

АРТҮР
КОНАН
ДОЙЛ

ҚАНБА-ҚАН

Шерлок Холмс хаққында гүрриңлер

НӨКИС
«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН»
1992

И (Англ) Артур Конан Дойл. Қанға қан: Повесть—
Д—83 Нөкіс: — «Қарақалпақстан», 1992, 144 б.

Белгили англичан жазыушысының таңламалы шығармаларынан ибарат кітабына «Қанға қан» повести киргизилди, онда Шерлок Холмс ҳәм оның досты Уотсон ҳақында биринши ирет гөп қозғалады, даңқы жайылған из кесиуши — тергеуши Шерлок Холмстың тек өзине тән айрықша бақлау ҳәм ақыл төрезисине салып пикир жүритиу уқыбы айкын сүүретленеди.

Рус тилинен аударған
Ешимбетов Генжемурад

Д 4804010100-119 72 — 90
М — 357 (04) — 92

І В 5 — 8272 — 0888 — 4

Ташкент «Ўқитувчи» 1986 г.
«Қарақалпақстан» баспасы, 1992

ҚАНҒА ҚАН

(повесть)

I БӨЛИМ

ӘСКЕРИЙ — МЕДИЦИНАЛЫҚ ХЫЗМЕТТИҢ ОТСТАВКАДАҒЫ ОФИЦЕРИ ДОКТОР ДЖОН Г. УОТСОННЫҢ ЕСКЕ ТҮСИРИҰЛЕРИНЕН.

I Бап

М — Р ШЕРЛОК ХОЛМС

Мен 1878-жылы Лондон университетін питкердим хәм врач атағың алып бирден Нетлиге жөнөп кеттим, бул жерде әскерий хирурглер таярлайтуғын арнаулы курста оқыдым. Оны питкергеннен кейин мени Бесинши Нортумберленд атқышлар полкында хирургтың ассистенти етип тайынлады. Сол уақытта ол полк хиндстанда туратуғын еди. Мен жетип бара алмай атырып-ақ ол жерде Афғанстан арасында екінши урыс оты тутанған екен. Бомбейге түскеннен кейин полкимнің асыудан өтип, жау территориясының ишине әдеуір кирип кеткенин билдим. Усындай ауҳалға түскен басқа да өзимдей офицерлер менен бирге өз полкимнің изине түстим: мен аман-есен. Қандағарға дейин барып жеттим хәм сол жерден полкимди излеп таптым және дәрхал өзимнің жаңа миннетимди атқаруға киристим.

Бул кампанияда көп адамлар атаққа, абырайға ийе болды, ал маған сәтсизликтен, бахытсызлақтан басқа хеш нәрсе буйырмады. Мени Берктир полкына өткерди. Соның менен мен тәғдийрима жазылған Майванд жанындағы сауашқа қатнастым. Ийниме тийген мылтық оғы палуан сүйектен тесип өтип, қан тамырларын жарақатлады. Егер өзимнің садық, мәрт атқосшым Мьюррей болмағанда мениң мийримсиз газилердің қолына түсиуім итимал еди, ол мени жүк тасыйтуғын атқа ар-

¹ Газилер — мусылман фанатиклери.

тып, Англия бөлімлері жайласқан жерге еппеп аман-есен алып келді.

Жара қыйнаған хәм узақ емлениу діңкени қуртқан мени басқа да көп ғана жарадар жәбиркешлерге қосып поезд бенен Пешавердеги бас госпитальға жиберди. Ол жерде мен кем-кемнен сауала басладым хәм пала-тада жүре алатуғын дәрежеге жеттим, және хәттеки азғана қуяшта жылынуу ушын верандаға да шыға алатуғын болдым. Усының арасында бизиң Хиндстандағы колониямыз ушын анатшылық болып саналатуғын қарын, ишки сүзек кеселлигине тап болдым. Бир қанша ай бойына мени үмитсиз деп есаплады, ал аз-маз сауалғаннан кейин де хәлсизлигим хәм қыйналыуым себепли тик аяғыма зордан-зорға тура алатуғын болдым және врачлар мени тез Англияға жиберіу зәрүр деп уйғарды. Ден саулығым күтә нашар болса да мен әскерий «Оронте» кемесине отырып, бир айдан кейин Плимуттеги жағыстан шықтым. Бул жерде мен тоғыз ай дауаында хәкіметтиң аталарша ғамхорлығына бөленип, ден саулығымды қайта тиклеп алдым.

Англияда мениң досларым да, тууған-тууысқанларым да жоқ еди, дурысырағын айтқанда төрт тәрепим қубла адам едим. Күниге он бир шиллинг алты пенс пенен күнелтиу керек болды. Усындай қыйын жағдайда мен шөп-шар салынатуғын үлкен қутыға уқсас Лондонға умтылдым, ол уақытта бул жерге пүткил империядан саяқ-сандырақ жалқаулар сөзсиз жыйналатуғын еди. Лондонда мен бир қанша уақыт Стрэндтеги мийманханада жасап турдым және бар тыйын-тебенімди қайда болса сонда еркимше жумсап мақсетсиз ебин — жорық күн кеширдим. Ақыр аяғында ақша жағынан соншама тарықтым, сонлықтан да тез ара пайтахттан қашып кетиу, ямаса қандай да бир ауылда сандалып жүриу, ямаса күн көрисимди пүткиллей өзгертиу зәрүр екенлигин түсиндим. Соңғы ықрарға келип мен дәслепп мийманханадан шықтым және өзиме қолайлы, қандай да бир елеспесизлеу хәм арзанырақ турақ жай излей басладым.

Усы мақсетте жолға шыққан күни кишкене «Кри-терион» ресторанында биреу мениң ийнимнен тартады. Бурылып қарасам ол Лондон емлеуханасында бурын бир уақытларда менде фельдшер болып жумыс исле-

ген жас жигит. Стэмфорд екен. Жалғыз баслы адамның ушы-қыйыры жоқ Лондонда таныс адамын ушырастырыуы қандай жақсы! Бурын мен Стэмфорд пенен айтарлықтай дос болмаған едим, бірақ хәзир мен оны зор қууаныш пенен қутлықладым, ал оның да мени көрип қууанғаны билинип турды. Қууанып кеткенім соншеллі — мен оны азанғы аұқатты бирге жеуге шақырдым хәм сол заматта кебке¹ отырып Халборнға жөнел кеттик.

Қалай-қалай болып кеткенсиз, Уотсон? — деп сорады ол кебтиң дөнгелеклері Лондонның адам быжнаған көшелерин бойлап зытқып киятырған Ұақытта қызығыушылық сезимин жасырмастан. — Қалай, сиз жүдә жүдеу көринесиз ғой, реңкиңиз запырандай сарғайып кеткен!

— Мен оған қысқаша басымнан кешкен Ұақыяларды айтып бердим, соның арасында бизлер де ресторанға жетип тоқтадық.

— Сорлы бийшара-ай! — деп мениң бахытсызлығым жөнин де аяныш сезимин билдирди ол — Енди не исле-мекшисиз?

— Квартира излеп жүрмен, — деп жууап бердим мен. — Бул жақты дүньяда қолайлы, арзанырақ бир жай табылар ма екен, деген үмиттиң жетегинде жүрмен:

— Мине қызық, — деди мениң жолдасым, — мен бүгін усындай сөзлерди екінши адам — сизден еситип отырман.

— Ал, бириншиси ким? — деп сорадым мен.

— Бир киcи, ол бизиң емлеуҳанадағы химия лабораториясында жумыс ислеиди. Бүгін азанда ол жақсы квартира тауып алғанын, бірақ кирей пулын төлеу бир өзини аұырлау түсетуғынын, жарнақласыуға адам излеп жүргенин айтып еди.

— Пай нетесен! — деп қууанғанымнан бақырып жибериппен. — Егер ол хақықаттан да квартираны және оның шығынларын бөлиcип төлеуди қәлейтуғын болса, онда мен оған миннетдаршылық билдиремен! Сондай-ақ маған да жалғыз өзим жасағаннан екеу болып жасау анағұрлым қолайлы ғой!

Жас жигит Стэмфорд вино толы стаканды услап отырып маған бир қарап қойды.

¹ Кеб — пайтон арба.

— Ол Шерлок Холмс деген адам екенін сиз еле билмейсиз, — деди ол.

— Оның менен бир жайда жасауға сизің қайыл болмауыңыз да мүмкін.

— Не себеп? Оның айыбы барма?

— Оның айыбы бар демекши емеспен. Оның минези азғана ерсилеу — илимнің бир қанша тарауына хәуес. Бірақ, улыма айтқанда мениң пикиримше ол хақ ниетли адам.

— Мүмкін, оның медик болғысы келетуғын шығар? — деп сорадым мен.

— Жоқ, оның не ислейжағын мен түсинбей-ақ қойдым. Мениңше, ол анатомияға жетик, химияны да майда-шүйдесине дейін биледи, бірақ медицинаның изине де муддасыл түсип жүрген жоқ. Ол илим менен де ара-тура шуғылланады, бірақ көп ғана профессорларды да таңландыратуғын елеспесиз кең көлемли билимге ийе екенине хайран қаласан.

— Мақсетіңіз не деп, сиз оннан сорап көрдіңіз бе? — дедім мен қызықсынып.

— Жоқ, ол бир нәрсе менен қатты шуғылланып атырған уақытта оны сөйлетиу қыйын, хәттеки ирке де алмайсан.

— Мен оның менен танысуға қайыл болдым, — дедім мен. — Егер бир квартирадағы табақлас шеригің көп сөйлей бермейтуғын, тыныш, тек өз исин билетуғын адам болса күтә жақсы. Мен еле онша сауала қойған жоқпан, маған шауқым, хәрқыйлы дау-жәнжел жақпайды. Афғанстанда мениң диңкемди сондайлар құртты, оларды бул дүньядағы ақырғы көриуім болсын. Сизің достыңыз бенен қалай ушырасаман?

— Хәзир ол қайнақай лабораторияда отыр, — деди мениң жолдасым Лабораториясына гейде ол хәпте бойына кирмейди, ол гейде азаннан кешке дейін шықпайды. Егер барғыңыз келсе оған азанғы чайдан кейін барамыз.

— Әлбетте, барғым келеди, — дедім мен. Ендиги әңгимемиз басқа темаларға көшти.

Бизлер Холборннан кеселханаға жеткенше Стэмфорд жол-жөнекей өзим бирге жасайжақ болып киятырған мырзаның айрықша минез-қылықтары хаққында айтып берди.

— Егер оныспай қалсаңыз маған өкпелеп жүрмең — деди ол. — Мен оның менен тосыннан лабораторияда

ушырасып таныстым. Өзін ғой қайыл болған, буннан былайғы жағына мен араласпайман.

— Мейли, оңыса алмасақ қоямыз-дә, — дедім мен. — Бирақ, Стэмфорд, — дедім мен оның жүзине тик қарап тұрып, сөйтіп сениң меннен қутылажақ ойың бар ғой. Неге, ол кисинің характери соншама жаман ба? Жасырмастан айта бер, құдайдан шығар.

— Билмесем несин айтайын, — деп күліп жиберди Стэмфорд — Холмста мениңше күшли илим әрұағы бар, оның иси мудамы шеклеули. Билип қоя бер, ол өсимликтен алынған жаңа дәриниң адамға қаншама тәсийр жасайтуғынын билиу үшін өзиниң достына оның азғана тамшысын сөзсиз бүркіп жибереді. Әлбетте, бул ашыуланғаны емес, ал тек қызықсынғаны. Солай болса да оның әдиллигин де айтыу керек — сол дәрини өзи де қабыл етеди. Ол анық хәм исенимли билимлерге ынтығады.

— Мейли, бул жаман емес ғой.

— Дурыс, бирақ бул жерде де шектен шығып кетуғыны бар. Егер оның анатомия кабинетинде өликти таяқ пенен сабап атырғанын көрген ұақытында оған қарау күтә қорқынышлы екенине сиз келисетуғын шығарсыз.

— Ол өликти сабайды ма?

— Ауа, өлгеннен кейин өликти таяқ пенен урса, онда көк пайда болады ма ямаса жоқ — па, соны ис жүзинде сынап көриу үшін сабайды. Мен буны өз көзим менен көрдим.

— Оның медик болғысы келмейди деген едиңиз ғой сиз.

— Олай емес сыяқлы. Буның хәммесин оның не үшін үйренип атырғанын бир құдайдың өзи биледи. **Мине**, биз келип те қалдық, енди оны өзін көре берерсен.

Биз шарбақтың дығырығынан бурылып кишкене ергенек арқалы үлкен кеселхана жайына тутас салынған флигельге кирдик. Маған бул жердегилердің хәммеси таныс болғанлықтан жол силтеуді ғәжет етпедик хәм тас текше арқалы көтерилип дийуаллары узын шубай ақланған, еки жағында да қоңыр қапысы бар қараңғылау узын дәлизди бойлап жүрдик. Ең түпкирде кишкене пәскелтек жай көринди — сол химия лабораториясы екен.

Бул кең жайдың ишиндеги текшелерде және жерде

есап-сансыз шийшелер менен түтикшелер қалай бөлса солай шашылып жатыр екен. Барлық жерде пәскелтек кең столлардың үстінде хәр қыйлы шийше ыдыслар, пробиркалар хәм көгис жалын шығарып жанып турған бунзен горелкалары үйилип тур. Лабораторияда адам жоқ екен, тек түпкирдеги бир мушта бир жас жигит столға еңкейип бир нәрселерди қуныға шуқлап отыр. Қиятырғанымызды еситип, бизлерди көрди де ол орнынан ушып түргелди.

Таптым! Таптым! — деп қуғанғанынан бақырып жиберди ол, сөйтти де қолына пробиркасын услап бизлерге қарай жүрди. — Мен ақыр аяғында реактив таптым, ол гемоглобин менен ғана шөктириледі, оған басқа қеш нәрсе тәсийр жасай алмайды! Егер ол бир ууыс алтын тауып алғанда да оның жүзінде усыншама қуғаныш белгиси пайда болмас еді.

— Доктор Уотсон, мистер Шерлок Холмс, — деп екеуимизди бир-биреуимизге таныстырды Стэмфорд.

— Эссалаума әлейкум! — деп Холмс мениң қолымды қатты қысып сәлемлесті, мен оның қолы күшли емес деп ойлаған едим. — Мениң билиуимше сиз Афғанстанда болғансыз.

— Қалай билдиңіз? — деп таңландым мен.

— Ол көринип тур ғой, — деп күлимсиреди ол. — Минне, гемоглобин болса — бул қыйын ис. Сизлер әлбетте, мен ашқан жаңалықтың әхмийетин түсинетуғын шығарсыз?

— Бул әлбетте, химиялық реакция иретінде қызық жаңалық, бірақ ис жүзінде — ... дедим мен.

— Қудай бул ҳаққында, он жыл ишинде суд медицинасында ашылған практикалық жақтан ең әхмийетли жаңалық усы ғой. Қан дағын қәтесиз анықлауға буның мүмкиншилик беретуғынын сиз түсинбейсиз бе? Бери кел, — деди ол шыдамастан хәм шарппа билегимнен услап мени өзиниң столына алып келди. — Таза азғана қан алайық, — деди ол хәм ийнениң ушын бармағынын басына суғып жиберип, нипетка менен бир тамшы қанды тарттырып алды. — Енди мен усы бир тамшы қанды бир литр сууға тамызаман. Қарап көриңіз, суу тап-тазадай көринеди. Қанның муғдары сууға қарағанда миллионның бир бөлегиндей. Солай болса да өзинше бир өзгеше реакцияға ийе боламыз деп сизди исендире аламан, — деди ол. Сөйтти де ол шетки қутыға бир неше

ақ кристалларды салып жиберди хәм оның үстине қандайда бир иренсиз тынық суу тамызды.

Қутыдағы зат демнің арасында қоңыр — қызғылт иренге дөңди, ал қутының түбінде гүрең шөгінди пайда болды.

— Уа-ха-ха, — деп ол қолына жаңа ойыншық тийген баладай, қуғанғанынан қол шаппатлап жиберди. — Буны сиз не деп ойлайсыз?

— Бул қандайда бир күшли реактив қусайды, — дедим мен.

— Бул әжайып таң қаларлық усыл! Бурынғы гваяк мумы менен тексерилетуғын усыл күтә қыйын хәм исенсиз еди, сондай-ақ егер қан бир неше саат бурын шашыраған болса, онда қан дақларын микроскоп пенен изертлегенде де бәрибир пайдасыз болды. Ал, бул реактивке бәри бир — таза қанба ямаса көп уақыт бурын шашыраған қанба — жақсы анықлай алады. Егер усы жаңалық бурынырақ ашылғанда хәзир еркинлікте жүрген жүзлеген адам өз жынаятлары ушын қашан-ақ жаза алған болар еди.

— Еле солаймеди! — дедим мен.

— Жынаяттың себебин ашып таслау мұдамы усы мәселеге барып тиреледи. Адам өлтирип жынаят иследи, деп неше айдан кейин де бир адамнан гүманланыу мүмкин. Оның иш кийимин ямаса көйлегин көзден өткерип, қоңыр дақты көреді. Бул не — қан ба, батпақ па, темирдің татыма, мийуениң ширеси ме ямаса және бир басқа нәрсе ме? Экспертлердің көпшилигин туңғыйыққа апарып тиреген мәселе, мине, усы болды, ал не себеп? Себеби исенимли реактив болмады. Енди бизде Шерлок Холмстың реактиви бар хәм қыйыншылықлардың бәри жойылды!

Оның көзлери гүл-гүл жайнап турды, ол халықтың қол шаппатлауына жууап қайтарып атырған адамдай қолын көкирегине қойып тәжим етти.

— Сизди қутлықлау керек, — дедим мен оның энтузиазмына таң қалып.

— Буннан бир жыл бурын фон Бишофтың шийеленискен иси талқыланды. Мен ашқан усыл сол уақытта болғанда ол әлбетте дарға асыу жазасын алған болар еди. Ал Бадфордтан Мэзоның хәм атақлы Моллердин хәм Мопельеден Лефеврдин, хәм Нью — Орлеаннон Сэмсонның ислерин не қыласаң? Мен онлаған исти атап

көрсете аламан, олар ушын мен ашқан реактив ше-
шіуші роль атқарған болар еди.

— Сиз қәдимги жынаятлардың аўыз еки хроникасы
екенсиз, — деп күлди Стэмфорд. — Сиз арнаулы газета
басып шығарыуыңыз тийис. Оны «Өтмиштеги полиция
жаңалықлары» деп атасаныз болады.

— Солай ислегенде қатып кетер еди, — деди Шерлок
Холмс бармағының басындағы қан шыққан жерге плас-
тыр жабыстырып атырып. — Абайлы болыуға туұры ке-
леди, — деди тағы да ол күле шырай менен маған бу-
рылып, — мен жийи-жийи хәр қандай зәхәрли затлар
менен ислес болып тураман. — Ол маған қолын созып,
бармақларын көрсетти, мен оларға да пластыр жабыс-
тырылғанын хәм оларда қалған кислота дақларын көр-
дим.

— Бизлер бир жумыс пенен келип едик, — деди
Стэмфорд үш аяқ бийик табуреткаға отырып атырып
хәм екінши бир сондай табуретканы ботинкасының басы
менен маған ысырды. — Мениң бул достым өзине турақ
жай излеп жүр, сиз шерик таба алмай жүргениңизди
айтып едиңиз, сонлықтан да мен буны сизиң менен та-
ныстырыуға алып келдим.

Квартираға мениң менен жарнақласыу келешегі
Шерлок Холмсқа унағандай көринди.

— Билдиңиз бе, мен Бейкер — стритте сизиң менен
бизге барлық жағынан қолайлы бир квартира таптым, —
деди ол. — Ашшы темекиниң ийиси сизге жағатуғын
шығар, деп ойлайман?

— Мениң өзим «корабельный» шегемен, — деп жу-
уап қайтардым мен.

— Онда күтә жақсы. Мен үйде химикалий сақлауды
әдет еткенмен және уақты-уақты оның менен тәжірийбе
ислеймен. Бул сизге жақпай қалмай ма?

— Хеш қандай.

— Тоқтап турыңыз, менде және қандай кемшилик
бар? Дурыс, гейпара уақытлары мен хеш нәрсе жақ-
пайтуғын адам болып қаламан хәм күн бойына аўзым-
ды ашпайман. Маған өкпелеп отыр екен, деп ойламау
керек Тек маған кеуил аудармасаңыз болды, изи жақсы
болып кетеди. Ал, сизиң неге өкиниуиңиз мүмкин? Хә-
зирше биз бирге жасамай атырып бир-биримиздиң ең
жаман әдетимизди билип қойғанымыз жақсы болады.

Бул бир-биримизди тергеу мениң күлкимди келтирди.

— Мениң бульдог күшигим бар, — дедим мен, — және маған хеш қандай шауқым жақпайды, өйткени, мениң нервим бузылған, төсекте турмастан түске дейін жатыуым да мүмкін, улыма айтқанда күтә ериншекпен. Басым ауырмаған уақытта мениң және бір жақпас әдетім бар, бірақ хәзир ең тийкарғысы усылар.

— Ал, скрипка шертсе де шауқым шығарды дейсиз бе? — деп тынышсызланып сорады ол.

— Шертилиуине байланыслы, — дедим мен. — Жанға жағымлы нама шертилсе қудайдың бергени, нама жаныңа жақпаса...

— Онда келистик, — деп күлди ол. — Егер жай сизге унайғойса онда ис питти деп есаплауға болады.

— Қашан барып көремиз ол жайды?

— Ертең түс уақытында маған кел, екеумиз бирге барып, келесемиз.

— Жақсы онда, тал түсте келейин, — дедим мен оның қолын қысып.

Ол қайтадан өзинің жұмысына киристи, ал биз Стэмфорд екеумиз мен жатқан мийманханаға пиядалап кеттик.

— Айтпақшы, — деп Стэмфордқа бурылып бирден тоқтадым мен, — мениң Афғанстаннан келгенимди ол қалай билди екен?

— Мениң жолдасым бир нәрсени жасырып турғандай күлимсиреди.

— Оның бир қызық жери усы, — деди ол. — Оның хәммесин қалай болжап ойлайтуғынын билиу ушын бир аз адамлар көп ақша төлер еди.

— Демек, онда қандай да бир сыр бар ғой? — дедим мен алақанымды ууқалап. — Жүдә таң қаларлы ис! Бизлерди таныстырғаның ушын саған рахмет. «Адамзатты билиу ушын адамды үйрениу керек» дегенди билетуғын шығарсыз.

— Демек, сизің Холмсты үйрениуиңиз керек екендә, — деди Стэмфорд мениң менен хошласып. — Былайынша айтқанда оның тегин адам емес екиnine тез ара исенесиз. Сиз оның минез құлқын билемен дегенше, ол сениң минез құлқынды аузыңды ашыу бойына билип алады, деп бәсекелесиуиме болады. Хош, аман болыңыз!

— Хош болыңыз, — дедим мен де хәм өзимнің жаңа танысыма кеулим толып мийманханаға қарай жүрдим.

ЖУУМАҚ ШЫҒАРЫУ ХӨНЕРИ.

Ертеңине бизлер келисилген ўақытта ушырастық хәм кешс Холмс айтқан Бейкер — стриттеги №221 — 6 квартираны көриўге атландық. Квартирада жатып уйқлаўға арналған еки бөлме хәм кең, жақтылы, үлкен еки терезеси, қолайлы үскенеленген мийманхана бар екен. Жай екеўмизге де унады және кирей пулы да екеўмиз бөлискенде арзанға түсти, сонлықтан да кирей пулы ҳаққында келистик де дәрриў квартираның пулын төлеўге киристик. Сол кеште мен мийманханадан өзимниң керек — жарақларымды алып келдим, ал азанда өзиниң бир қанша ящиклерин хәм сандықшасын алып Шерлок Холмс келди. Бир-еки күн ишинде затларымызды қолайластырып, орынлы орнына қойып шықтық. Ал, кейиннен көрпе-төсеклеримизди оңластырып жаңа жағдайға қолайласа басладық.

— Холмстың бир жақсы жери, адам жатырқамайды екен. Ол сабырлы, ислеген исин ойланып ислеўди әдет еткен адам болып шықты. Айрым жағдайда болмаса кроватина саат оннан кешикпей жатады екен, ал азанда мен еле төсегимде жатырғанда-ақ оның аўқатланып, азан менен жумысына кирисип атырғанын көремен. Гейде оны күни бойы лабораторияда, гейде анатомия кабинетинде отырғанын, гейде узақ ўақыт қыдырып жүргенин көресен, тағы бул қыдырыспа оны Лондонның түпкириндеги бир көшелерге алып баратуғын қусайды. Ол руўхланып жумыс ислеўге қулшына кирискен ўақытта оның күш — жигеринде шек балмайды, бирақ кем-кем пәсейген ўақытта мийманханадағы диванға барып бир де сөз айтпастан, хәттеки, тырп етпестен күни бойына жатып жүргенин көрдим. Бундай күнлерде мен оның жүзинде, көзинде эрман сезимлерин көрип гиябентликке қумар адам екен, деп гүманланып да жүрдим. Егер ол сонын ала өз исин өлшеп-шенеп, мақсетке муўапық, даналық түрде ислеменде мениң ондай гүманланыўым бийкарланбаған болар еди.

Хәпте изинен хәптелер өте берди хәм оның қандай адам екенин билиў барған сайын мени қатты қызықсындырды және оның өмириндеги мақсети мениң сана-сезимимди пүткиллей бийлеп алды. Хәттеки оның түртүси үстиртин бақлаўшының өзін де албырата алату-

ғын еди. Оның бойы алты футтағ артық емес еди, би-
рақ күтә арық болыуы себепли бойшандай көринетуғын
еди. Оның көзиниң өткирлиги соншелли, тигилип қара-
ған адамы силейип қатып қалатуғын еди, кишкене бүр-
кит мурны ондағы толып-тасып турған күш-жигерди,
тәуекелшиликти билдирер еди. Сондай-ақ оның қайқы-
дан келген ийеги де минез-құлқының қатаңлығын аң-
латып турар еди. Оның қолларында мұдамы химика-
лий дақлары, сыя излери жүргени, ұслаған затларын
сондай епшиллик пенен ұслайды, хәттеки көзиң илмей
қалады — буны мен өзиниң жуқа ал химиялық прибор-
лары менен бир нәрсе ислеп атырған уақытында өз кө-
зим менен талай ирет көрдим.

Егер бұл адамның тәнхә өзине тийис барлық нәрсени
не ушын қоршалайтуғынын, шыдамлылығын билиуге
мени не мәжбүрлегенин айтатуғын болсам, оқыушылар
бөтенге мин тағыуға қумар адам екен, деп есаплауы
да мүмкин. Бирақ ондай айып тақпастан бұрын мениң
өз алдыма хеш қандай мақсет қойыуға әдетленбегеним-
ди, оған аз да болса ақылымның жетпегенин ескертип
өтпекшимен. Ден саулығыма байланысly жауын-ша-
шынылы ямаса хауа ырайының салқын күнлери маған
далаға шығыу мүмкин болмады, мениң хал-жағдайымды
келип сорайтуғын бир де ағайын яки дос адам бол-
мады, олардың хеш қайсысы менде жоқ еди, сонлықтан
да күнделикли турмысымды зеригиу менен кеширдим.
Усы себепли шериклесимде құпия сыр бар екенін би-
лип қуғандым да, соларды билиуге, түсиниуге күни
бойы умтылып, уақыттың қалай өткенин билмей қала-
туғын едим.

Холмс медицина менен шуғылланбады. Бирде бұл
сорауға оның өзи Стэмфордтың айтқанындай терис
жууап қайтарды. Сондай-ақ мен оның илимий атақ алыу
хәм илимлер дүньясына жол ашыу ушын пайдасы тий-
гендей қандайда болмасын илимий әдебиятларды мұ-
дамы оқып жүргенин де көрмедим. Бирақ гейпара пән-
лерди ол зор инта менен үйренип, таң қаларлық дә-
режеде ядға билди, және илимниң гейпара ерси тарау-
лары бойынша да соншама кең хәм саррас билимге
ийе болды, бұл бирдейине мени хайран қалдыратуғын
еди. Қолына не түссе соны оқыйтуғын адам өз били-
миниң тереңлигине мақтануы мүмкин. Егер бир ға-

жетине жарайтуғын болмаса хешкимнің майда-шүйдеге бас қатырып отырғысы келмейді.

Сондай-ақ Холмстың билимлилиги сыяқлы әдепсизлиги де хайран қалдыратуғын еді. Хәттеки хәзирги заман әдебияты, сиясаты, философиясы хаққында оның түсиниги жоқ еді. Мен оған Томас Карлейль деген адам бар деп айтқан уақытта Холмс садалық пенен: Өйдеген ким өзи, ол неликтен атақлы? — деп сорады. Бирақ Коперниктиң теориясы хаққында болып, Қуяш системасының дүзилиси хаққында болып, оның хеш нәрсе билмейтуғынына мен уялып кеттим. Он тоғызыншы әсирде жасап турған мәдениятлы адамның Жер Қуяш дөгерегинде айланатуғынын билмегенине мениң хеш қандай исенгим келмеді!

— Сиз таңланып турған қусайсыз, — деди ол кулимсиреп, мениң аң-таң болып турғанымды көріп. — Рахмет, сиз мени есеме ендирдиніз, ал енди мен буны мүмкин болғанынша тезирек умытыуға умтыламан.

— Умытыуға дейсең бе?

— Көрдиніз бе, — деди ол, — мен адамның мийиниши бос кишкене қууыс жайға уқсас деп түсинемен, оған өзинің қөлеген нәрсени салыуыңыз мүмкин. Ақмақ адам оған қолына илингеннің хәммесин тыға береді, пайдалы, керекли уәжлер сыймай қалады, ямаса олардан жақсыларын ақтарып таба алмайды. Ал, ақыллы адам өзинің мий-қууыс жайына сыйғандайын муқыят таңлап алады. Адам оның ишине прети менен өзи жайғастырып салған көп уәжлерден сол уақытта жұмыс ушын зәрүр болған уәжди ғана алады. Усы кишкене жайдың дийуаллары созылмалы, оларды қөлегеніңше соза беруіге болады, деп адамлар бйкар ойлайды. Жаңа уәж қолыңызға түссе гөнелериңнен гейбиреуін умытатуғын заман да болады, деп сизди исендиремен. Сонлықтан да кереклинің орнына керексизди тыға бермеу күтә әхмийетли.

— Буныңыз дурыс, бирақ Қуяш системасы хаққында билмеу!.. — деп бақырып жибериппен мен.

— Маған оның не кереги бар? — деп маған қарады ол шыдамастан. — Мейли, сизің айтқаныңыздай-ақ болсын, бизлер Қуяш дөгерегинде айланып жүрген-ақ болайық. Ал егер мен ай дөгерегин айланып жүргенімди билсем — бул маған ямаса мениң жұмысыма көп жәрдем етер ме екен?

— Сениң жумысың қандай жумыс деп сорайжақ та болдым, бірақ өкпелетип аларман, деп сезиклендим. Оның усы айтқан сөзлерине қарап отырып мен ойланып қалдым және ол өз мақсети ушын ғажетти жоқ билимге бас қатырғысы келмейди екен, деген жуумаққа келдим. Демек, ол өзи топлаған билимнен қалай болмасын толық пайдаланажақ екен. Ол айрықша билимге ие екенин көрсеткен хәмме билим тарауларын мен өзимше бирме-бир санап шықтым. Дәрхал қолыма қәлем алып, буның бәрін қағазға түсирдим. Жазғанларыма қарап стырып күлким келди.

«Аттестат» төмендегише болды:

ШЕРЛОК ХОЛМС — ОНЫҢ МҮМҚИНШИЛИКЛЕРИ

1. Әдебият тарауындағы билими — хеш қандай.
2. Философия тарауындағы билими — хеш қандай.
3. Астрономия тарауындағы билими — хеш қандай.
4. Сиясат тарауындағы билими — азғана
5. Ботаника тарауындағы билими — бир қәлипте емес. Белладоннаның, бәңнің хәм улыўма зәхәрдің қәсийетлерин биледи. Бағшылық ҳақында түсиникке ие емес.
6. Геология тарауындағы билими — ис жүзинде биледи, — бірақ шекленген. Хәр қыйлы топырақтың үлгилерин бир қараудан-ақ анықлайды. Көше гезип келгеннен кейин маған шалбарына жуққан шаңды көрсетти хәм иреңки және дүзилиси бойынша Лондонның қайсы жериниң шаңы екенин анықлайды.
7. Химия тарауындағы билими — күтә айрықша.
8. Анатомия тарауындағы билими — Қолға услағандай, бірақ избе-из емес.
9. Жинаятлар хроникасы тарауындағы билими — Оғада көп. Он тоғызыншы әсирде исленген жынаяттың хәр бирин пүткил майда-шүйдесине дейин биледи.
10. Скрипканы жақсы шертеди.
11. Қылышласыуда алдына адам салмайды, айрықша боксер.
12. Англия нызамларының бәрін ис жүзинде толық қоллана биледи.

Усы пунктке келгенде қуры жазып отырғаныма ашыўым келип «аттестатты» отқа ылақтырдым. «Оның билетуғынларының хәммесин қаншама санап шықсаң да буның оған не ушын керек екенин, соншама билимди талап ететуғын бул қандай кәсип екенин билиў мүм-

кин емес, деп ойладым мен ишимнен. — Сонлықтан да қуры бас қатырмай-ақ қояйын дедім».

Мен оның скрипкада әдеуір қыйын пьесаларды да атқара алатуғынын билемен. Бірақ оның барлық жұмыстарындағыдай бұнда да бір ерсилик бар еді. Әдеуір қыйын пьесаларды да скрипкада оның атқара алатуғынын мен билетуғын едим, өйткені мениң өтенишим бойынша Мендельсонның «Намаларын» хәм басқа да мен сүйіп тыңлайтуғын намаларды шертип беретуғын еді. Бірақ бір өзі қалғанда скрикасын онша қолына алмайтуғын еді. Кешқурын креслоға шалқая таслап дизесінде скрикасы, көзі жұмыулы, қолындағы тартқышты скрипка тарына тийгизіп қойып отыратуғын еді. Гейде оны қайғылы нама менен тамамлап жүрді. Және бирде әжеп тәуір қәхәрленип шертетуғын еді. Бұл ызыңлылар өзіне жағыш турғаны кейпинен көрнер еді. Бірақ бұның хәммеси әжетлик пе ямаса не-сикаулықпа — бұл жағын мен хеш қандай түсинбей-ақ қойдым. Егер усындай қуры ызылды, қуйқанды жуулататуғын «концертлерден» кейин мениң кеулимди алып жубатыу ушын мен сүйіп тыңлайтуғын намаларды шертип бермегенде оған ауыр сөз айтып салған болар едим.

Дәслепки хәптеде бизиң жайымызға хеш ким бас суққан жоқ, сонлықтан да шериклесимди бұл қалада өзим қусап жалғыз екен деп ойлай баслады. Бірақ, көп уақыт өтпей-ақ оның танысларының, онда жәмийеттиң хәр қыйлы қатламларының ишинен шыққан танысларының көп екенине мен исендим. Бирде сықыл келбеті балпақ тышқанға уқсас, үпик — сары, қара көз, илер, арық кишкене адам бизге хәптесине үш-төрт ирет келетуғын болды — ол маған өзін Лестрейд мырза деп таныстырды. Бир күни жақсы кийинген бир жас қыз азан-да келип ярым саатқа жақын уақыт Холмс пенен сөйлесип отырды. Тап сол күни шобытшы — еврейге уқсас, үсти басы алба-дулба ақ шашлы ғарры келди: ол маған албырап жүргендей көринди. Дерлик олардың изин ала аяғында тозған геуиши бар бир кемпир келди. Бир күни ақ буйра шашлы, кексе жастағы бир мырза мениң ашнам менен көп уақыт сөйлесип отырды, кейин үстинде велветтен тигилген формалы курткасы бар вокзалда жүк тасыушы келди. Усы түсиниксиз адамлардың хәр бири келген уақытта Холмс маған мийманханаға барып ту-

рыўды өтিনিш ететуғын еди, және мен өзимнің жатақ жайыма кетип жүрдим. «Бұл бөлмени менде жұмысы бар адамлардың ушырасуы үшін пайдаланыуға тууры келеди деп бұл ушын меннен әдеттегіше кеширим сорап, бұл адамлардың менде жұмысы бар, деп бирде түсіндірди ол». Және мен оннан тиккелей сарайжақ болып оқталдым, бірақ тағы да сыпайылық көрсетип, оның өз кәсибин жасыруына қандай да бир себеп бардай көринди. Бірақ мениң шамалауымның надурис екенін оның өзи дәлийллеп берди.

Оя төртинши март күни ҳеш қашан ядымнан шықпайды-мен аздаңа күндегиден ертерек турдым да асханаға барып Шерлок Холмстың чай ишип атырғанын көрдим. Хызметкер ҳаялымыз мениң кеш туратуғыныма үйренип кеткен, сонлықтан да ол мениң алдыма анау-мынауы еле қоймаған екен. Мен қатты ашыуландым ҳәм жекиринип чайға келгенимди билдирдим. Уақыт өткериу ушын столдың үстинде жатқан бир журналды алдым да ақтара басладым, бұл уақытта шериклесим кофесин ишип отыр еди. Журналды аударып отырып бас темасының асты қәлем менен сызылған бир мақалаға көзим түсти.

Мақала бир қанша ерсилеу «Өмир китабы» деп аталған екен, оның авторы: адам өзинің көз алдынан өтип атырғанлардың ҳәммесин избе-из толық бақлай отырып, қалай көп биле алатуғынын дәлийллеуге урынты. Маған бұл ақыллы және сандырақ ой-пикирлердің таң қаларлы жыйынтығындай болып көринди. Егер усы ой-пикирлерде қандай да бир ызаамлылық ҳәм исе-нимлилик болағойғанда да мени гүманландырап еди. Адамға қарап турып оның бет қубылысынан, нәпес алыуынан, көз қарасынан қаншама қууанып ямаса қапаланып турғанын, иштен ойлап турған ой-пикирлерин де аңғаруға болады, деп тастыйықлапты автор. Автордың айтыуына қарағанда сынап-минеу уқыбы бар адамды алдау ҳеш мүмкин емес, деген жуумақ шығады. Оның жуумақлары Евклид теоремасы сыяқлы анық болады. Және оның нәтийжелери соншама таң қалдырады, ҳәттеки усының алдында ақыл тәрезисине салып қанша өлшенгенин түсинбегенше адамлар оны көз байлаушы, деп есаплайды.

Ой тәрезесиңе. садың таңқылай уқыбына ийе болған адам.

Атлантик океанын ямаса Ниагар суу сарқырамасын ҳеш қандай көрмесе де, хәттеки олар тууралы ҳеш қашан еситпесе де хәр бир суу тамшысын изертлей отырып, олардың бар болуы мүмкин деген жуўмақ шығара алады—деп жазады автор. Хәр қандай тиришилик—бул себеп хәм нәтийжелердің үлкен бир дизбеги және биз бирим-бирим таллап ғана оның табиятын билийимиз мүмкин. Жуўмақ шығаруы хәм таллау искусствосы барлық басқа искусстволар сыяқлы өмир бойы ықлас қойып мийнет етиў арқалы түсиниледи бирақ өмир күтә қысқа сонлықтан да бирде бир адамзат бул тарауда толық нәтийжеге ересе алмайды. Шешилиўи айрықша қыйын әдеплилик хәм ақыллылық проблемаларын шешиўди қолға алмастан бурын изертлеўиш анағурлым әңгәйи мәселелерди шешиўден баслансын. Адамға биринши нәзир таслаудан-ақ оның өтмишин, кәсибин бирден анықлап үйренсин. Дәслеп бул баланың қылғасындай болып көриниўи мүмкин, бирақ усындай шынығыўлар бақлау уқыбын арттырады хәм қалай қараў кереклигин және қайсы жерге, неге қараў кереклигин үйретеди. Адамның тырнақларына қолларына аяқ кийимине хәм шалбарының дизесиндеги қырына бас бармағы менен суқ бармағының жуўдан-жиңишкелигине бет-әлпетине хәм көйлек жеңлериниң түрилиўине қарап усы майда-шүйделер бойынша оның кәсибин ойлап билиў қыйын емес. Қоса алғанда буның хәммесин салыстыра отырып қырағы-сынышының дурыс жуўмақ шығара алатуғынына ғуманланыўға болмайды.

— Бул ҳеш қандай болмайтуғын гәп! — деп бақырып жибердим мен хәм журналды столдың үстине ылақ-тырдым. — Бул өмирде ондай елес-эрманды оқып көрмедим.

— Неге сиз бақырдыңыз? — деди маған қарап Шерлок Холмс

— Мынадағы бир мақаланы айтаман. — Мен журналды чай қасығым менен нуқып көрсеттим де аўқатланыўға киристым. — Қәлем менен белгиленгенинен-ақ ол мақаланы Сизиң оқып шыққаныңызды көрип турман. Даў жоқ, мақала жаман жазылған, бирақ буның хәммеси мениң ашыуымды келтиреди. Өз кабинетиндеги жумсақ креслода шалқайып отырып ол ис қосжақпас хәр қыйлы қарама-қарсылықларды сулыўлап жазыўды жақсы көреди. Жер астындағы үшінши класс вагонға оны киргизип жиберип, жолаушылардың кәсибин билип бер деп мәжбүрленгенде, ме! Мурнымды кесип берейин, оннан ҳеш нәтийже шықпайды.

— Сонда да сиз утыласыз, — деди Холмс әстегана. — Ал, ол мақаланы жазған мен.

— Сизиң өзиңиз бе?

— Аяа. Мен сынап-минеу, таллап биліу уқыбына ийемен. Журналда мен жазған хәм сизге соншама қыялты болып көрінген теория күтә керекли соншама, хәтеки, мен пүткил өмиримди оған бағыш еткенмен.

— Қалай етип? — деп сорадым мен

— Көріп тұрсыз ғой, мениң кәсібим сийрек ушырасатуғын кәсип. Бундай кәсип пенен шуғылланатуғын мениң жалғыз өзим болыуыда мүмкин. Егер сиз мәни-сине түсінетуғын болсаңыз, мен аңлағыш кеңесгөй — консультантпан. Лондонда мәмлекетлик мәкемелерде хәм жекке ислейтуғын аңлағыш — из кесіушилер толып атыр. Әне, сол азаматлар албыраған уақытта маған жууырады хәм мен оларға, бағдар көрсетип, дурыс жолға салып жиберемен. Олар мени истиң пүткил жағдайы менен таныстырады хәм жынаят анықлау тарийхын жақсы биліп, мен қай жерде қәтелик жибергенин оларға көрсете аламан. Жынаятлардың хәммеси егиз тууылғандай бир бирине оғада уқсас болады, хәм егер сиз мың исти майда-шүйдесине дейин бес бармағыңыздай билсеңіз және биреуин билмеуиңіз уят болар еди. Лейстрейд көпшиликке белгили аңлағыш-из кесіуши. Бирақ жақында ол бир истиң жалған екенін анықлай алмады, сонлықтан да маған келиуге мәжбүр болды.

— Ал, басқалары-ше?

— Бәринен бурын маған оларды жеке агентликлер-жибереди. Олардың хәммеси бахытсызлыққа ушырап, кеңес алыуға ынтыққан адамлар. Мен олардың айтқан тарийхын тыңлайман, олар мениң түсиндириуимди тыңлайды хәм хызмет хәқым кисеме түседі.

— Шатасқан түйинди жайдан шықпай-ақ жаздыра аламан, — деп айтпақшысыз ғой, ал оны жаздыруға нәтийжесіз урынып жүрген адамға түйиннің майда-шүйдесине дейин толық тарийхы сизге қарағанда жақсы белгили ғой, солайма? — деп шыдамастан сорадым.

— Дурыс. Менде өзінше бир түрли сезим бар. Гей-пара уақытта қандайда бир истиң буннан қыйынырағы да ушырасады. Әне, сол уақытта анау-мынау жерлерин өз көзің менен көриу ушын азырақ жууыруға тууры келеді. Түсінетуғын болсаңыз менде арнаулы билімлер бар мен оаларды хәр бир мәселени шешиуде қолла наман, — олар мәселениң шешилиуин күтә жеңиллестиреди. Мына мақалада мен баян еткен хәм хәзир сиз унамсыз пикир билдирген майда-шүйдесине дейин ойлау

тәртіби менің практикалық жұмысым үшін тең-тайы жоқ әхмийетке иіе. Алдын болжау-көрегенлик менде-ги екінші бір қасиет. Дәслепки ушырасқанымызда менің «Сиз Афғанстаннан келипсиз ғой» — деп айтқаны-ма сиз таң қалған шығарсыз.

— Ол туұралы сизге биреулер айтқан боалыуы мүм-кин.

Хеш қандай. Мен сизиң Афғанстаннан келгениңизди бирден-ақ билдим. Үйреншикли әдетиме бола ақылға салып жуұмақ шығарыу менде соншама тез пайда бо-лады, хәттеки аралықтағы себеплерди елестирместен-ақ жуұмақ шығараман. Бирақ, себеплер анық бар еди. Мен былай ойладым. «Жүрис-турысына қарағанда бул адам врач, бирақ кийиниуи әскерий. Демек әскерий врач. Ол жақында тропиктен келген, жүзи қуяштан қа-рауытқан-тәбийғый емес, сонлықтан да оның бет кел-бети, билезиклиги ағырақ. Бет-келбети жүдеу көп кыйыншылыққа, кеселликке ушырап төсектен турғаны көринип тур. Шеп қолынан жарадар болған қолын тик тутады және онша тәбийғый емес. Әскерий врач — англичан, қайсы жердеги тропикте соншама кемтарлық-қа ушырап жарадар болыуы мүмкин? «Әлбетте, Афғанс-танда», Усылай ойлауыма жәми болып секунд ғана ұа-қыт кетти. Мине, солай етип мен сизге Афғанстаннан келген екенсиз дедим, ал сиз оған таң қалдыңыз.

— Сизиң сөзлериңизди тыңлау аңсат хәм қызық екен, — деп күлдим мен. — Сиз Эдгар Аллан Поның Дюпенин менің есеме түсирдиңиз. Мен ондай адамлар тек романларда ғана болады, деп ойлайтуғын едим.

Кейнинен Шерлок Холмс түргелди де трубкасына темекі салып шеге баслады.

— Сиз әлбетте, мени Дюпен менен салыстыражақсыз хәм солай етип мени хошеметлейжақсыз, — деди ол. — Ал, сизиң Дюпениңиз меніңше айтарлықтай адам емес. Бул әдис он бес минутлық жым-жыртлықтан кейин қандайда бир құрғақ сөзлер менен достыңның пикирин басқа жаққа бұрыу-дурасын айтқанда, бул көзге көринип турған хийлекерлик. Дюпенде бир қанша жуу-мақ шығарыу уқыбы болған, бирақ оны Поның шама-лап есаплағанындай әжайып адам, деп атауға хеш қан-дай болмайды.

— Сиз, Габорнионы оқыдыңыз ба? — деп сорадым

мен. — Сизиңше қалай. Лекок нағыз аңдағыш из кесіуіші ме?

Шерлок Холмс мысқыллы түрде ийнин қысты.

— Лекок — мурны боқ бийшара, — деди ол ашыу-ланып. — Онда тек ғайрат деген нәрсе ғана бар. Ол кітапты оқысам мениң жүрегім айныйды. Қашан-ақ түрьюмада жатырған жынаятлы адамның ким екенін анықлау да үлкен мәселе болып па! Мен буны жигирма төрт сааттың ишинде ислеген болар едим. Ал, Лекок ярым жылға жақын уақыт соның изинде жүрди. Бул кітап тек аңдағыш — из кесіуішіге қалайынша жұмыс ислеуіге болатуғынын ғана, үйретиуі мүмкін.

Солай етип, ол мениң сүйикли әдебий қақарманларымның шермендесін шығарды, бул мениң және ашыуымды келтирди. Мен терезе алдына барып Холмсқа терис қарап турдым, көшеде өткен-кеткенлерге нәзер тасладым. «Мейли, ол ақыллы-ақ болсын, — деп ойладым мен ишимнен, — бирақ усыншама да өзине-өзи исениуішилик болып па!»

— Ендигиден былай қақыйқат жынаят та, қақыйқат жынаятлы да болмайды, — деп мыңғырлай баслады Холмс. — Маңлайы жете қарыс болса да сен айтқан адамлардың бизиң кәсібимизге пайдасы тийеме? Бул истин даңқы жайылатуғынын мен билемен. Мен қусап тәбийғый таланты **хәм** табанлы мийнетин жынаятты ашыуға ариқаған адам бул жақты дүньяда болған жоқ хәм болмайды да. Ал, енди не ислеу керек? Ашатуғын нәрсе де, жинаят та жоқ, хәтте Скотленд-Ярдтың полиция хызметкерлери бастан аяқ көрип отырған шешилиуі жеңил гәззаплықлар да азайды.

Бул мақтаншақлық мени жалықтырды хәм әңгиме бағытын басқа жаққа бурғым келди.

— Қызық, анау бир киcи көшеде не излеп жүр екен? — деп сорадым мен, және көшениң екннши тәрәпиндеги жайлардың номерлерине қарап әсте ақырын жүрип киятырған, әпиуайы кийинген бойшаң адамды көрсеттим. Оның қолында көгилдир конверт бар еди, сонлықтан да хат тасыуіші екени айтпай-ақ көринип тур.

— Қимди айтасаң, анау отставкадағы флот сержант-тыма? — деди Шерлок Холмс.

— «Нағыз мақтаншақ!» — деп атадым мен оны ишимнен. — Оны алыстан тексерс алмайтуғынын биледи ғой.

Солай ойлап үлгермей атырып-ақ жанағы бизлер айтып тұрған адам бизің жайдың есигіндегі номерді көрді хәм асығып көшениң бизлер тәрелине өтті. Сол заматта қатты тықылды еситилді хәм жууан дауыссы адамның текшелер менен төменнен жоқары көтерілип киятырғаны мәлім болды.

— Мырза Шерлок Холмсқа, — деди жайға кирип хат тасыушы хәм хатты мениң достыма берди.

Мине, оның төкаббырлығын сынау қолайға түсті! Хат тасыушының өтмишин ол ойланып турмастан-ақ айтып берди, тағы да оның бизің жайға келетуғынын күтпеген еди.

— Яшуллы, не жұмыс ислеітуғыныңызды айтып берсеңіз? — деп еситилер-еситилмес етип әсте сорадым мен.

— Хат тасыушы болып ислеіп жүрмен, — деди ол қабағын үйіп, — формамды жамауға беріп едім.

— Бурың не жұмыс ислегенсіз? — деп тағы сорадым мен ыза — қууаныш аралас Холмсқа қарап тұрып.

— Қорольлік теңіз пиядаларының сержанты хызметін атқардым. Мырза, жуабын күтпей-ақ қояйын ба? Хош бол, Мырза.

Ол әскерий адамларша құрмет көрсетіп, жайдан шығып кетті.

III Баб

ЛОРИСТОН-ГАРДЕНС СЫРЫ

Достымның теориясы ис жүзінде қалай әмелге асырылғанына өзімнің қайран қалғанымды мойынлауым керек. Оның уқыпшылығына мениң исенимим бірден артты. Солай болса да буның да хәммеси мени таңландыру ушын алдын ала исленип жүрген шығар, деген гүманланыудан мен гүдер үзе алмадым және не ушын олай ислеітуғынына мен хешқандай түсіне алмадым. Бир уақытта мен оған қарасам өзі оқып шыққан хатты қолына ұслап тұр екен, оның жүзінен алағадаланыу, уғайым сезилип тұрды, бул оның терең ойланып тұрғанын дәліллейтуғын еди.

— Қалай сиз билдіңіз? — деп сорадым мен.

— Нени? — деп кеуілсіз сорады ол.

— Нени болатуғын еди, жанағы адамның отставкадағы флот сержанты екенін-дә?

— Қуры сөйлеуге мениң ұақтым жоқ — деп бірден ашыұланды ол, бірақ кейін ала: «кеўлице келген болса кешир» деп күле шырай менен меннен кеширим сорады. — Сиз мениң ой-дыққатымды бөлдиңиз, бірақ, бул бир жағынан жақсы да болды. Демек сиз, оның бурынғы флот сержанты екенін көріп биле алмағансыз ғой!

— Әлбетте, көріп биле алмадым.

— Мен ап-аңсат-ақ билдим, қалай билгенімди түсиндириудің ғажети жоқ. Сизиң беккем исенимиңизге бола екиге екінні қосса төрт болатуғынын сизге дәлийл-леп бериуден гөре буны дәлийллеп бериў аңсатырақ. Көшениң анау тәрәпинде киятырғанында-ақ мен оның қолында ийне менен шаншып салынған үлкен көшкинің жөгис сүүретін көрдим. Бунда теңиздің ийиси сезилди. Жүрис-турысы әскерий, шеке сақал қойыуы да әскерий үлгиде. Демек, оның флот адамы екені айқын көринип тур. Өзи хәмелдарға уқсас гәрдийип жүреді. Сиз оның қалай таяғын былғап, тик қәдем таслап киятырғанын көрген болыуыңыз тийис. Ал, оның түр-түсі орта жастағы айбатлы киси екенін аңлатып тур, мине, оның сержант екенін аңғартатуғын тийкарғы белгилер усы.

— Япырмай-а! — деп бақырып жибердим мен.

— Бул хеш гәп емес, — деп қол силтеді. Холмс, бірақ мениң таңланғаныма оның кеўли толғаны бет-әлпетинен-ақ көринип турды. — Енди буннан былай жынаят ислеушилер болмайды, деп жаңа ғана айттым ғой. Мен жаңылысқан құсайман, — мине мынаған қара! — Хат тасыушы алып келген хатты ол маған усынды.

— Хатқа көз жууыртыу менен бирге, — берман қара, — бул адам шыдап болмайтуғын нәрсе ғой! — деп ақ урдым мен.

— Дурыс, бул аңсат ис емес көринеди, — деди ол бийпәруалық пенен. — Берекет тап, маған еситтирип оқып бер.

Мен оқыған хат мынау:

«Қәдірли мырза Шерлок Холмс!

Бүгін ақшам Брикстон — роудтың жанында, Лористон Герденс көшесіндегі номері үшінші жайда иплас ұақыя болып өтті. Көше аралап жүрген бизің полисмениміз түңги саат екилердің шамасында бул жайда жарық жанып

турғанын көріпті, ал онда адам жасамайтуғынын билип, ол бұл жерде бір бәле бар ғой деп гүманланыпты. Барса қапылары ашық екен, ауыздағы белмеге кирип қарап; қақыраған бос жайдың ишінде ол жақсы кийінген джентльменнің өлигин көріпті, оның кисесинен: «Қурама Штатлар, Огайо, Кливленд, Енох Дж. Дреббер» деп жазылған жолығыу адреси шығыпты хәм хешқандай басқыншылықтың изи хешқандай зорлап өлтириудің белгилери жоқ. Еденде қанның дағы қалыпты, ол өликте жарақатланыу изи көрінбеген. Бос турған жайда өликтің қалай пайда болғанына биз түсинбей отырмыз, солай етип бұл жерге қалеген деқытта саат он екиге дейин келегойсаңыз мени усы жерден табасыз. Сизиң жуфабыңызды ямаса келиңизди күтип хәммесин қол тийгизбестен бурынғы қалпинде қалдыраман. Егер келе алмайтуғын болсаңыз, онда мен сизге хәммесин толық айтып беремен хәм өз пикириңизди мениң менен ортақласыу нийетинде болсаңыз мен сизге айрықша миннетдар боламан.

Сизди хұрметлейини Тобиас Грегсон.»

— Грегсон-Скотленд-Ярдтеги ен тәжирийбели аңлағыш-из кесіушилерден бири, — деди мениң достым. — Ол хәм Лестрейд басқа нэментайлардың ишинен ажыралып турады. Екеуи де шаққан хәм жигерли, соның менен бирге қорқақлығы да бар. Олардың бир-бирине атайын десе оғы жоқ. Барып турған даңқпараз, бир-биринен асып түсиуге умтылады. Егер екеуи де бир-истің ушлығын табағойса тамашаны сонда көресең.

— Оның әсте ақырын айтқан сөзлери қулаққа жағып турды.

— Ал, енди уақыт өтип баратырған жоқ па? — деп тынышсыздандырдым мен. — Кеб шақырып келейин бе?

— Ал, мен барсам ба екен, ямаса бармай-ақ қойсам ба екен деп еки ойлы болып турман. Егер мениң ериншеклигим тутағойса бұл жақты дүньяда меннен жалқау асып түспейди, соған қарамастан мен шаққан-ласа да аламан.

— Сиз усындай уақыяны әрман ететугын едиңиз ғой!

— Достым, буннан маған пайда түсе ме? Әне, усы жағы бар. Мәселен, мен бұл исти шешкен болайын — бәри бир пүткил атақ абырайға Грегсон Лестрейд хәм олардың шериклеслери ийе болады. Хәмели жоқ адам шетте қала береді.

— Ал, енди ол сизден жәрдем сораған ғой.

— Дурыс. Ол мениң билгенимнің үштен бир үлесин де билмейди, буны маған оның өзи айтты, бірақ тили

кесилсе де оны мойнына алмайды. Неде болса барайық, барып көреберермиз. Тәуекел етейік. Ең болмағанда оларды ермек етемен. Жүр, кеттік.

Ол бірден асығыслық пенен пальтосына жууырды, ериншекликти жигерлилик жеңип кетти.

— Қалпағыңды кий, — деп буйырды ол маған.

— Өзіңіз бенен мени де алып кетежақсыз ба?

— Әлбетте, егер сизиң басқа бир ислейжақ жұмысыңыз болмаса.

Бир минуттан кейін екеуіміз минген кебке жеккен атлар Брикстон-Роудке қарай қос аяқлап шауып отырды.

Думан еле тарқамай атырған, жайлардың үстінде қара-қоқшыл түтин қалғып жүр хәм патас көшелерди түңгирт етип көрсеткен азанғы махәл еди. Мениң достымның кеули айрықша көтерінки болды, кремон скрипкалары хаққында, Страдивариус хәм Амати скрипкалары арасындағы айырмашылық туұралы тынбастан айтып отырды. Мен үндеместен отырдым: хауа ырайының жағымсызлығы хәм алдағы көриуимиз тийис болған өликтің көриниси маған қорқынышлы болып көрінди.

— Сиз өзлеримиз киятырған ис туұралы пүткиллей ойламайсызғой, — деп мен ақыр аяғында оның музыка жөніндеги сөзин белдим.

— Мениң қолыма еле фактлер түскен жоқ, — деп жууап қайтарды ол. — Истің барлық жағдайын билип алмай туып болжау үлкен қәтелик болып табылады. Бул ой жууыртыудың буннан былайғы барысына тәсйир жасауы мүмкин.

— Фактлер қолыңызға тез ара түсер, — дедім мен бармағым менен көрсетип. — Мине, Брикстон-Роуд, ал мынау, егер қәтелеспесем бизлер киятырған сол үйдің өзи.

— Дурыс. Тоқта, арбакеш, тоқта!

Шамасы жүз ярдтай жерде тоқтап Холмстың буйрығы бойынша бизлер кебтен түстик те пиядалап жайға жақын бардық.

Лористон Гарденс деп аталатуғын көше дығырығындағы номери үшінши жай ишинде қәуипли сыр сақланып турғандай қорқынышлы көрінди. Бул-көшеден азмаз шетиректе турған төрт жайдың бири екен: екеуінде адам жасап, ал қалған екеуи бос тур. Номери

үшінші жайдың көшеге қараған үш тәрзесі бар, олардың шаң басқан гүнгірт айналарының хәр жер хәр жерне көзге ақ түскендей етип, «Кирейге бериледи» деген жазыу бадырайып көринип тур. Хәр бир жайдың алдында көшеден бөлек бир неше түп дарақтан ибарат кишкене бағ тигілген. Бағдың арасынан тар соқпақ тартылып, оның үстине ылай менен қум араластырып төгілген. Түнде жауын жауғаны хәмме жердеги шалшық суудан билинип тур. Көшени бойлап бийиклиги үш футтай, үстине ағаштан тор исленип, гербиштен қорғанша жүргизилипти. Дөгерегине бир топар жыйналған аңқаулар, әудийген констебль қорғаншаға сүйенип, қорғаншаның ишинде не ұақыя болып атырғанын көриу мақсетинде мойынларын созып, үңилип қарап тур.

Мен Шерлок Холмс бирден жайға кирип, тексерип көреді ғой деп ойлаған едим. Хеш қандай да олай болмады, — бул иске оның пүткиллей қатнасы жоқтай көринди. Усындай жағдайларда шекленип қалатуғын арқайынлық түрінде ол тротуарды бойлап, арман-берман жүрип алағадалық пенен аспанға, жерге нәзер салды, қарсы алдындағы жайларды, қорғаншаның торларын көзден өткерди. Буннан кейин ол соқпақты бойлап эсте ақырын қөдем таслады, дурысын айтқанда соқпақтың шетиндеги шөплерди, жерди нәзери менен шолып шықты. Ол еки жерде тоқтады, биринши ирет оның жүзинен кеули толған күле шырай сезимин көрдим хәм қанаатланыу сыбырлысын еситтим. Жауын сууынан ылайланған жерде қыйыр-шыйыр из көп еди, ол соқпақты полиция адамлары басқылап таслапты, хәм мен Холмстың бул жерден бир истиң ушын тауып алатуғынына исенбедим. Бирақ мен оның жетик көргішлиги сезип турдым хәм мен биле алмайтуғын көп нәрселерди оның биле алатуғынына бул ирет исендим. Бизлерди қолында жазыу китапшасы бар, өлпең шашлы, узын бойлы адам жайдың кирер аузында күтип алды. Ол бизлерге қарата жууырып келди де, сәлемлесиу сезими менен мениң достымның қолын қысты.

— Келгениңиз жақсы болыпты! — деди ол. — Хеш ким, хеш нәрсеге тийген жоқ, хәммеси бурынғы қалпында тур.

— Анау да бұрынғы қалпінде ме, — деп Холмс соқпақты көрсетті.

— Бир пада мал жатып аўнағанда да бундай болмас сирә. Әлбетте, сиз басқылатпастан бұрын соқпақты тексерип көрген шығарсыз?

— Үйде мениң көп исим бар еди, — деп еки ушлы жуап қайтарды ол. — Өзимиздің Лейстрейд мырза да усы жерде. Ол тексерип көрер, деи мен исенген едим.

Холмс маған бұрылып қарады хәм ызаланған сезим билдирди.

— Солай де, өз исин пухта ислеитуғын сиз хәм Лейстрейд қусағанлардан кейин мен ушын ис қалмауы керек, — деди ол.

Грегсон гәрдийип қолын уұқалады.

— Дурыс, мүмкиншилиги барынша хәмме нәрсени ислеген секиллимиз. Деген менен бул терең сырлы ис, ал сизің усындай иске қуштар екениңізди мен билемен.

— Сиз бул жерге кебте келдіңиз бе?

— Яқ, пияда келдим, мырза.

— Ал, Лейстрейд-ше?

— Ол да пияда келди, мырза.

— Онда жүриң, жайға кирип көрейик, — деди ыңғайсыз түрде Холмс хәм жайға кирди.

Грегсон таңлануы сезими менен оның изинен кирди.

Ауқат таярлайтуғын хәм басқа да өжирелердің қапылары кишкеңе дәлизге қаратылыпты, олардың тақта төселген едени көп уақыттан берли сыпырылмапты. Оң хәм шеп төрепте еки қапы бар. Өжирелердің биреуінің қапысы көп уақыттан берли ашылмаған көринеди. ал екінши қапы — жумбақ, адам өлтирну болып өткен ауқатланатуғын асхана өжире екен. Холмс асханаға кирди, оның изине ере өликти көргенде пайда болатуғын хүрейлениу сезими менен мен де кирдим.

Төрт мүйешли үлкен жай ишинде ҳеш зат болмағандықтан оннан да бетер үлкен көринди. Дийуалға жабастырылған қағазларды баз басып кетипти, ал гейпара жерлери жыртылып, астындағы сыбауы көринип қалыпты. Тиккелей қапыға қарсы печь бар екен, оның шетлерине мумнан исленип жағылған шамның қалдықлары жабысы қалыпты. Жалғыз терезениң кирлеген айналы көзлеринен гүнгирт жақтылық емески түсип, едендеги қалың шаң менен бирге жайдың ишин оннан да бетер қараңғы қууыслыққа айландырыпты.

Буның хәммесин мен соңынан көрдим. Дәслепки җа-
қытта мениң нәзерим хәм дыққатым еденде жалғыздан
жалғыз жатқан қорқынышлы өлик-денеде, төбеге
тигилип қараған, нуры әшкен оның көзинде болды. Бул
жасы қырқ үш, қырқ төртлерге барып қалған, орта
бойлы, жауырны қақпақтай, қара буйра шашлы, киш-
кене сақал қойған адам екен. Ол путына шалбар, үстине
сюртук, оның ишинен сукнодан тигилген жеңсиз желет,
ал оның ишинен қардай аппақ көйлек кийипти. Жанын-
да ушып түскен цилиндри жатыр екен. Өлик еки қолы
еки тәрепке созылып, бармақларын тас қылып жумып
алған, аяқлары тауланьп, қыйналып атырғандай шал-
қасына жатыпты. Жүзинен қорқыныш сезими билинип
тур, және маған оның жүзинде жийиркениу сезими де
бардай көринди-адамның бет шырайынан бундай хү-
рейли белгилерди мен хеш қашан көрмеген едим. Түр-
түсиниң қорқынышлы бузылыуы, маңлайының кишире-
йиуи, муртының батыңқылығы хәм жақларының шығың-
қылығы тәбийғый емес екенин айқын билдирип тур еди.
Мен хәр қыйлы түрдеги өликлерди көрип едим, бирақ
Лондонның дөгерегиндеги бас магистраллардың биринде
жайласқан қараңғы жайдағы қорқынышлы өликті мен
хеш қашан ушыратпаған едим.

Гүзенге уқсаған бийшара Лестрейд қапының алдында
тур екен. Ол Холмс пенен және мениң менен де сәлем-
лести.

— Бул истиң машақатлы болатуғын түри бар, — деп
ескертти ол. — Соншама көпти көрген адам болсам да
мен бундай исти хеш қашан ушыратпадым.

— Бул истиң сырын табыудың хеш қандай илажы
жоқ, — деди Грегсон.

— Дурыс, хеш қандай илажы жоқ, — деди оған қоса
Лестрейд.

Шерлок Холмс өликке жақын барды да, дизерлей
отырып оның барлық жерин пухта сыйпалап көре бас-
лады.

— Бунда хеш қандай жарақатланыу белгисиниң жоқ
екенине сизлер исендиңиз бе? — деп ол өликтің дөге-
региндеги қан шашырандысын көрсетти.

— Әлбетте, сөзсиз! — деп жууап қайтарды екеуи де
қосыла.

— Демек, бул қан басқа биреудики болғаны-егер

мынау ұсы жерде өлтирилген болса, онда анау қанхордың қаны болыуы итимал. Бул бир мың сегиз жүз отыз төртінші жылы Утрехтте Ван Янсеннің өлиу жағдайын мениң есеме түсирди. Ол есинде ме, Грегсон?

— Жоқ, мырза.

— Онда оқып көрсеңіз шеп болмайды. Бул жақты дүньяда жаңадан пайда болып атырған ҳеш нәрсе жоқ. Хәммеси бурыннан-ақ бар.

Усы уақытта оның сезгир бармақлары өликтің денесин сыйпалап, айырым жерлерин қысып, көрип, жағасын ашып, шаққан тексерип шықты, ал көзлеринде бурынғыдан өзгеше белги сезилмеді. Көзден өткеріу, тексерну соншама жылдам исленди, бундай пухталықты басқа адам ислей алмас еді. Ең ақырында Холмс өликтің аузын ийскеледі және оның ләкленеген ботинкасының ултанын көрді.

— Оны орнынан қозғағаныңыз жоқ па? — деп сорады ол.

— Жоқ, тек тексерип көрдик.

— Енди өликханаға жиберіуге болады, — деди Холмс. — Буның енди кереги жоқ.

Төрт адам замбер алып таяр тұр екен. Грегсон оларды шақырды: олар өликті замберге салды да алып кетті. Өликті көтерген уақытта бир жүзик жерге торс етип түсті хәм домалап кетті. Лестрейд жууырып барып алды да, оны қарай баслады.

— Бул жерде ҳаял да болған ғой! — деп сөйленди ол. — Бул ҳаяллардың некелесіу жүзиги...

Ол жүзикти бизлерге созды. Лестрейд қусап бизлер де жүзикке үңилдик. Ҳақыйқаттан да бул бир уақытлары келиншектиң бармақларын безеген алтын жүзик екен.

— Ис шийеленисіуге айланды, — деди Грегсон — Ал, қудай урсын, бул ис бунысыз да жумбақ еді.

— Ал сиз, буның исти жеңиллестирмейтуғынына исе-несиз бе? — деп унатпаған сыңай билдирди Холмс. — Бирақ, жүзикке алаң болыу бизге жәрдем етпейди. Буның кисесинен не шықты?

— Мынау хәммеси. — Грегсон басқыштың төменги текшесине жайып тасланған затларды көрсетті. — Барро фирмасының алтын сааты, Лондон, №97163. Сааттың зилдей ауыр алтын шынжыры. Қызыл яқыт тастан ийттің бас сүүреті түрінде алтын илгеншек, адрес жазатуғын анау-мынау қағазларды салыу ушын рус

былғарысынан исленген шыжлап қалта, оларға «Енох Дж Дреббер, Қливленд» деп жазылған, — бул иш кийиндеги Е. Д. Д. белгилерге сәйкес келеди. Ақша салатуғын шыжлан қалтасы жоқ, ал кисесинен жети фунт он үш шиллинг шықты. Форзацына «Джозеф Стэнджерсон» деп жазылған Боккаччоның кисеге салып жүретуғын «Декамерон» кітабы. Еки хат бар, оның биреуі Е. Дж Дребберге, екіншиси — Джозеф Стэнджерсонға жазылған.

— Адреслери қандай?

— Стрэнд, Америка биржасы, до востребоваания. Хаттың екеуі де «Гийон» пароход компаниясынан хәм олардың пароходлары Ливерпульдан жөнөп кетиуі тийис болған. Бул бийшараның Нью-Йоркқа қайтажақ болып жүргени түсиникли.

— Сиз мынау Стэнджерсонды излестирмедиңиз бе?

— Аўа, мырза, дәрхал-ақ излестире басладық. Мен барлық газеталарға дағаза жазып жибердим, ал өзимизден бир адам Америка биржасына кетти, бирақ ол еле қайтып келмей атыр.

— Ал, сиз Қливлендти сорастырмадыңыз ба?

— Азанда телеграмма жибердик.

— Қандай мазмунда?

— Биз тек болған ўақыяны хабарладық хәм бул тууралы мағлұмат бериуин өтиниш еттик.

— Ал, сизлер, өзлериңизге айрықша әхмийетли болып көринген нәрселер тууралы хабар етиуди сорамадыңыз ба?

— Мен Стэнджерсон жөнинде сорадым.

— Басқа ҳеш нәрсе тууралы сорамадыңыз ба? Сизинше бул жерде истиң түйинин шешиўге жәрдем еткендей қандай да бир жағдай жоқ па?

— Мен керекли деп есаплаған нәрселердин хәммеси тууралы сорадым, — деди Грегсон өкпелеген пишинде.

Шерлок Холмс өз-өзинен күлимсиреп, бир нәрсе айтажақ болып турды. Тап усы ўақытта бизлер дәлизге шыққанда жайдың ишинде қалып қойған Лестрейд бирден алдымызда пайда болды. Ол бир үлкен ис питкергендей қолларын уўқалап гәрдийип турды.

— Мистер Грегсон, мен тап ҳәзир оғада әхмийетли жаңалық таптым! — Өзлериңиз-ақ ойлап көриңиз, мен дийуалды бирим-бирим көзден өтмермегенде бизлер ҳеш нәрсе таппастан-ақ кете береді екенбиз!

— Бәсекелесинен бир очко зыят алған палуандай, иштеги қууаныш сезими кишкене адамның жылтыраған көзлеринен билинип турды.

— Берман жүриңиз, — деди ол хәм бизлерди қайтадан жайға баслап киргизди, қорқынышлы өликти алып кеткеннен кейин жайдың иши азырақ жақты болайын деген екен. — Мине, мына жерде турып қаралыз!

Лестрейд шырпының бир басын ботинкасының ултанына сүйкеп жақты да оны дийуалға тутты.

— Көрдиңиз бе! — деди ол салтанатлы түрде.

Дийуалға жабыстырылған қағаз көпшилик жерде жыртылып қалған деп мен сизлерге бурын-ақ айтып едим. Мына муштағы дийуалдан әдеуір қағаз жулынып түскен және сыбаудың сары екенлиги ашылып қалған. Оған қанға батырып алып мына сөз жазылған:

RACHE

— Көрдиңиз бе? — деди Лестрейд аттракцион көрсетип атырған масқарапаздай мақтанышлы түрде. Бул жайдың ең қараңғы мушы хәм бул жерге нәзер салыу хәш кимнің ойына келмеген. Адам өлтириуши мейли ол еркек ямаса хаял болсын, бул сөзди өзиниң қаны менен жазған. Қарап көриңиз, мине, қан дийуалдан ағып кеткен. еденде де қанның жуғы бар. Усы жағдайларға қарағанда бул жерде өзін өзи өлтириу болмаған. Ал, не себеп адам өлтириуши тек усы мушты таңлап алған? Хәзир буны түсиндирип берейин. Ошақ үстиндеги шамның қалдығын көрип турыпсыз ба? Шам жанып турған уақытта бул муш күтә қараңғы емес, ал күтә жақты болған.

— Жақсы онда, бул сизиң көзиниңге түскен екен, ал енди сиз буны қалай пайда болды деп түсинесиз?— деди Грегсон итибарсыз түрде.

— Қалайы бар ма? — Ол былай болған. Қанхор-еркек болса да ямаса хаял болса да-Рәчел деген хаялдың исмин жазажақ болған, бирақ толық жазып үлгере алмаған, биреу кесентлик еткен болыуы итимал. Есиңизде шығар, мен: бул хәдийсеге Рәчел исмли хаялдың қатнасы бар екенлиги ерте ме ямаса кеш пе түбинде анықланады деп айтып едим ғой. Күлсеңиз күле бериңиз, мырза Шерлок Холмс. Әлбетте, сиз күтә ақыллы және тапқыр адамсыз, бирақ қартайған аңла-

ғыш — из кесіушінің өзіңізден бір көйлек бурын тоздырғанын да билип қойыуға тууры келеді.

— Онда мени кеширіңіз, — деди менің шеригім өз күлкиси менен кишкене адамды ашыуландырып. Әлбетте, бул жаңалықты сиз ашқансыз және мынау жазыуды түндегі хәдийсеге қатнасқан екінші бір адамның жазғанына да гүманланыуға болмайды. Мен еле жайдың ишин көзден өткерип үлгере алмай атырман, сиз рухсат етсеңіз хәзир көріп шығаман.

Ол рулеткасы менен үлкен дөңгелек лупасын кесінен шығарып алды да жайдың ишин әсте ақырын тексеріуге киристи — биресе тоқтап, биресе дизерлей отырып көрді: бір рет хәттеки еденде жатып та көрді: Холмстың иске қулышына кирикени соншама, хәттеки бизлердің бул жерде турғанымызды ұмытып кеткендей көрінді, — бизлер биресе оның гүбирленип сөйленгенин, таңланыу, өкиниш сөзлерин, биресе әсте ықырғанын, мақұллау хәм өзінің ишкі қуаныш сезимлерин билдирген таңлақ сөзлерин еситип турдық. Усы уақытта ол адам менің көзіме жойытылған изди тауып алмағанша, тыным таппай ырылдап, тоғайды арман — берман ийскелеп жүрген, жақсы үйретілген, қасыл тухым аңшы ийттей болып көрінді. Ол мен пүткиллей түсінбейтуғын бір излердің аралығын қарыслап, сүйемлеп өлшеуін жигирма минуттан асламырақ уақыт дауам еттірді, — және рулеткасы менен лупасын алып дийуалдан да бир нәрселерди уақты-уақты өлшеп жүрді. Бир жерде ол едендегі топырақтан бир шым-шым алып конвертке салды. Ең соңында ол лупа арқалы дийуалдағы жазыуды хәрипбе-хәрип тексерип шықты. Кейнінен ол рулеткасы менен лупасын кесесине тықты, бул тексеріудің питкенин хәм оған өзінің қанаатланғанын билдирді.

— Шексиз сабырлылық — даналық деген гәп бар, — деди ол күлімсиреп. Бул анықлама гүмилжилеу, бірақ бул тәнха тергеуші-тексеріушілер ушын дурыс айтылған гәп.

— Грегсон менен Лестрейд өз кәсіплеси — дилетанттың хәр бир қыймылын жек көріушілиги аралас қызығыушылық пенен бақлап турды. Мен Холмстың барлық ис хәрекеті қандайда бир толық, белги-

ли, айқын мақсетті көздейтуғынын түсіндім, ал олар бұны түсіне алмады.

— Тақсыр, енді не айтасыз?—деп екеуі бірден сорады.

— Жынаяттың сырын ашыуда сизлердің қолыңыздан биріншілікті тартып алыу менің нийетімде жоқ,—деді менің ашнам.—Сонлықтан да сизлерге кеңес бергім келмей тұр. Сизлер екеуіңіз-ақ бұл исті жақсы шеше аласыз, бұған араласыу гүна болады.—Оның дауысынан айқын мысқыл белгилері сезилип тұрды.—Егерде Сизлер тексеріу-тергеудің барысы тууралы мени таныстырсаңыз,—деді ол тағы да,—онда мен шамам келгенінше сизлерге жәрдем етіуге таярман. Ал қазірше мен өлікті бірінші ирет көрген констебль менен сөйлесем деймен. Оның исмин хәм адресін айтып берсеңіз жақсы болар еді.

Лестрейд жазыу дәптершесін кісесінен суырып алды.

— Джон Рэнс,—деді ол.—Қазір оның қолы бос. Оның адресі: Одли-Корт, қырқ алты, Кеннингтон-парк-гэйт.

Холмс адресін жазып алды.

— Доктор, жүр кеттік, — деді ол маған. — Бизлер оған қазір барамыз. Ал, сизлерге мен бір нәрсе айтпақшыман,—деді ол тергеуші-тексеріушілерге қарата,— бұл тергеу ісіне жәрдем етіуі мүмкін. Әлбетте, бұны адам өлтірген, ол қанхор—ер адам. Оның бойы алты футтан сәл артық, әдеуір жастағы адам, бойына қарағанда аяқтары келте, өкшесі бийікклеу ауыр ботинка кийген, трихинополь сигаретасын шегетугын адам екен. Ол өлтірген адамы менен бірге бұл жерге үш туяғында ескі хәм оң жағындағы алдыңғы туяғында жаңа тағасы бар ат жеккен төрт дегіршикли арбада келген. Барлық итималлықтарға қарағанда адам өлтіріуші қызыл шырайлы болыуы, оң қолының тырнақтары күтө өсік-узын болыуы тийіс. Бұл әлбетте, майда-шүйде нәрселер, бірақ олардың сизлерге жәрдемі тийіуі мүмкін.

Лестрейд пенен Грегсон таңланған түрде бір-біріне қарап қойды.

— Егер бұны адам өлтірген болса, онда қалайынша өлтірилген?

— Зәхәр берилген,—деди де Шерлок Холмс есикке қарата жүрди.

— Лестрейд, мен сизге және бир нәрсе айтпақшыман,—деп ол артына қайта бурылды. « Rache » немец тилинде «өш алыу» деген сөз, енди Рэчел ханымды ізлеуге уақтыңызды зая етпей-ақ қойың.

Усылай сөз, жалғыз оғын атты да ол кетип қалды, ал анау екеуі ауызларын ашып оның артынан қарап тұрды.

IV бап

ДЖОН РЭНСТИҢ АЙТҚАНЛАРЫ

Бизлер Лористон-Гарденс көшесіндегі номері үшінші жайдан күндізгі саат бирге жақынлағанда шығып кеттік. Шерлок Холмс жақын жердегі телеграф конторасына мени де сүйреп алып барды, бул жерден ол қандайда бир узын-шубай телеграмма жоллады.

Буннан кейин ол арба шақырып бизлерге Лестрейд берген адреске апарыуды арбакешке бұйырды.

Бул жерде көзі менен көргенлердің айтыуы истиң шешиуші тийкарғы түйини болып табылады,—деди маған қарата Холмс.—Дурысын айтқанда мен бул ис ҳаққында күтә айқын түсиникке ийе болдым, бирақ солай болса да мүмкиншилиғи барынша хәммесин билиу керек.

— Билдіңиз бе, Холмс, сиз мени ҳайран қалдыра бердіңиз,—дедим мен.—Сиз жынаятты майда-шүйдесине дейин қалдырмай исенимли түрде баянлап бердіңиз, бирақ, атап айтқанда, оның тап солай болғанына неге тийкарланып ҳеш қандай гүманланбайсыз?

— Бул жерде қәтелесіу қыйын,—деп жууап қайтарды Холмс,—Үйге жақын келгенде мен биринши ирет тротуардың ең шетинде арбаның көсипил жатқан изин көрдим. Кешеги ақшамға дейин пүткил хәпте дауамына жауын жаумағанын билетуғын шығарсыз, демек, арба дегершигиниң бадырайып жатқан еки изи бул жерден өткен түнде жүрген. Кейнинен мен ат туяқларының изин көрдим, оның үстине қалған үш туяққа қарағанда бир туяқтың изи анағұрлым анығырақ болып көринди, бул демек бир тағаның жаңа еке-

нин аңлатты. Арба жауын жауа баслағаннан кейін келген, ал Грегсонның айтыуына қарағанда азанда бұл жерге арбалы хеш ким келмеген, демек, бұл арба түнде келген және әлбетте, анау еки адамды ол жерге сол алып келген.

— Бұл хақықатлыққа толық сәйкес келеди,—дедим мен,—бирақ қанхордың бойының узын, қысқа екенін қалай билдиңіз?

— Оны билиу ап-аңсат: он адамнан тоғыз адамның бойын атлаған адымының узынлығына қарап анықлауға болады. Бұл онша қыйын емес, бирақ есаплаулар менен мениң сизди жалықтырғым келмей отыр. Мен қанхордың батпақ соқпақтағы адымын хәм жайдың ишинде шаң едендеги адымын өлшеп көрдим. Ал, кейнінен өз есаплауымның дурыс екенине исендим. Адам дийуалға жазыу жазған уақытта ол ерик-сиз түрде өз көзлеринің дәрежесинде жазады. Еденнен дийуалдағы жазыуға дейинги аралық алты фут болды. Қысқасын айтқанда бұл балалар қызықсына-туғын мәселе.

— Ал, сиз оның жасының нешеде екенін қалай билдиңіз?

— Жасы жетип қартайған хәр қандай ғаррының бирден төрт ярым футты атлап өтиуі мүмкин емес. Ал, хәммесін салыстырып қарағанда секирип өткен соқпақтағы шалшық суудың ени усыған сәйкес келип тур. Лакленген ботинкасы бар адам шалшық сууды айланып өткен, ал төрт мүйеш өкшели ботинкасы бар адам соннан тикке секирип өткен. Көріп турғаныңыздай-ақ бунда хеш қандай сыр жоқ. Бұл жерде мен өз мақаламда жақлаған қәдимги көрегенликтің хәм дедуктив ойлау—пикир жүритиудің гейпара режелерин ис жүзинде қолландым... Ал, сизлерге және не нәрселер түсиниксиз?

— Тырнақлары менен трихинополь сигаретасы,—дедим мен.

— Дийуалдағы жазыу қанға батырып алып ер адамның суқ бармағы менен жазылған. Қанхор хәриплерди жазып атырып дийуалдың сыбауын азгана тырнап кеткенін мен лупа арқалы қарап көрдим, егер оның бармағының тырнағы өсик болмағанда олай болмас еди. Мен еденнен шымшып алған күлдің реңки қарақоқшыл хәм қатлам-қатлам екен, бундай күл

тек трихинополь сигареталарынан ғана қалады. Ақыры, мен хәр қыйлы сорттағы сигарлардың күлин арнаулы түрде үйренгенмен, егер билгиниз келсе мен бул тууралы үлкен изертлеу жумысын жазып питкердим. Күли бойынша сигардың ямаса темекиниң сортын биринши көриүден-ақ анықлайман, деп мақтана аламан. Былайынша айтқанда усындай майда-шүйделерди билиуи шебер аңлағыш—тергеушини хәрқандай Грегсон хәм Лестрейдлерден ажыратып турады.

— Ал, бет-келбетиниң қызыл шырайлы екенни қалай билдиниз?—деп сорадым мен.

— Мине, буны хақыйқый батырлық болжау десе болады, бирақ бунда да өзимниң хақ екенлигимнен гүманланбайман Солай болса да бул тууралы хәзирше меннен сорамай тур.

Мен алақаным менен маңлайымды уладым.

— Мениң қалай болса солай мийим айланып кетти,—дедим мен.—Бул жынаят тууралы қаншама көп ойлаған сайын оның сыры соншама көбейип баратыр. Бул еки адам егер олар екеу бола қойған жағдайда да бос жайға қалай кирген? Оларды алып келген арбакеш қайда болған? Зәхәр ишиуге бириншисин екіншиси қалай мәжбүрлей алған? Қанды қаяқтан алған? Егер өзиниң душпанын тонамаған болса ол—қанхордың мақсети не болған? Хаялдың жүзиги бул жерге қаяқтан келген? Ал, ең тийкарғысы не ушын екінши адам бәринен бұрын қашыудың орнына не-мешше «*RACHE*» сөзин жазған? Дурысын айтсам бул фактлердиң өз ара қандай байланысы бар екенни түсинбей-ақ қойдым.

Мениң жолдасым мақуллау менен күлимсиреди де қойды.

— Сиз, бул истиң пүткил қыйыншылығын күтә жақсы түсингенсиз,—деди ол.—Бул жерде еле түсиниксиз нәрсе көп, ал солай болса да мен тийкарғы фактлердиң жәрдеми менен хәзир оларды шешиу жолын таптым. Ал, Лестрейд бийшараның ашқан жаңалығына келетуғын болсақ, онда бул қәдимги хийле, ол полицияның дыққатын басқа жаққа аудару, бул жерде социалистлердиң хәм қандай да бир астыртын жәмийеттиң қатнасы бар, деп алжастыруу ушын исленген. Ол сөзди жазған адам немен емес. Егер сиз сезген болсаңыз ол адам «А» хәрибин готика шрифти

менен жазажақ болған, ал нағыз немец мудамы әдеттегіше латын шрифтиндегі баспа ҳәриплер менен жазады, усы себепли биз буны жазған адамның немец емес екенін, ал уқыпсызлау бир еликлегіш адам екенін тастыйықлай аламыз. Әлбетте, бул тергеуді алжастыруу мақсетінде исленген ҳийле. Ҳәзирше мен сизге буннан артық ҳеш нәрсе айта алмайман, доктор. Фокус көрсетиуши өз ҳийлесиниң бир сырын айтып бере ғойса тамашағөйлердиң көз алдында бирден оның құдиретли күши елеслейтуғынын билетуғын болыуыңыз керек, сондай-ақ егер мен сизге ис усылла-рымның сырын айтып берсем мениң тек қарапайым дәлдалшы екеніме исенесіз!

— Буны ҳешқандай дәлдалшы деуге болмайды, — деп қарсылық билдирдим мен. — Сиз оғада үлкен ис иследиңиз: ҳәзир жынаят сиз арқалы саррас илимге тийкарланып ашылуу алдында тур.

Үлкен исеним, әділлик пенен мен айтқан сөзлерге жолдасымның тәуір-ақ қанаатланғаны көринип турды, ҳәттеки оның жүзінде күле шырай пайда болды. Өзиниң шырайлылығын мақтаған сөзлерди еситкен қыз қаншама қууанышқа бөлинетуғын болса, өз искуствосын мақтаған уақытта мениң жолдасымның да соншама қууаныш сезимінде болатуғынын мен бурын да айтқан едим.

— Мен сизге және бир нәрселерди айтпақшыман, — деди тағы да ол. — Лакленген ботинкалы ҳәм төрт мүйешли өкше ботинкалы бир арбаға отырып келген және екеуи бирге соқпақ пенен жайға досларша қолға қол уласып барған. Жайдың ишинде олар арман-берман жүрген, анығын айтсам лакленген ботинкалы турған, ал төрт мүйеш өкшели ботинкалы жүрген. Мен буны олардың едендеги излерине қарап, сондай-ақ жайда арман-берман жүрген адамның қатты тынышсызланып жүргенин билдим. Ол қәҳәри келгенше өзін тутып, мудамы бир нәрселерди айтып өзінше сөйленип жүрген. Ал, кейнинен жауызлық исленген. Мениң көрип билгеним мине, усылар, ал қалған жағы болжау ҳәм шамалау. Бирақ, олар ушын бизде беккем тийкар бар. Енди сен дәриу бол, кетейик тез, мен еле Норман Неруданың концертине үлгериуим керек.

Көп уақыт өтпей-ақ бизлер отырған кеб ушы қы-

йырсыз кишкене көшелерди, түнерген көше дығырықтарын бойлап зырлап отырды. Бир уақытта бизиң арбакешимиз сол көшелердин түнерген, кеуилсиз биреуине келип бирден тоқтады.

— Минне, сизге Одли—Корт,—деп ол қатара жайласқан гербиш жайлардың арасында емески көринген тар көшени көрсетти.—Қайтып келетуғын болсаңыз, мени усы жерден табасыз.

Одли—Корт елеспесиз жер екен. Тас төселген тар өткел бизлерди қора-қопсы менен қоршаған төрт мүйешли жайға алып келди. Бизлер топарласқан кишкене балалардың арасынан, кир жайылған жиплердин астынан еңкейип өтип 46-номерге жеттик. Есикке сулыу кишкене мыс тахташа қыстырылып, оған Рэнс йсми ойып жазылған екен. Бизлерге констебльдин еле уйқлап атырғанын айтты және мийманханада күте турыуды усыныс етті.

Соның арасында Рэнстинң өзи де көринди, уйқысын бузғанымызға ол қатты ашыулы кейиптө еди.

— Мен участкада бәрін айтып берип едим ғой,—деп мыңғырлады ол.

— Холмс кисесинен шығарып өзиниң уәкилликке ийе гууалығын хәм алтын жүзикти көрсетти.

— Биз тәнха өз аузыңыздан еситсек жақсы болар еди—деди ол.

— Мейли, билгенимниң хәммесин сизлерге айтып бериуге қарсы емеспен,—деди констебль алтын жүзикке тигиле қарап турып.

— Бирде биреуін қалдырмастан хәммесин ирети менен айтып бересиз.

Барлық көрген билгенин есине түсирмекши болып ойланған түрде Рэнс жылқының гүзелген құйрық жалына толтырылған диванға келип отырды.

— Ең басынан баслайын,—деди ол.—Мен түнги саат оннан азанғы алтыға дейин нәубетте едим. Саат он бирлерге жақынлағанда «Белый Олень» көшесинде кишкене төбелес шықты, ал улыума айтқанда маған қараслы районда тынышлық болды. Түнги саат бирде жауын жауды, усы уақытта мен Холенд—Грув районында нәубетшилиқ етип жүрген Гарри Мерчер менен ушырастым. Бизлер Генриет-стриттиң бурылар жеринде анау-мынау тууралы азғана сөйлесип турдық, ал кейин ала шамасы саат екиден өтиңкирегенде бо-

лыу керек, Брикстон—роудтеги жағдайды айланып көріп шықпақшы болдым. Батпақтықтан жүріу мүмкін емес, көшеде жүрген хеш бір адам көрінбеди, тек ғана бирли-ярым кеб ғана өтіп турды. Дурысын айтсам ыссылай ғана бір стакан джин болып ишип жибергенде жақсы болар еді, деп ойланып қиятырсам, сол жайдың айнасында жылтыраған жақтыға көзім түсті. Ал, мен Лористон—Гарденсте еки жайдың бос тұрғанын, биреуиниң хожейини жайының дүткешлерин тазалағысы келмейтуғынын, онда соңғы жасаған адамның ишки сүзек кеселлигинен өлгенин—хәммесин биле-туғын едим. Солай етип айнадағы жақтыны көріуден-ақ әлбетте, бул жерде бир шатақ барғой деп солай қарата жүрдім. Мен есикке жақын барған уақытта..

— Сиз тоқтадыңыз, ал оннан кейін изиңізге қайттыңыз,—деп оның сөзін бөлди менің жолдасым.— Сиз изиңізге не ушын қайттыңыз?

Рэнс отырған орнынан бирден селк ете қалды хәм көзі аларып таңланыу менен Холмсқа қарады.

— Дурыс айттыңыз, мырза!—деди ол.—Оны қалай билгениңизди бир құдайдың өзи билмесе мен түсинбей-ақ қойдым. Ол былайынша болды: мен есикке жақын барған уақытта хәмме жақ тым-тырыс—тынышлық екен, соннан кейін маған өзим менен және бир адамды алып барған жақсы болар деген ой келди. Улыума алғанда мен тири жүрген хеш адам бендесинен қорықпайман, ал жер астында жатырғанлардан болса, әлбетте гәп басқа... Және менде: бул ишки сүзек кеселлигинен өлген адам өзиниң өлиуине себепши болған жайының дүткешлерин тексерип көриуге келген шығар, деген ой пайда болды... Дурысын айтсам қорқайын дедім, сонлықтанда мен ергенекке қайтып келдим—Мерчердин фонарын көрермен деп ойладым, бирақ дегеректе хеш адам көрінбеди.

— Көшеде де хеш ким көрінбеди ме?

— Хеш ким көрінбеди, мырза, хәттеки бир ийт те шықпады. Сол уақытта мен өзиме келип, изиме қайттым хәм қапыны аштым. Жайдың иши тым-тырыс екен, солай етип мен жақты шығып тұрған бөлмеге кирдим. Кирип қарасам, ошақтың үстінде қызыл мум шам тур екен, ал, мынау жағында көргеним...

— Сизің не көргениңизди билдим. Сиз бөлмениң

ишин айланып шыққансыз, өликтің жанында дизерлеп тұрғансыз, кейнінен барып асхананың есигін ашқансыз, ал оннан кейін...

Джон Рэнс орнынан еріксіз секиріп тұрды хәм қорқыныш және қәуіпсиніу аралас Холмсқа қарады.

— Кеширерсиз, сиз қайсы жерде жасырынып тұр едіңиз, қалай буның хәммесін көріп тұрдыңыз? — деп қатты сөйленди ол. — Қалайда сиз бәрін қалдырмастан билдіңиз!

Бұған Холмс шақалақлап күлди хәм констебльдің алдындағы столға өзінің ким екенін тастыйықлайтуғын қағазды қойды.

— Адам өлтиріуде гүманланып мени қамаққа ала-гөрмеңиз,— деди ол. — Мен мийримсизлерден емеспен, ал тәртіп сақлаушы адамлардың биримен: буны Грегсон мырза ямаса Лестрейд мырза тастыйықлайды. Буннан былайғы жағында не хәдийсе болғанын сиз енди айта беріңиз.

Рэнс бурынғысынша аң-таң болып орнына қайтадан отырды.

— Мен ергенекке қайтып келип үшпөлек шерттим. Мине, усы уақытта Мерчер және оның менен бирге еки адам жууырып келди.

— Ал, көшеде бурынғысынша хеш адам жоқ па еди?

— Ауа, улыума хеш адам жоқ еди деп айтыуға болады.

— Буны қалай түсінемиз?

Констебельдің жүзінде бурынғы күле шырайдың изи де қалмады.

— Мырза, мен сизге дурысын айтсам: усы өмирімнің ишинде талай-талай мәскүнемлерди көрген едим, бирақ кешегидей тик аяғында тура алмайтуғын былқ-сылқ еткен мәс адамды хеш қашан ушыратпаған едим. Мен көшеге шыққан уақытта ергенектің түбинде тик аяққа тура алмай, дауысының барынша өкиріп қосық айтып, қорғаншаға жабысып тұрған мәс адамды көрдім. Ал, оның еки аяғы еки тәрепке созылып тұр екен.

— Оның түр-түсі қандай еди?—деп сорады Холмс шыдамастан.

Хәзирги иске байланысы болмаған бул сораудан Джон Рэнс қатты хұрейленди.

— Мәс адамның түр-түси батпаққа аўнаған қәдимги шошқа тәқилетте еди,—деди ол.—Егер бизлер бос болғанымызда әлбетте, оны участкаға сүйреп апарған болар едик.

— Оның бет келбетине, үстиндеги кийиминиң қандай екенине сер салмадыңыз ба?—деп сорады Холмс тағы да шыдамсыз түрде.

— Сер салмаўға болма, Мерчер екеўимиз оны көтерип тик аяғына тұрғызбақшы болдық, ол қызыл шырайлы, бойы собырайған адам екен. Алқымын аўзына дейин шарф пенен орап алыпты.

— Болды, ендиги жағы түсиникли!—деп тоқтатты оны Холмс.

— Солай етип ол қайда кетти?

— Өзлеримиздиң анағурлым әхмийетли исимиз турғанда мәскүнем менен хәлеклениўге бизде ҳеш қандай ғақыт болмады,—деди полисмен өкпели түрде.—Көп жұмыс иследик. Шаршағаным соншелли ҳәттеки үйге зордан зорға жеттим.

— Үстиндеги кийими қандай еди?

— Үстинде қоңыр пальтосы бар еди.

— Ал, оның қолында қамшы барма еди?

Қамшыма? Жоқ, қамшы көрмедим.

— Демек, қамшыны ол жақынырақ бир жерге таслап кеткен,—деп сөйленди мениң достым.—Кейин кебтиң жүрип баратырғанын көрип ямаса тасырлысын еситпединиз бе?

— Яқ, көрмедим де, еситпедим де.

— Мине, сизге алтын жүзик,—деди Холмс түргелип хәм қалпағын қолына алды.—Рәнс, мен сизден хызметиңиз бойынша ҳеш қандай жоқары атақ ала алмассыз, деп қорқып турман. Адамға гәлле сән ушын берилген емес, ал ойлау ушын берилген. Өткен ақшам сизде қапылғанда сержант атағын алыу мүмкиншилиги болған екен, биз сол адамды излеп жүрмиз. Енди ол тууралы айтыудың хәжети жоқ, бирақ ис сол адамнан шешилетуғынына исенеберсеңиз болады. Жүр кеттик, доктор!

Констеблимизди қатаң ойланыу халында қалдырып, бизлер кебке қарата жүрдик.

— Барып турған ақмақ адам екен!—деди Холмс

арбаға миніп үйге киятырған уақытта ашыұлы түрде гижиніп.

— Өзің-ақ ойлап көр, анқаұлығы себепли қармаққа өзі келип иликкен олжадан айрылып қалған!

— Қалайда болса мен бұл жерде көп нәрсеге түсинбей киятырман. Жумбақлы адам өлтириуге екінши қатнасыушы туғралы сизің түсинигиңизге бұл адамның белгилери қақыйқатында да сәйкес келип тур. Бирақ, жайға және қайтып келиудің оған не кереги болған? Адам өлтириушилердің бундай ислеуи мүмкин емес.

— Жүзик, жүзик ушын ол изине қайтқан, достым. Егер оны тутыу сәтине түспесе, жүзикти қармаққа илдирип таслаймыз. Мен оны усы жемтик пенен услай-жақпан, доктор, енди екеуиміз бир адамды солай етип услаймыз. Доктор, мен сизге күтә миннетдарман. Егер сиз болмағаныңызда мен бұл жерге келмеген де болар едим, хәм мениңше күтә қызықлы усы этюдти көрмеген де болар едим. Қақыйқаттан да сүүретшилердің усы «эюд» сөзинен қалай пайдаланыуға болады? Турмыс қақыйқатлығын түсиниуге жәрдем ететугын этюд емеспе бұл? Қызғыш ирендеги этюд емес пе? Өлтириу турмыстың келеплеули ерис жибине қызғыш жип арқау болып исленген, ал бизің миннетимиз усы жиплердің ушын табыу хәм оны бирим-бирим таллап ажыратып алыу болып табылады... Ал енди, ауқатланайық хәм Норман Неруданың концертин тыңлауға барайық. Ол скрипканы сондай жақсы шертеди, хәттеки, оны адамша сөйлетип жибереді. Шоппеннен оның күтә сүйип шертетугын намасы қандай еди? Тра-ля-ля, лира-ля!...

Орынлыққа шалқая таслап, бұл хәуескер-тергеуши бұлбилше сайрап отырды, ал мен адам ақыл-ойының хәр тәрәплеме соншама терең және кең екени қаққында ойладым.

V бап

ЖОЛЫҒЫУШЫ ДАҒАЗА БОЙЫНША КЕЛДИ

Бүгин азаннан берли арман-берман жууырып жүриу мени жүдә шаршатты, кешке таман пүткиллей тикленип отыруға да халым келмеді. Холмс кон-

нөртке кеткен Ұақытта еки сааттай Ұақыт уйықлап алайын деген нийет пенен мен диванға барып жаттым. Бирақ уйықлау қайда. Бүгинги көрген-билгенлерим мийимде ғаулап күтө қорқынышлы образлар хәм болжаулар гәллемә сыймай кетти. Көзимди жумсам болды—көз алдымнан бет-жүзи горилла маймылына уқсас өлик кетпей турды, ол адам мениң үрейимди ушырганы соншама, хәтте оның жанын о дүньяға жиберген адамға миннетдаршылық билдиргим келди. Бирде адамның соншама қыйналғаны Кливлендли Енох Дж. Дреббердин бет жүзиндегиден бетер көринип турмайтуғын шығар, деп ойладым. Бирақ әдил суд әдиллигин етиуи тийис, қанхордың ғұнасынызам алдында хешқандай кеширилмейди.

Мен бул жынаят туұралы қаншама көп ойлаған сайын Енох Дреббер ууланған деген Холмстың болжауы маған соншама исенимсиз көрине берди. Өликтің аузын Холмстың қалай ийскегени ядыма түсти.—Әлбетте, солай ойлауға тийкар болғандай бир нәрсенің ол сезген шығар, деп те ойладым. Буның үстине егер ол ууланбаған болса, онда өлиуге не себеп болған, өликте хеш қандай жарақатланыу изи жоқ, алқымынан бууып өлтирген деуге де хеш қандай тийкар жоқ ғой? Ал, екінши жағынан еденге шашыраған қайсысының қаны болғаны? Жайдың ишинде хеш қандай айқасыу белгиси жоқ ғой, ал өликтен өзиниң душпанына жарақат салғандай хәтте тыйық—қурал да табылмады ғой? Усы сораулардың хәммесине жууап табылмағанша мен де, ойладым. Ал, мениң достым уйықлай алмаспыз, деп ойладым. Ал, мениң достым хеш нәрсе көрип билмегендей өзін исенимли тутып отырды, ол барлық фактлерди дәлийллеп беретугын бир теория тапқандай көринди маған, бирақ оның қандай теория екенине мен түсинбей-ақ қойдым.

Маған Холмсты көп күтиуге туұры келди,—концерттен кейин оның басқа бир жұмысы шығып қалған шығар, деп ойладым. Ол қайтып келген Ұақытта ауқаты столына қойылған екен.

— Концерт күтө қызық болды,—деди ол столға отырып.

— Музыка хәққында Дарвинниң не айтқанын билесиз бе? Адамзат музыка дөретиуді хәм оннан ләззет алыуды сөйлеу уқыбына ийе болмастан әдеуир

бұрыя-ақ үйренген, деп тастыйықлайды ол. Музыка-ның бизлерге қатты тәсийир жасауы сонлықтан да болыуы мүмкин. Дүнья өзиниң ертедеги балалығын басынан кеширген сол гүңгирт дәуірлер бизиң сана сезимимизде емески сақланып киятыр.

— Күтә дурыс теория екен,—дедим мен.

— Тәбийғый қубылысларды түсиндирип беретугын барлық теория тәбияттың өзи сыяқлы дурыс болыуы керек,—деп тастыйықлады Холмс.—Ал, сизге не болған? Түриңиз қашып кетипти ғой. Мүмкин, сизди Брикстон Роудтеги ўақыя қатты тынышсызландырып турған шығар.

— Дурысын айтсам солай,—деп гүрсиндим мен.—Афғанстанда басыма түскен азап-ақыреттен кейин мен өзимди әдеуір шынықтым ғой деп жүр едим. Май-вандта жолдасларымды мениң көз алдымда туўрым-лап өлтирген ўақытта да өзимди өзим бийлеп тура алған едим.

— Түсинип турыппан. Бул жынаяттың көз алдың-да елес пайда ететугын қупыя сыры бар, көз алдың-да елес пайда етпеген нәрсе қорқыныш пайда ете алмайды. Сиз кешки газетаны көрдиңиз бе?

— Жоқ, еле көрмедим.

— Ол газетада усы адам өлтириў ҳаққында толық жазылған. Дурыс, өликти көтерген ўақытта некелесиў жүзигиниң еденге түскени туўралы ҳеш нәрсе айтылмаған, бирақ бизлер ушын бул жақсы болған.

— Не себеп жақсы болған?

— Мына дағазаны оқып көриңиз. Азанда почтаға кирип шыққан ўақытта бул дағазаны барлық газета-ларға мен жиберген едим.

Ол газетаны кисесинен шығарып мениң алдыма қойды, мен оның көрсеткен жерине көз жуўырттым. «Табылған олжа» рубрикасы астындағы биринши дағазаның мазмуну төмендегише екен:

«БҮГИН АЗАНДА БРИКСТОН—РОУД КӨШЕСИН-ДЕГИ «БЕЛЫЙ ОЛЕН» МЕНЕН ХОЛЛЕДГРУВ ТРАКТИРИ АРАСЫНАН АЛТЫН ЖҮЗИҚ ТАҒЫП АЛЫНДЫ. БЕЙКЕР СТРИТ КӨШЕСИ, ЖАЙ №221—Б, ДОКТОР УОТСОНҒА АЗАНҒЫ СААТ СЕГИЗДЕН КЕШКИ СААТ ОНҒА ДЕИИН ЖОЛЫ-ҒЫҒА БОЛАДЫ.

— Сизиң атыңыздан пайдаланғаным ушын мени

кеширерсиз,—деди Холмс.—Егер мен өзімді атап көрсеткенде ол заңғарлардан біреуі бұл жерде бір бөле бар ғой деп сезиклениуі хәм барсам тутылып қаларман, деп ойлауы мүмкін еді.

— Құдай ушын ол жағынан қәтержам бола берин, — дедим мен.

— Бирақ біреу болмаса біреу бірден келип қалағойса менде жүзик жоқ ғой!

— Міне жүзик,—деп Холмс маған қандайда бір жүзикти ұсынды, мә! Енди болдыма? Сол жүзиктиң тап өзі емес пе?

— Сизиңше бұл жүзикке ким келер екен?

— Қими қалай? Әлбетте, қоңыр пальтолы адам— төрт мүйеш өкше ботинкалы, бизиң қызыл шырайлы ашнамыз келеди. Ал, егер оның өзі болмаса шериклеси келеди.

— Ол тәуекел етип келе қояр ма екен?

— Оған гүманланбай-ақ қойың.Егер мен бұл исти дурыс түсинген болсам онда ол адам жүзикти қайтарып алыу ушын қолынан келгенинше хәрекет етеди, ал мениң ұсылай ойлауыма тийкар бар. Ол Дребберди еңкейип көрип атырған ұақытта жүзикти түсирип алған. Ал, жайдан шығып кетип баратырып жүзик есине түскен, ұсы ұақытта жылдам изине қайтқан, ал бұл жерге келсе полиция тур, бұл қәтеликти асығып жүрип оның өзі ислеген, шамды өшириуди умытып кеткен. Сол ұақытта гүманланыу туудырмау ушын дәрхал жорта мәс адамға айланыуға тууры келген. Енди ол жүзик жайдан шыққаннан кейин түсин қалған шығар, деп ойлауы мүмкин. Буннан кейин оның не ислеуі керек? Табылған олжа хәққындағы дағазаларды оқыу ушын кешки газеталарды сөзсиз қолына алады. Ол бизиң дағазаны оқып көреді де, бірден қууанып кетеди. Ол ұсы дузақты сезер деп ойлайсыз ба? Хеш қандай гүманланбайды. Тауып алынған жүзик пенен адам өлтириу арасында қандайда бір байланыс бар, деп хеш кимниң ойлауы мүмкин емес, деп исенеди ол. Усындай исеним менен келеди ол. Хәзир ол бир саат ұақыт ишинде келеди.

— Буннан кейин не ислеймиз?—деп сорадым мен.

— Ол жағын өзим билемен. Сизиң қандайда бир қуралыңыз бар ма?

— Бир қанша патроны менен ески ревальверим бар.

— Олай болса оны тазалап, оқлап қойыңыз. Әлбетте, ол қәуіпті адам, ғапылда мен оны ұслап алғанда да хәммә нәрсеге таяр турып сақ болған жақсы.

Мен өзимнің бөлмеме барып оның айтқанларының хәммесін иследим. Мен револьверим менен қайтып келген уақытта столдың үсті жыйналып болған екен, ал Холмс өзинің сүйикли ермегі—скрипкасын қый-қылдатуға кирискен екен.

— Сюжет шийеленисип баратыр,—деди—ол. Мен өзимнің телеграммама хәзир ғана Америкадан жууап алдым. Хәммеси мениң ойлағанымдай болып шықты.

— Ал, сиз не ойлап едіңіз?—деп сорадым мен шыдамастан.

— Скрипкама жаңа тар сатып алыу керек еді,—деди ол.—Револьверинди кісеңе тық. Ол гәззап келген уақытта оның менен хәш нәрсени көріп билмегендей болып сөйлес. Қалған жағын өзим келистиремен. Қарағанда оның көзіне тигилип қарай берме, оны үр-китип алыуыңыз мүмкін.

— Саатыма қарап;

— Саат сегіз болып қалыпты,—дедим мен.

— Дурыс. Ол бір неше минуттан кейін келетуғын шығар. Қапыны азырақ ашып қой. Мине, былай етсең болады. Қапының гилтин иш беттен салып қой. Кеше мен кітап дүканынан латын тилинде бір мың алты жүз қырқ екинші жылы басылып шыққан «De iure inter Cienes¹» атамасында Льежениң қызық-лы кишкене кітабын сатып алған едим. Усы кишкене кітапша басылып шыққан уақытта Карлдың геллеси орнында турған екен.

— Кім басып шығарған?

— Филипп да Круа деген биреу. Кітаптың биринші бетіне гөнерип өшкен сия менен: « Ex Illis Spina ini Mhyte »²) деп жазылған екен. Қызық, бул Уильям Уайт деген адам кім болды екен. Мүмкін, он жетінші әсирдің қандайда бір таярлаушысы шығар. Қалайда ол қара басының ғамын ойлайтуғын

¹ Халық аралық хуқық туұралы (лат.)

² Уильям Уайттың кітабынан (лат.)

эжайып адам болууы керек. Мине, киятырған бизин мийманымыз шығар.

Қоңыраудың сыңғырлағаны еситилди. Шерлок Холмс түргелди де стулин эсте ақырын есикке жақын ысырды. Бизлер малайымыздың дәлизде жүрип киятырған аяғының тақылдысын хэм қулыпты ашқан шыртылдысын еситтик.

— Доктор Уотсон деген адам усы жайда тура ма? —деп оның эсте ғана сораған сөзи бизлерге анық еситилип турды.

Бизлер малайымыздың қайтарған жууабын есите алмадық, бирақ есик жабылды да, биреу басқыш па басқыш жоқарыға көтериле берди. Оның аяғын исенимсиз түрде сүйреп басып киятырғаны еситилип турды. Холмс тыңлап турып таңланған түр билдирди. Анау адамның жүриси дәлизди бойлап жақынласа берди, кейнинен қорқақлық пенен қапыны тақылдатқаны еситилди.

— Кириңиз,—дедим мен.

Өзлеримиз қыял етип күткен тайнапыр адамның орнына бизлердин көз алдымызда талтаңлап зорға жүрип киятырған бети мыржым-тыржым мәстан кемпир пайда болды. Ол ишке кириу бойына қараңғылықтан қарап турды да, қалтыраған қолларын кисесине суғып бир нәрсени излей баслады. Мен Холмсқа нәзер тасладым, ол адамның күлкисин келтиретуғын түрде қарап тур екен,—мен күлкиден изимди өзим зорға ушлап турдым.

Мәстан кемпир кисесинен кешки газетаны сууырып алып қолы менен ымлап бизлерге көрсетти.

— Мийрим шапаатлы мырзалар, мен мынау бир жумыс пенен келип едим,—деп ол мампылдап сөйлеп, қайтадан жүресине отырды,—Брикстон—роудтан тауып алынған некелесиу алтын жүзик тууралы. Бул Салли деген мениң қызымның қолынан түсип қалыпты, оның турмысқа шыққанына жаңа ғана бир жыл толып еди, ал оның күйеуи алыста жүретуғын пароходта буфетши болып ислейди, егер ол келгеннен кейин жүзиктиң жойтылғанын билегойса сөзсиз шатақ шығады. Ол жигиттиң минези сау уақтында да жақсы емес, ал егер ишип алағойса-құдайдың өзи сақласын! Дурысын айтсам, мениң қызым кеше... менен бирге циркке кеткен еди.

— Мынау жүзик соған ұсай ма?—деп сорадым мен.

— Берекет табың, құдай жарылқасын!—деп бірден бақырып жиберди кемпир. Салли ушын-ушып қуғанатуғын болды ғой! Тап соның өзі!

— Өзиніңіздің адресіңізді айтыңыз,—дедим мен қолыма қәлемімді алып.

— Хаундсдитч, Дункан—стрит, он үшінші номерли үй Жолы бұл жерге жақын емес!

— Брикстон—роуд Хаундсдитчтен циркке баратуғын жолдан оғада алыста ғо,—деди бірден Холмс.

Кемпир бурылды да өзинің қызарған кишкене көзлери менен оған тигилип қарады.

— Олар мениң жасап атырған жерімди сорады ғой,—деди ол кемпир,—ал Салли болса Пекхэмедеги Мейсфилдплейс, үшінші номерли үйде жасайды.

— Сізің фамилияңыз ким?

— Өзімнің фамилиям Сойер, ал қызымдики—Деннис, себеби ол Том Денниске турмысқа шықты, ол теңизде жүргенде сондай сыпайы, әлпайым жақсы жигит, параходтағы жолдаслары да оны мақтайды, ал жағаға шықты болды жөлепшиликтің, мәскүнемликтің... изине түседі.

— Мине, сізің жүзигиңіз Сойер—ханым,—деп мен оның сөзін бөлдім, Холмстың ымлаған белгиси бойынша.

— Бұл жүзиктің сізің қызыңызға тийисли екенлигине гүманланыуға болмайды, сонлықтан да мен оны нызамлы ийесине қайтарып қууыстырғанымға қууанышлыман.

Маған алғыс сөзлерін айтып, құдай жолына пәтия беріп мәстан кемпир жүзикти кисесине тықты да ақсаңлауы менен басқышты бойлап төменге түсіп кете берди. Оның есиктен шығыуы бойына Шерлок Холмс стулынан ушып түргелди де, өзинің белмесіне жууырып кирип кетти. Бір неше секундтан кейін ол пальтосын кийіп, шарфын мойнына салып шықты.

— Мен оның изине түсемен, ал кеттім,—деди ол бірден асығып. Бұл кемпир әлбетте, қанхордың шефриклеси хәм мени соған алып барады. Мени күте тұрасыз, достым.

Бізің мийманымыз төменге түсіп қалыны сарт еткізип жапқан ұақытта Холмс басқыштан төменге түсіп баратыр еді. Мен мойнымды созып айнадан

сыртқа қарасам кемпир ақсаңлауы менен көшениң екінші тәрәпинде, ал Холмс алысырақтан оның изине түсіп баратыр екен. «Енди оның теориясы бир де ҳеш нәтийжесиз болып шығар, ямаса бул сырдың ашылыуына жәрдем ететуғын шубалаңқы жиптиң ушын ҳәзир тауып алар» деп ойладым мен. Күте тұрасыз деген оның өтиниши маған азап болды, бул ҳәдийсениң ақыры не менен питетуғынын билмей турып қалай мен уйқлай аламан?

Ол саат онға шамаласқанда кетти. Әлбетте, мен оның қай уақытта қайтып келетуғынын болжап та билмейтуғын едим, сонлықтан шылымымды шегіп, Моржениң *„vie de qohême“*¹ кітабының бетлерін аударыстырып асханада шықпастан отыра бердим. Саат онның қоңырауы қағылды, малайымыздың басқыштан аяғын тық-тық басып уйықлауға баратырғаны еситилип турды. Мине, саат он бир де болды, және биреудің жүріп баратырғаны еситилди, ол уйқылап жатыуға баратырған өзимиздің хожейнимиздің әсте ақырын жүриси екенін билдим. Тек саат он екіге жақынлағанда ғана барып төмендеги есиктің құлпы бирден шырт етип ашылғанын еситтим. Холмс кирип келиуден-ақ сапарым нәтийжели болды, деп айта алмайтуғынын түсіндим. Оның жүзинен күлкі аралас ызаланыушылық сезилип турды, ақыр аяғында ҳәзил-дәлкек сезими бийлеп бирден уахақалап күлип жиберди.

— Қалай да Сиотленд—Ярдтағы менің «досларым» бул туұралы еситип қоймаса болар еди!—деди ол бирден өкинишли түрде креслоға отыра беріп.— Мен бир неше ирет олардың масқарасын шығарған едим, сонлықтан да ҳеш тыным таппай изиме түсіп жүр! Өзимди өзим дәлкек етиуиме ҳақым бар, өйткені мен ақыр аяғында жеңіске ерисетуғынымды билемен!

— Не болды өзи, аманлық па?

— Мен пәнт жеп қалдым, бірақ бул еле ҳеш гәп. Мине, мен былай бапландым. Ол кемпир азырақ жүргеннен кейін бирден ақсаңлай баслады, соған қарап мен оның аяқлары ауырған шығар деп ойладым. Жүріп барып ол ақырсында тоқтады ҳәм жанынан өтип

1. БОГЕМАНЫҢ ТУРМЫСЫ (франц.).

баратырған кебти шақырды. Қаяққа апарыуды буйыратуғынын еситу ушын мен жақынырақ барыуға умтылдым, ал усы уақытта ол кемпир дауысының барынша: «Дункан-стрит, он үшінши жай» деп бақырғанын қыйналмастан-ақ еситтим. «Бул кемпир жорта көзабаға бақырып атырған жоқпа екен?»—деп те ойладым мен, бирақ ол арбадағы көшкениң ишине кирген уақытта арбаның артына асылып турып алдым хәр бир аңлыушы, тергеуши сондай өнерди айрықша ийелеуи зөрүр. Солай етип биз иркилместен Дункан-стриттиң өзине де келип жеттик. Мен он үшінши жайға жақынламастан секирип бурынырақ түсип қалдым хәм әсте ақырын көшениң шетинен жүре бердим. Арба он үшінши жайдың алдына барып тоқтады. Арбакеш секирип түсти де көшкисиниң есигин ашты, қараса түсетуғын адам жоқ! Мен жақынлашып барған уақытта ол көшкисиниң ишинен хеш кимди таба алмағанына қатты ашыуы келип, бул дуньяда мен еситпеген не бир аұыр сөгис сөзлерди қардай боратып турды. Кемпир ушты-күйди зым ғайып болған, енди оған кирей пулын көп күтиуге туұры келеди ақыры. Екеуимиз он үшінши жайға кирип те сорадық, оның ийеси Кесуик деген инабатлы адам екен; ал Сойер хәм Деннис исимли адамлар бул жерде хеш қашан болмаған хәм ондай адамлар жасады, деп еситпеген.

— Сол өзи бир бийшара, ақсақ кемпир жүрип баратырған арбадан секирип түсип қалған, оны мен де, сондай-ақ арбакеш те сезбеген деп айтпақшысыз ғой, солай ма?—деп таңландым мен.

— Қаяқтағы, кемпирди тапқан екенсең!—деп ашуланған түр билдирди Шерлок Холмс. Мәпилик кемпир бизлер болып қалдық қас пенен көздің арасында көзимизди байлап кетти. Ол әлбетте, қатаң шаққан жас жигит болған, оның үстине теңи-тайы жоқ шебер актер болған. Ол күтә шебер гримленген. Әлбетте, өзиниң бақлау астында турғанның сезген хәм көздің тасасын табуы ушын усындай хйле ислеген. Бул демек, бизлер излеп жүрген адамның биреу емес екенін дәлийллейди және менин ойлағанымдай-ақ оны қорғау ушын хәр қандай тәуекелшиликке таяр турған оның дослары бар. Ал енди достым, доктор, сиз

мениң шамалауымша бир бийшара адам екенсиз! Мениң сизге айтарым, төсегине бар да жат, уйқла!

Хақыйқаттан да мен қатты шаршаған едим хәм оның кеңесине көніп төсегіме барып жаттым. Холмс жанып турған печьтиң алдында отырып қалды және оның скрипкасын қолына алып, муңлы бир намаларды әстен шертип отырғанын мен ұзақ уақытқа дейін еситип жаттым. Холмстың бул ис хәрекетине мен жақсы түсінемен, ол сырлы түйинди қалай болмасын жаздырыудың жолларын ойластырып отыр.

VI бап.

ТОБИАС ГРЕГСОН ӨЗ УҚЫБЫН ДӘЛИЙЛЛЕП КӨРСЕТТИ

Сол күннің ертеңине «Брикстон сыры» деген хабарды жәрияламаған бир де газета қалмады. Хәр бир газета болып өткен уақыя хаққында толық мағлыұмат жазып, ал гейпаралары мақала да басып шығарды. Олардан мен өзим қызықсынған бир қатар жаңалықларды билдим. Сол газеталардан көп ғана қыйындылар хәм жумбақ болған адам өлтириу хаққындағы мақалалардан көшірмелер мениң қойындәптершемде хәзирге дейін сақлаулы тур. Мине, олардың гейпараларының мазмұны:

Адамның усынишама таң қаларлық жағдайда өлтирилиуи жынаят тарийхында хеш қашан ушыраспаған шығар,—деп жазды «Дейли телеграф» газетасы. —Немец фамилиясындағы өлик, не себеп, қалай өлтирилгени жөнинде дәлийллердиң болмайы, және дийуалдағы қәуетерли жазыу-буның хәммеси жынаяттың сиясий эмигрантлар хәм революционерлер тәрәпинен исленгенин билдиреди. Америкада социалистлик шөлкемлер көп: өлген адам солардың нызамларынан қандай да бирейин бузған болыуы хәм аңлып жүрип өлтирилиуи мүкин. Мақала авторы германиялы фемгерихтти¹, aqua totana² карбонарийлерди, Марки-

1. Фемгерихт—түнгі мәжилислеринде құпия өзлеринше хуким шығарған орта әсирдеги Германияның жасырын суды.

2. Аква тофана-зәхәрлеп өлтириуши Теофани ди Адамо деген хаялдың аты менен аталатуғын зәхәр, ол хаял 1633-жылы Палермода жазаланған.

зе де Бренвильени³, Дарвин теориясын, Мальтус теориясын ҳам Рэтклифф жолындагы⁴ адам өлтириүди атап көрсете келип ақыр аяғында хукуметти қырағы болыуға шақырады және Англиядағы сырт ел адамларының үстинен қадағлаудың күшейтилигин талап етеди.

«Стандарт» газетасы былай деп атап көрсетти: либераллық хукумет тусында усындай нызам бузыушылық кәдеге айланып баратыр. Бунның себеби-халықтың кейпиниң тыянақсызлыгы, ол нызамға исенбеушилик туудырып атыр. Өлген адамның түп-тийкары — Америкалы, оның бизиң пайтахтымызда жасап турғанына бир неше хәпте болған. Ол Қамберуаллениң Торки—Террасындағы мадам Шарпантьениң пан сионына келип түскен. Поездларда жеке секретарь Джозеф Стэнджерсон мырза оның менен бирге жүрген. Усы айдың төрти—шийшемби күни олардың екеуи де Шарпантье менен хошласып Ливерпуль экспрессине жетиуе Устон вокзалына жөнеп кеткен. Перронда олардың бирге турғанын көрген. Буннан кейин хәзирше олар туўралы хәш нәрсе мәлим емес, тек жоқарыда келтирилген мағлыұматқа қарағанда Дреббер мырзаның денеси вокзалдан бир неше миль қашықлықтағы Брикстон—роуд көшесиниң бойындағы бос жайдан табылған. Бул жерге қалай ол барған ҳам қандай жол менен өлтирилген, усылардың хәммеси хәзирше гүңгирт болып қалып отыр. «Тергейди Скотленд Ярtdан Лестрейд мырза менен Грегсон мырзаның жүргизип атырғанына биз қуўанышлымыз, усы атақлы аңлағыш-тергейшилердиң жәрдеми арқалы бул жумбақтың түйини тез ара шешиледи, деп исенимли түрде айтыуға болады».

Бул сөзсиз, сиясатқа тийкарланып өлтирилген, деп жазды «Дейли Ньюс» газетасы.—Континенталь хукуметлердиң зулымлығы ҳам либерализмди олардың жек көриуи көпшилик эмигрантларды бизиң елге айдап келди, олар өз елинде басынан кеширген қыйыншылықларын умытқан да Англияның айта жүргендей

³. Бренвилье. Мария Мадлен—өз әкесин ҳам еки тууысқанын нәпсикаулық мақсетте зәхәрлеген. 1676-жылы Парижде жазаланған.

⁴. Рэтклифф жолындағы адам өлтириу—Англия кремналистикасы тарийхындағы ең атақлы жынаятлардан бири.

гражданлары болар еди. Ол адамларда ар-намыстың қатаң кодекси бар, оны кимде ким азғана бузса оған өлим жазасы бериледи. Ендиги барлық күш салыуларды мархұмның секретары Стэнджерсон деген адамды ізлеп табыуға жумсай керек, және оны қорғаушылардың аты жөнин билиу зәрүр. Ол жасап тұрған үйдинң адресиниң анықланғаны айрықша әхмийетке ийе, буны тутасы менен Скотленд-Ярдтеги Грегсон мырзаның күш салыуының хәм аса билгишлигиниң нәтийжеси деп есаплау керек».

Екеуимиз бул мақалаларды азанда чай ишип отырып оқып шықтық, оларға Шерлок Холмстың уақты хош болды.

— Бәри бир хәммесин ең ақырсында Лестрейд пенен Грексон тапқан болып шығады деп мен сизге бұрын-ақ айтқан едим-ғой:

— Бул мәселениң ендиги жағында қалай шешилиўине, ақыбети қалай болатуғынына байланыслы.

— Олай демей-ақ қойың, бул хеш қандай әхмийетке ийе емес. Егер қанхор ушлап алына қойған жағдайда да тек солардың күш салыулары нәтийжесинде ушлап алынған, егер ол қашып кетсе де олардың күш салыуларына қарамастан қашып кеткен болады. Қысқасын айтқанда «мийўеси-маған, жапырағы-саған» болып хәмме атақ соларда қалады. Олар қандай қәтелик ислесе де қоллап-қууатлаушылар табыла береди.

— Қудай сақласын, не шауқым?—деп мен танландым. Усы уақытта дәлиздеги басқыштан көтерілип киятырған көп аяқтың тасырлысын хәм хожейинимиздинң ашыулы сөзлерин еситтим.

— Бул Бейкер—стридтеги жынаят излеу бойынша полиция отряды,—деп иркилместен жууап қайтарды Шерлок Холмс.

Соның арасында жайымызға үсти-басы алба-дулба, бетлерине өмир бойы суу тиймеген кир-кир, бир дүркин баспанасыз көше балалары кирип келди.

— Смирно!—деп команда берди Холмс оларға, сол уақытта алты жетим кишкене балалардай сапқа

1. «Ақылсызға ақмақ мұдамы ақыл үйретеди» (французша) Н. Буало «Шайырлық өнер».

дизилисип, сықылсыз сұұреттей болып қатып қалды. —Мениң алдыма Уиггинстиң бир өзи келсин, қалғанларыңыз былайырақ шығып күте тұрың! Уиггинс айта бер, таптыңызба?

— Жоқ, мырза, таба алмадық,—деди ол бірден.

— Мен де солай ойлап едим. Тауып алмағанша изинен қалмай излей берін. Мә, сизлердің хызмет қақыңыз ушын.—Холмс олардың хәр қайсысының қолына бир шиллингтен ақша услатты.

— Ал енди шығың, турмаң бул жерде, ендиги ирет жақсы жаңалық пенен келиң!

— Холмс оларға ашық тұрған қапыны снлтеди: ининен шыққан тышқанлар топары сыяқлы дизилискен балалар басқыш арқалы төмен зырлап кетти хәм сол заматта-ақ олардың қулаққа жағымсыз шауқымь көшеден еситилди.

— Он полисменнен гөре усы тиленши көше балаларының пайдасы көбирек тийеди,— деп өз пикирин билдирди Холмс.—Полисмен кийимин кийген адамды көриуден былайғы адамлардың тили сөйлеуге келмей қалады, ал бул тиленши гезенделер кирмейтуғын қууыс, жүрмейтуғын жер, еситпейтуғын сөз жоқ. Бул зийрек зейинли халық, оларға тек шөлкемлесиу жағы жетиспейди.

— Сиз оларды Брикстон иси ушын жаллап алдыңыз ба?—деп сорадым мен.

— Ауа, мениң бир фактти анықлауым керек. Бирақ, бул мәселе уақытқа байланысly. Аха! Хәзир биз өш алыу өлтирилген адам жөнинде бир жаңалық хабар еситейин деп тұрмыз. Бизге хәр бир қәдемин нық таслап, жүзи қууаныш сезимине толы, шағыныуға Грегсонның өзи киятыр. Мине, ол келип те қалды.

Сол заматта-ақ бирден қоңырау сыңғырлады, демнің арасында үш текшеден бир атлап аңлағыш-тергеушиниң жоқары көтерилип киятырғаны еситилди және ол бизлер отырған ишкериге сүңгип кирди.

— Қәдирли дослар!—деп бақырды ол кире сала. Холмстың усыңған қолларын күшиниң барынша қатты қысып.—Мени қутлықлай берсеңиз болады! Мен жумбақты шештим, енди хәммеси аттан анық болды!

Маған достымның жүзинде тынышсызланыу сезими билингендей болып көринди.

— Айыплының изин дурыс тауып алдым деп айтпақшысыз ба? —деп сорады ол.

— Қаяқтағы изин айтасыз-ау! Ұа-ұа-ұа! Айыпкердің өзін биз қамап қойыпбыз.

— Ким өзі, ол?

— Уллы дәрежелі Англия флотының киши лейтенанты Артур Шарпантье! —деп қатты жууап қайтарды Грегсон және салтанатлы түрде көкірегін кере гәрдийп, қолларын ууқалап турды.

Шерлок Холмс жеңіл дем алып гүрсинді хәм оның еринлеринен азғана күле шырай белгиси сезилип турды.

— Отырыңыз. мә, мына сигарды шегіп отырыңыз, —деді ол.—Бизлер сизің оны қалай қолға түсіргениңизди билиуге күтә ынтықпыз. Суу менен виски ишқиниз келе ме?

— Шеп болмас еди—деді аңлағыш-тергеуши. Соңғы еки күн ишинде ояқ-буяққа жууыруы менен, сондай-ақ хәр тәреплеме қатты ойланыу, ақыл жууыруы менен мен силкпем шыға шаршадым, хәтеки хәзир жығалайын деп турыппан. Бизлердің гәллемиз аяғымыз бенен теңдей ислеуи тийис, буны сиз түсінесиз мырза Шерлок Холмс.

— Оқо, сиз мени хошеметледіңиз ғой.—деп Холмс оған қарсы пикир билдирди.—Солай етип, сиз сонша ма әжайып нәтийжеге қалай, қандай жол менен ерстиңиз.

Аңлағыш—тергеуши креслоға жайғасыуы менен бурқыратып сигара шегіп отырды. Бирақ ол бирден өзіннің жамбасына сарт еткізип урды да мырсылдап күлди.

— Мынау бир уақыя да қызық!—деп баслады ол сөзин.—Өзин хәммеден ақыллыман, тапқырман деп есаппап жүрген Лестрейд әумесер пүткиллей аңғытқа шауып кеткен! Ол секретарь-Стенджерсонды ізлеп жүр, ал адам өлтириуге сол кисинің құрсақтағы еле тууылмай атырған баладай-ақ қатнасы бар. Ол хәзир оны қамаққа алған болыуы да мүмкін...

Бул пикирдің Грегсонға күлкили болып көрингени соншама, ол көзинен жас шыққанша келип күлди.

— Ал, сиз өзіңиз қалай ізге түстиңиз?

— Хәзир хәммесин қалдырмай айтып берейин. Доктор Уотсон, бул әлбетте, өзлериміздің арамыздан

басқа жаққа таралмайды деп исенемен. Бириншиден, Дреббердің Америкадағы турмысы хаққында мағлыұмат алыу күтә қыйын болды. Меннен басқа адам да-ғазаға биреу болмаса биреу жууап қайтарар ямаса өлген адам хаққында мағлыұмат алыу ушын ким болса да өзн келер, деп күтип отырған болар еди. Бирақ Тобиас Грегсон хасла олай ислемейди. Өликтің жанында жатқан цилиндр ядыңызда бар шығар?

— Дурыс, ядымда,—деди Холмс.—Оның маркасы: «Джон Ундервуд хәм балалары, Камберуэлл—роуд жүз жигирма тоғыз» деген еди.

Грегсон мунайып таңланған түр билдирди.

— Сизди оны сезеди, деп мен хеш қашан ойламаған едим.

— Сиз дүканда да болдыңыз ба?

— Яқ, дүканда болмадым.

— Хе-е!—деп Грегсонның жүзінде күле шырай сезими пайда болды.—Бизің исимизде, мейли ол ең кишкентай болса да, бир де майда-шүйдени дықаттан шетте қалдыруға болмайды.

— Көпти көрген көсем болады, еринбеген етикши болады деген гәп бар,—деди Холмс нәсият бергендей болып.

— Мен өзим солай иследим—Ундервудқа бардым, ол жердегилерден: түри-түси сондай цилиндр сизлерде сатылмады ма?—деп сорадым. Дүканшы өзинің китабына қарап тұрып бирден-ақ тапты. Цилиндр Торки-Террас көшесіндеги Шарпантьениң пансионында болып атырған Дреббер мырзаға жиберилипти. Мен оның адресин солай етип билдим.

— Қолай келген, буған хеш қандай дауымыз жоқ,—деди Холмс.

— Буннан кейин мен Шарпантье ханымға бардым.—Ол үйінде күтә қапаланып отыр екен: түр-түси бозарып кетипти. Айтпақшы, оның сүп-сүйкимли қызы да жанында отыр екен, оның көзлери қызарып кетипти, ал мен оның менен сөйлесип турған уақытта еринлеринің тобарсып кеткенин сездим. Әлбетте, бул жерде бир бәленің болғанын мен бирден-ақ аңғардым, Дурыс, изге түскен уақытта адамның ишинде қандайда бир айрықша сезим пайда болатуғынын Мырза Холмс сиз жақсы билесиз. Мен олардан:

«Бурын сизиң жайыңызды уақытша кирейге алып

жасаған Қливленли мырза Енох Дреббердин қупыя түрде өлгени қаққында еситпедиңиз бе?» деп сорадым.

Ана басын ийзеді. Оның бір сөз айтыуға да қалы келмей отырғаны көринип турды. Қыз бірден жылап жиберді. Усы уақытта бул ана менен қыздың бір нәрселерди билетуғыны анық болды. «Дреббер вокзалға саат нешелерде кеткен еди?»—деп сорадым мен. Шарпантье Ханым өзін тынышландыруы нийетинде гүрсинип терең дем алды.

«Саат сегізде,—деп жууап қайтарды ол.—Оның секретары Стэнджерсон мырза: еки поезд бир-биреуи саат тоғыздан он бес минут өткенде, ал екіншиси саат он бирде жүреді деди». Оның биринши поезд бенен кеткисн келди».

— Соннан қайтып сиз оны көрмедіңиз бе?

Хаялдың түр-түси пүткіллей өзгерип кетти. Оның бет-ажары пахтадай бозарып, қарлыққан дауысы менен зордан-зорға:

«Жоқ, көрмедім»,—деді.

Хәмме жым-жырт турдық, бир уақытта қыз сабырлылық пенен исенимли түрде былай деди:

«Апа, өтирик сөзден хеш қашан жақсылық шықпайды. Қәне, хәммесин ашық айтып берейик. Аұа, бизлер Дреббер мырзаны оннан соң да көрдик».

«Қудай кеширсин сени!»—деп бақырып жиберди Шарпантье ханым хәм еки қолын еки жаққа жиберип креслоға бара қулады.

— Әжағана қыйын болады ғой!».

«Жасырмастан хәммесин ашық айтып бериүди сизлерге ескертемен,—дедим мен.—Жарым жарты мойынлау, пүткіллей мойынламағанға қарағанда жаманырақ болады. Буннан тысқары гейпара жағдайлар бизге қашан-ақ мәлим».

«Өзиннің ар-намысыңды ойла, Алиса!»—деп бақырды анасы қызына хәм ол маған бурылды.—Мен сизге хәммесин айтып берейин, мырза. Қорқынышлы өлтирилиүге баласының қатнасы болғанлығы себепли тынышсызланып отыр, деп ойламаңыз. Мениң балам хеш қандай айыплы емес. Мен балама тек сиз тәрептен, сондай-ақ басқалар тәрепинен көре-тура ериксиз түрде жала жабылыуы мүмкин, деп қорқаман. Былайынша алғанда ондай болыуы мүмкин де емес, ба-

ламның гирбинсиз **хақ** кеуиллиги, оның адамға болған мийирбанлығы, оның пүткил өмири буған дәлийл бола алады!

«Сиз, абзалы хәмме болған исти ашық айта бериниз,—дедим мен.—Егер сизің балаңыздың бул жерде хеш қандай қатнасы болмаса оған зорлық исленбейтуғынына исене берсеңиз болады».

«Алиса, сен шыға тур, бизлер екеуимиз қалайық,—деди анасы хәм қызы турды да бөлмеден шығып кетти.—Мен айтпайжақ болып отыр едим, бірақ мениң бийшара қызым бул туұралы гәп қозғаған соң илаж қанша. Енди хәммесин өзим толық айтып берейин».

«Мине, жаңа ақылыңа келдің»—дедим мен келисим берген болыи.

«Дреббер мырзаның бизде жасап турғанына үш хәптеге жақын уақыт болды. Ол өзинің секретары Стэнджерсон мырза менен Европаны бойлап саяхат жасап жүрген екен. Хәр бир чемоданға «Копенгаген» деген жазыуы бар қағаз жабыстырылған, демек, олардың тиккелей сол жақтан келген болыуы керек. Стэнджерсон-жай парахат, сабырлы адам екен, ал оның хожеинни, тилекке қарсы, минез-құлқы пүткиллей басқаша адам екен. Ол жаман әдетлерди шығарды, өзинен басқаны көзге илмеді, еркинсіп кетти. Бизің жайға келип түскен күни-ақ кеште ол арақты көп ишти хәм егер дурысын айтсам, түстен кейин оның сау жүргенни хеш қашан көрмедім. Есигимиздеги малайлар менен хәзиллесе баслады, турпайы, сөзлер айтып, оларды қушақлауға дейин барып жетти. Және оғада бир жаман жери, ол усындай иплас хәрекетлерин мениң қызым Алисаға да иследи, бир қанша прет оған уят усыныслар айтты, бірақ Алиса балалық-садалығынан оларға түсинбеди хәм бахтына бола оның еркине көнбеди. Және бир күни оның бассынғаны соншелли, хәммениң көзинше оны қушақлап алып сүйе баслады, буған хәттеки өзинің секретары да шыдап тура алмады, минез құлқының әдепсизлигин айтып бетине басты».

«Ал, сиз не ушын усыған шыдап тура бердіңиз? —деп сорадым мен.—Сизің ондай адамларды жайыныздан қәлеген уақтыңызда шығарып жиберіуиңизге болатуғын еди ғой».

Көрип турғаныңыздай-ақ мениң сорауым—дурыс

сорау, бірақ Шарпантье ханым бұған қатты уялыу менен жууап қайтарды.

«Қудай бар ғой, мен оларды келген күннің ертеңіне-ақ шығарып жиберемкши болдым, бірақ нәпсімді тыя алмадым, ақыры олардың хәр бири күниге бир фунттан кирей қақы төледі—бул демек, хәптесіне он төрт фунт ақша, ал жылдың усындай мәусимінде ондай адамларды табыу қыйын. Өзим болса жесир хаялман, балам флотта хызмет етеди, хәмме нәрсе жетіспейди, аңсат табыстан айырылып қалғым келмеді. Сонлықтан да шыдап, қайыл болыуыма тууры келди. Ал, оның соңғы қылуаларына мен қатты ашыуланып, сол заматта жайымды босатып бериуин талап еттім. Бул жерден ол сол себепли кетип еди».

«Айта бер, ал кейни не болды?».

«Олар кеткен уақытта жүрегим тыншыды. Хәзир балам үйде, ол отпусекада жүр, бірақ мен оған айтыудан қорқтым, балам күтә ашыушақ хәм қарындасын жанындай жақсы көреді. Оларды шығарып жиберип, изинен қапыны жапқан уақытта ийнимнен ауыр күк түскендей болды. Бірақ, изин ала бир саат өтпей атырып-ақ қонырау сыңғырлады хәм маған Дреббер мырзаның қайтып келгенин айтты. Сол уақытта-ақ ол ишкериге теңселип кирди, қатты ишип алғаны сезилип тур. Ол бирден мениң қызым менен бирге отырған бөлмеге сүзип кирди, және маған поездан кешигип қалыппан, деп гүбирленди. Оннан кейин Алисаға бурылды және мениң көзимше оған өзи менен бирге қашып кетиуди усыныс етті. «Хәзир сен ержетип қалған қызсаң,—деди ол,—нызам бойынша сизге хеш ким тыйым сала алмайды. Менде ақша көп. Бул мәстан кемпирдің саған не кереги бар, хәзир жүр менин менен бирге! Ханзададай жасауға жағдай дүзип беремін!». Алиса байғус қорқып кетти, оны тыңламай қашпақшы болды, сол уақытта ол еки қолынан услап алып, оны есикке қарата сүйреді. Мен қорыққанымнан бақырып жибердим, мине, усы уақытта менин балам Артур дауысымды еситип, ишке кирип келди. Кейиннен не болғанын билмеймен. Тек дәлиздеги ғарғыс сөзлерди, топалаң-шауқымды ғана еситип жаттым. Мениң қорққаным соншелли, керек десе көзимди де аша алмадым. Бираз уақытан кейин басымды көтерип қарасам қолында келтеги, босағада күлип турған Ар-

турды көрдим. «Бизің жайда жасап тұрған жақсы адамлар енді қайтып көрінбес деп ойлайман,—деді ол. — Ол жерде не болып атырғанын көшеге шығып көрейін» деп Артур қалпағын қолына алып сыртқа шығып кетті. Ал, азанда бізлер Дреббер мырзаның өлтиралгенин билдик».

Шарпантье ханым бұл сөзлерди биресе терең гүрсинин, биресе солығын баса алмай жылап отырып айтты. Оның уақты-уақты кемсеңлеп айта алмаған сөзлерин сыбырлағанынан мен зорға түсинип отырдым. Бирақ кейнинен жәнжел шықпауы ушын мен оның айтқан сөзлеринен хәммесин стенография усылы менен жазып алдым.

— Оғада қызық екен, — деди Холмс еснеп отырып. — Буннан былайғы жағы қалай болды?

— Шарпантье ханым үндемеді, — деп дауам етирди сөзин Грегсон-бул жерде мен мәселениң хәммесин бирден бир жағдайға байланысly екенін түсиндим. Мен ол кемпирге тигилип қарап нэзер тасладым, нэзеримнің хаял-қызларға қалай күшли тэсийр жасайтуғынын өзим жақсы билемен, солай етип оннан үйине баласының қайсы уақытта қайтып келгенин сорадым.

«Билмеймен», — деп жууап қайтарды ол.

«Билмейсиз бе?».

«Яқ, онда да гилт бар: есикти өзи ашады».

«Ол келген уақытта сизлер уйықлап атыр ма едиңиз?» —

«Ауа».

«Ал, сизлер қайсы уақытта жатқан едиңиз?».

«Саат он бирлерге жақын».

«Демек, сизің балаңыз еки саатқа жақын уақыт далада жүрген бе?».

«Ауа».

«Ал, мүмкин, төрт ямаса бес саат жүрген шығар?».

«Мүмкин, солай шығар».

«Усыншама уақыт ишинде ол не иследи екен?».

«Билмеймен», — деди түси бузылып және оның ериилери де бозарып кетти.

Әлбетте, буннан кейін айтыуға сөз қалмады.

Мен лейтенант Шарпантьениң қайсы жерде болатуғынын сорастырып билдим хәм өзим менен бирге еки полиция шақырып, оны қамаққа алдым. Оның

ийнинен ушлап, бизлер менен тыныш жүриўди буйырған ўақытта, ол ызалы түрде «харама Дребберди өлтирген деп меннен сизлердиң гуманланған болыуыңыз итимал?» деп сорады. Дреббердиң өлтирилиўи туўралы еле бир де сөз айтылмай атырып-ақ Артур қойған саўал бизлерде үлкен гуманланыў туўдырды.

— Дурыс, — деп тастыйықлады Холмс.

— Дреббердиң изинен қолына ала жуўырды деп анасы айтқан таяқ-келтек те үйинде екен. Емен ағашынын исленген жуўан келтек-таяқ екен, мырза.

— Сизинше қалай өлтирилген болыуы итимал?

— Ҳәзир айтып берейин. Ол Брикстон — роудқа жетип барғанша Дреббердиң изинен жүре берген. Ол жерде қайтадан төбелес басланған. Шарпантье сол келтек-таяқ пенен Дреббердиң қурсағына келистирип турып урған хәм сонлықтан да бирден жаны шығып кеткен, ал оның денесинде ҳеш қандай из қалмаған. Жаўын жаўған, дегеректе адам бенде көринбеген хәм Шарпантье өликти бос жайға апарып таслаган. Ал шам, едендеги қан, дийўалдағы жазыў хәм жүзик болса, буның хәммеси тергеўди шатастырыў ушын исленген ҳийле.

— Бәрекелла! — деп мақуллады оны Холмс. — Дурыс. Грексон, сиз көп табысқа ерискенсиз! Сизин келешегиниз бар.

— Мениң өзим де хәммесин дурыс иследим деп ойлайман, — деди тергеўши мақтаныш сезимин билдирип. — Дреббердиң изинен жүргенин, оның буны сезип, арбаға минип кеткенин жигиттиң өзи тастыйықлап айтып берди. Шарпантье былай деп тастыйықлайды: «мен үйге қайтып киятырып, флотта бирге илейтуғын жолдасымды ушыратып қалдым хәм оның менен узақ ўақыт көшеде қыдырып жүрдик». Бирақ, сол жолдасың қайсы жерде жасайды, деген сораўға ол жуўап қайтара алмады. Бул жерде маған хәммеси бир-бирине айрықша сәйкес келгендей болып көринеді... Бирақ, бийшара Лестрейдти айтабер! Оның жаңылыс изге түсип жуўырып жүргени ядыма түссе күлким келеди. Ҳаў, мына жақта киятырған соның өзи ғой!

Ауа, ҳақыйқатында Лестрейд есиктиң алдына келип турған еди, — сөйлесип отырып оның басқыштан көтерілип келгенин сезбей қалыпбыз. Бирақ оның бу-

рынғы менменлигі, мақтаншақтығы қайда кеткен? Оның түр-түсінен албыраушылық, тынышсызланыу белгілері сезилип тұр үсті басы шаң-шаң, батпақ. Оның Шерлок Холмсқа бір нәрселер жөнінде кеңесуге келгени бұл жерде өзінің кәсіплесін көріп қысығанынан уялып тұрғаны көринер еді. Ол жайға кирерін киіп, қалтыраған қолларына қалпағын ұстап не істерін билмей қалша қатып тұрды.

— Бұл бұрын пүткіллей хеш ұшыраспаған хәдийсе болды, — деп тилге келди ол ақырсында, — истін шешилиуі барған сайын қыйынласып баратыр!

— Қоя Лестрейд мырза! — деди салтанатлы түрде таңлаып Грегсон. — Сизди ондай жуұмаққа келеди, деп мен ойламаған едим. Секретарь Джозеф Стэнджерсон мырзаны сиз таба алмадыңыз ба?

— Джозеф Стэнджерсон мырза — деди Лестрейд қатаң ызаланған түр билдирип, — бүгін азанғы саат алтылардың шамасында «Холлидей» мийманханасында өлтирилген.

VII бап

ТҮЙІННІҢ УШЫ ШЫҚТЫ

— Лестрейд күтилмеген және әхмийетли хабар алып келген екен, ол бизлерди аң-таң қалдырды. Грегсон отырған орнынан ушып тұрды, қолындағы суу менен ишип отырған вискисинің қалдығын да төгіп алди. Шерлок Холмс қабағын үйіп еринлерін қатты тисленип тұрды, ал мен болсам үндеместен оған қарап қатып қалдым.

— Сондай-ақ Стэнджерсон да... — деп гүбирленди Холмс. — Ис шийеленисип баратыр.

— Хәдийсе бұнысыз да қатаң шийеленискен еді, — деди Лестрейд стулин ұстап тұрып. — Бирақ, мен шамасы дурыс хәрекет еткен құсайман.

— Ал, сиз... Оның өлтирилгенин анық билесіз бе? — деп тутлығыңқырап сорады Грегсон.

— Ол жатқан жайдан мен хәзир ғана шығып келдим — деди Лестрейд.

— Бұл өликті биринши болып мен көрдім.

— Ал, бизлер бұл жерде жумбақты өзінше шешіп отырған Грегсонды тыңлап отыра бериппиз, — деди Холмс. — Ал енди, бизлерге не көргениңизди, не ис-

легенинизди сиз айтып берсеңиз екен деп өтиниш ете-миз.

Бәрін айтып берейін — деп Лестрейд стулға отырды. — Дреббердің өлтирилиуине Стэнджерсонның да қатнасы бар, деген пикирди қууатлап келгенимди жасырмайман. Бүгингі уақыя мениң қәтелескенімди дәлийлләп көрсетти. Оның уақыяға қатнасы бар екенлиги хәққындағы-пикирде туыу менен бирге мен оның қай жерде хәм не ислеп жүргенин анықламақшы болдым. Айдың үши күни кешқурын шама менен саат сегиз ярымларда Юстон вокзалында олардың бирге жүргенин көрген. Түнгі саат екиде Брикстон — роудтан Дреббердің өлиги табылған. Демек, саат сегиз ярым менен жынаят исленген уақыт аралығында Стэнджерсонның не ислеп жүргенин хәм оннан кейин қайда болғанын мениң билиуим керек болды. Мен Ливерпульға телеграмма жибердим. — Америкаға баратырған параходларды тексеріу тууралы өтиниш етип Стэнджерсонның түр-түсин, белгилерин хабарладым. Буннан кейін мен Юстон вокзалы районындағы мийманханалардың хәм кирейге берилетуғын жеке меншик жайлардың хәммесин барып көрип, тексерип шықтым. Көрип отырғаныңыздай-ақ мен ойладым: егер олар Дреббер менен вокзалда айырылсқан болса, онда секретарь жақынырақ бир жерде түнеп азаңда бәри бир қайтадан вокзалға келиуи тийис.

— Олар ушырасыу орны тууралы бурынырақ келлисип қойған болыуы да итимал, — деп сөзге араласты Холмс.

— Солай болып шықты. Кеше кешқурынғы мениң жумысым Стэнджерсонды излеу болды, бирақ бәри бир таба алмадым. Бүгін мен оны излеуді ерте азаңнан басладым хәм Литти-Джордж-стридтеги «Холлидей» мийманханасына дейін саат сегизге барып жеттим. Мийманханаңызда Стэнджерсон мырза деген адам жасай ма? — деген сорауыма бирден-ақ: «ауа, жасайды» деген жууап алдым.

«Ол күтип отырған джентльмен сиз болыуыңыз керек, — деди олар маған. — Оның сизди күтип отырғанына хәзир еки күн болды».

«Ал, ол хәзир қайда?» — деп сорадым мен.

«Жоқарыдағы жайында, еле ол уйықлап атыр. Ол саат тоғызда оятыуды өтиниш еткен еди».

«Мен оны өзим оятайын» — дедим мен.

Ол күтилмеген адамның тосаттан келгенине албырап қалып өлтирилиу жөнінде айтып салыуы мүмкін, деп ойладым мен. Нәубетши-хызметкер оның жатқан бөлмесін маған көрсетиуге тилек билдирди-бөлме екінші қабатта екен, алдында кишкене дәлизи бар. Маған бөлемнің қапысын көрсетип, нәубетши төмен түсежақ болып кейніне бурылды. Усы уақытта мен қапының табалдырығы астынан жолақ из болып ағып шыққан хәм еденнің сызығын бойлап қарсы дийуалға тирелип, уйлығысып қалған қанды көрдим. Сол заматта жигирма жыллық тәжірийбеме қарамас-тан бірден көзімнің алды гиреуленип кетти-қорық-қанымнан ериксиз түрде бақырып жибердим, оны еситкен нәубетши жаныма қайтып жууырып келди. Қанды көріп оның да көзлери аларып кетти. Қапы иштен илиули екен, бірақ бизлер оны ийнимиз бенен тайдырып ашып, бөлмениң ишине кирдик. Терезе ашыулы қалыпты, ал оның алдындағы еденде бир адам бүкленип жатырған, тек иш-кийими бар екен. Ол өлип қалыпты, әдеуір уақыт өткен болыу керек-өлик сууып қатып қалыпты. Бизлер оны шалқасына жатқардық. Сол уақытта нәубетши усы мийманханада Джо-зеф Стэнджерсон исми менен жасап атырған адам тап усының өзи екенін тастыйықлады. Шеп жақ бүйиринен пышақ урып өлтирилипти пышақ жүрекке тийген болыуы керек. Тағы да бул жерде күтә қорқынышлы бир нәрсе табылды. Сол көрінген қорқынышлы қандай нәрсе деп бизлерден сорамайсыз ба?

Холмс бул сорауға жууап қайтарып үлгере алмай атырған уақытта-ақ хәзир қорқынышлы бир хәдийсени еситемен, деген сезимде болып мениң қуйқам жуулап кетти.

— Қан менен жазылған «Rache» деген сөз, — деди Холмс.

— Дурыс, тап өзи, — Лестрейдтиң дауысынан ырымшыл-хұрейли қорқыныш сезилип турды.

Бизлер үндеместен турдық. Белгисиз қанхордың хәрекетлерінде қандай да бир жауызлық усыл болған, сонлықтан да оның жынаят анағұрлым қәуиплирек-қорқынышлырақ болып көринеди. Соншама қыйын сауаш майданларында бир де ирет селт етип көрмеген мениң қуйқам хәзир жуулап қояберди.

— Қанхорды көріп қалған — деп дауам еттирді сөзин Лестрейд. — Сүт алып үйіне қайтып баратырғанда бір бала мийманхананың артындағы атхана тәрептегі муштан көрген. Ол мудары жерде жататуғын зәңгинің мийманхананың екінші қабаттағы жайының айнасы алдында тиклеулі тұрғанын хәм айнаның ашық тұрғанын көрген. Сол тустан азырақ өткеннен кейін артына бурылып қараса, сол зәңгиден бір адам төменге түсіп баратыр екен. Онда да жай паракхат әсте ақырын түсіп баратыр екен, соған қарап бала оны мийманханада жұмыс ісlep жүрген қандайда бір ағаш устасы шығар, деп ойлаған. Ол адамға бала онша итибар бермеген. Бирақ, кейін ала онда: усыншама ерте азан менен хеш ким жұмыс іслемейди ғой деген пикир пайда болған. Бала ол адамның узын бойлы, бет келбети қызыл шырайлы, қоңыр пальто кийген адам екенін биледи. Адамды өлтiргеннен кейін қанхор дәриу жайдан шығып кетпеген болыу керек-қолын шайып, жерде жатқан шүберек пенен қан дағы бар пышағын сүрткен.

Мен Холмсқа нәзер тасладым, — бала баян еткен қанхордың түр-түсі оның болжауына толық сәйкес келип тұр. Бирақ, оның жүзинен қууаныш сезими де, қанаатланыу сезими де билинбеди.

— Сиз, жайдың ишинен қанхорды ізлеп табыуға жәрдем ете алғандай хеш нәрсе таба алмадыңыз ба? — деп сорады ол.

— Хеш нәрсе табылмады. Стэнджерсонның кисесинен Дреббердің шыжлан қалтасы шықты, бирақ бул жерде таңланарлық хеш нәрсе жоқ, ақша мудары Стэнджерсонның қолында болған. Шыжлан қалтада азғана усақ ақша менен сексен фунт бар екен, шамасы оннан бір пулда алынбаған. Усындай таң қаларлық жынаятларды қандай мақсетте ісленгенин мен билемим, бирақ бул хеш қандай тонау емес. Өлген адамның кисесинен буннан бір ай бурын Кливлендтен алынған телеграммадан басқа хеш қандай хужжет ямаса хат шықпады. Телеграмманың тексти: «Дж. Х. Европада». Телеграммада кимнің жибергени көрсетилмеген.

— Басқа хеш нәрсе табылмады ма? — деп сорады Холмс.

— Айтарлықтай хеш нәрсе табылмады. Стэнджер-

сонның түнде уйқысы келгенше оқытуғын романы
кроватьтың үстінде, ал оның темекі трубкасы сол
жердегі стулдың үстінде жатыр екен. Столдың үсти-
не суы менен бір стакан, ал терезенің алдына ишин-
де екі жумалақ дәрісі бар дәрі-дармақ салатуғын
қутыша қойылған екен.

Қууаныш сезимін билдирген Шерлок Холмс стулы-
нан ушып түргелді.

— Түйіннің соңғы ушы табылды! — деп бақырып
жиберді ол. — Енді хәммеси түсиникли болды!

Тергеушінің екеуі де оған көзлерін алартып қа-
рады.

— Хәзир усы шийеленген түйіннің барлық ушы
мениң қолымда тур, — деди исенимли түрде мениң
достым. — Әлбетте, еле де болса майда-шүйде дәлийл-
лер керек, бірақ Дреббер Стэнджерсон менен вокзал-
да айырылысқан пайыттан баслап, сиз Стэнджерсон-
ның өлигин тапқан уақытқа дейінги болып өткен уақыя-
ның хәммеси маған тап өзимнің көз алдымда болып
өткендей түсиникли болды. Буны мен сизлерге дәлийл-
леп беремен. Сиз жумалақ дәрини ол жерден алып келе
алдыңыз ба?

— Оларды алып келдим, — деп Лестрейд қалтасы-
нан кишкене ақ қутышаны шығарды. — Мен участка-
лық полицияға тапсырыу ушын сол жумалақ дәри-
лерди де, шыжлан қалтаны да, телеграмманы да ал-
дым. Дурысын айтсам жумалақ дәриге мен онша ке-
уил аудармадым.

— Маған берши, — деди де Холмс мен тәрепке
бурылды. — Доктор, сиз қалай ойлайсыз, бул жеуге
болатуғын әдеттеги дәри ме?

— Яқ, әлбетте, бул жумалақ дәрилерди жеуге бола-
туғын әдеттеги дәри деп атауға болмайтуғын еди.
Бул дәри сыртына қарағанда тынық, кишкене жумалақ
жылтыр-ақ ирендеги қасыл тасқа уқсас еди.

— Жеңиллигине хәм тынық реңкине қарағанда
булар сууда ерийди деп ойлайман, — дедим мен.

— Ойлағаныңыз күтә дурыс, — деди Холмс. — Бере-
кет тап, төменге түс те қозғала алмай жатырған ийтти
әлып кел, оның буннан былай да қыйналмауы ушын
дәри берип тынышландырыуды кеше үйдің ийеси мен-
нен өтиниш еткен еди.

Мен төменге түстим де ийтти алып келдим. Оның ауыр дем алыуы, нуры қашып жылтыраған көзлері тиришиликте жасаудың таусылып турғанын аңлатар еді. Тумсығының қууарып кетиуіне қарағанда ол ийт деп аталудан пүткіллей қалған екен. Мен ол терьерди (ийттің бір түрі) ошақтың алдындағы гилемшениң үстине жатқардым.

— Мен хәзир бир жумалақ дәрини тең жартыдан екиге бөлемен, — деп Холмс шаққысын шығарды. Бир жартысын қайта қутышаға салып қоямыз, — ол және бирде керек болуы мүмкин. Екинши жартысын мен мынау ыдысқа саламан хәм бир чай қасық суу қуяман. Көрип турыпсыз ғой, докторымыз дурсы айтыпты, жумалақ дәри тез ерип баратыр.

— Ауа, мынау жүдә қызық екен, — деди Лестрейд иренжиген түрди өзін дәлкек етип атырғандай сезинип, — бірақ мен бәрибир түсинбей туыппан, Джозеф Стенджерсонның өлимине буның қандай қатнасы бар?

— Еле асықпа, шыда достым, шыда! Сиз хәзир усы жумалақ дәриниң сол өлимге тиккелей қатнасының бар екенине көзиңиз бенен көрип исенесиз. Енди мен буның мазалырақ болуы хәм ийттиң бирден хәммесин ишиуи ушын азғантай сүт қосаман.

Ыдыстағы таярланған сұйықтықты тостағанға қуып ол оны ийттиң алдына қойды. Ийт оны қалдырмастан жалап-жуқлап ишти. Холмстың сабырлылық минезиниң бизлерге тәсийр жасағаны соншелли, хәттеки, бизлер ийттен көзлеримизди айырмастан хәдден тыс хәдийсениң болуын күтип үндеместен қарап турдық. Бірақ, айтарлықтай хеш қандай хәдийсе болған жоқ. Ийт бұрынғысынша ауыр дем алып төсекшениң үстинде жата берди, иштирген дәрниң тәсийри сезилмеді.

— Холмс кисесинен саатын алып қарап турды: бир.., еки... минут өтті, ийт бұрынғысынша ишин урып жата берди, ал Шерлок Холмс иренжиген түрде терең ойланып отырды. Өзиниң ойлағанындай болмағанына ишинен қыйналғаны хәм шыдамай отырғаны сезилип турды. Оның тынышсызланғаны соншама, хәттеки мен хәқыйқаттан да аяп кеттим, ал анау тергеушиниң екеуи де сәтсизликке ушырағанына қууанып, мысқылды түрде күлимсиреп отырды.

— Қоя, бул олай болмауы керек! — деп бақырып жиберди ол шыдамастан, сөйтип стулынан турды да

жайдың ишінде терең ойға шүміп арман-берман жүрді. — Яқ, олай болуы мүмкін емес. Мениң болжауымша Дребберди усы жумалақ дәрилер өлтирген, ақыры, олар өли Стэнджерсонның жанынан табылған. Ал, бул мине, тәсийр жасамай атыр. Бунда қандай сыр бар? Буған мен исенбеймен, мениң ойлаған ойымның надурис болуы мүмкін емес! Ҳеш қандай мүмкин емес! Бийшара ийт тири қалды ғой. Аха! Енди мен билдим! Түсиндим!

Усылайша сөйленип жүрип ол қууанышлы түрде қутышаны қолына алды, ишіндеги қалған пүтин дәрини шығарып тең жартыдан екиге бөлди хәм сууға еритти! де, азырақ сүт қуйып ийттиң алдына қойды. Ийт жаныуар бул суйықлықты тили менен жалай баслаған уақытта-ақ оның тула бойы қалтырап кетти де, керилип-созылып бирден өлип қалды.

Шерлок Холмс терең гүрсинип маңлайынан аққан терин сүртти.

— Адам өзине көбирек исениуи керек, — деди ол.

— Егер қандайда бир болмасын факт логикалық жуумақлардың узын дизбегине қарама-қарсы келген жағдайда оны басқаша болжауға да болатуғынын мениң қашан-ақ билиуим керек еди. Қутышада еки жумалақ дәри бар еди — оның биреуи ҳақыйқат тырп еттирмейтуғын зәхәр, ал екиншиси пүткиллей зәлелсиз дәри екен. Бул мениң қутышаны көрместен бурын ойыма да келмепти!

Соңғы айтылған сөзлер ерси болып көрингени соншама, хәтте мен оны сандырақлап отыр деп те ойладым. Бирақ оның дәлийллериниң дурыс екенин ийттиң өлиуи тастыйықлап отыр. Мениң басымдағы гүңгирт-гүмилжи ой пикирлер әсте ақырын айқынланып киятырғандай хәм ҳақыйқатлықты аңғара баслағандай сезим пайда болды.

— Буның хәммеси сизлерге нағыз ермектей көринип отыр, — деди тағы да Холмс, — себеби, ең дәслеп тергеуди баслар уақыта бул сырды ашыудың нағыз гилти болған жалғыз бир жағдайға сизлер дыққат аудармағансыз. Бахтыма бола сол жағдайға дыққат аудару маған тууры келди, және оннан кейинги жағдайлар да мениң болжауымның дурыс екенин тастыйықлады хәм ҳақыйқатын айтқанда бул оның логикалық ақыбети болды. Сонлықтан да сизлерди туң-

ғыйыққа апарып тиреген нәрселердің хәммеси сизлерге әхмийетлидей болып көринди және исти бурынғысынан бетер шийеленистирди, ал керисинше олар маған көп нәрсени анықлауға жәрдем етти хәм мениң пикирлеримди тастыйықлады. Ерси ислерди сырлы ислер менен шатастыруға болмайды. Гейпара уақытта майда-шүйде жынайтта жумбақтай болып көринеди, себеби ақыл жууыртып, жуумақ шығару ушын тийкар етип аларлықтай өзгешелик ямаса шараятлар онда болмайды. Егер бул өлик жолдың үстинен тауып алынғанда өлтириушини излеп табуу буннан да бетер қыйынласып, шексиз созыла берер еди, өйткени онда майда-шүйде болса да адамды таң қалдырарлықтай хеш бир белги жоқ, оның себеби көзге айқын көринип тур. Ерси болып көринген майда-шүйде нәрселер тергеу исин хеш қандай қыйынластырмайды, ал, керисинше оны жеңиллестиреди.

Бул сөзлер айтылып атырған уақытта уялғанынан қызарып кеткен Грегсон ақыр аяғында шыдап отыра алмады.

— Маған қара, мырза Шерлок Холмс, — деди ол, — бизлер қәтелигимизди мойынлаймыз, сиз тапқыр — зейинли адамсыз хәм өзиңиз айрықша жумыс усылын ойлап тапқансыз. Ал, теория бойынша лекция тыңлаудың бизлерге хәзир хеш қандай пайдасы жоқ. Хәзир қанхорды услап алыу керек. Исти мен өзимше жорыған едим, бірақ мен қәтелескен қусайман. Екинши өликке жас жигит Шарпантьениң қатнасының болуы мүмкин емес. Лестрейд Стэнджерсоннан гүманланған, ол да дурыс болмай шықты. Сиз барлық уақытта астарлы мәниде гәң урып, бизлерден әдеуир көп билетуғындай түр билдирип атырсыз, бірақ енди бизлердің Сизден тиккелей сорауға хақымыз бар: жынайт хаққында не билесиз? Қанхорды атап көрсете аласыз ба?

— Грегсонның айтқанларын дурыс емес деп айта алмайман, мырза, — деп сөзге араласты Лестрейд. — Бизлер екеуимиз де қәтелесипбиз. Мен усы жерге келгели берли сиз барлық зәрүрли дәлийллердің қолыңызда бар екенин бир неше ирет тәкирарлап айттыңыз. Енди сол дәлийллерди сизің жасырмастан ашық айта-туғыңызға мен исенемен.

— Егер қанхорды қамаққа алыу кешиктирилсе, —

деп сөзге менде араластым, — онда ол және бір жауыз-лық іслеуі мүмкін.

Бизлердің Холмстың изине түскеніміз соншама, хәттеки ол қақыйқаттан да албырап қалды. Усы уақытта ол қабағын үйіп жайдың ишінде арман-берман жүрді, терең ойға шүмгенде усылай іслеу оған әдет болып қалған еді.

— Ендигиден былай адам өлтириу болмайды, — деди ол бірден бизлердің алдымызға келип тоқтап. — Буған исене берсеніз болады. Сизлер меннен қанхордың исмин билесіз бе? деп сорап отырсыз. Аға, билемен. Бирақ, қанхордың исмин билиу менен ис питпейди, ал оны услап ала билиу керек. Мен тәрепинен ісленген илажлар усы қыйын уазыйпаны орынлауды жеңиллестиреди, солай болса да бул жерде күтә сақлық пенен хәрекет етиу керек, себеби бизлер услайжақ болып отырған адам оғада хйилекер хәм оннан хәр бәлени күтиуге болады және буған қосымша бурын мениң дәлийллеп көрсеткенімдей-ақ оның өзинен ақылы кем емес шериклеслери бар. Жынаяттың ашылғанын хәзирше қанхор билмейди, еле бизде оны услап алыу мүмкиншилиги бар, егер ол сәл гүманланағойса, сол заматта исмин өзгертип, бизін үлкен қаламыздың төрт миллион халқының арасына сиңип жоқ болып кетеди. Хеш кимнің зейнине тийгим келмейтуғынын айтыуым керек, бундай жынаятларды ашыу из кесип тергеуши полицияның қолынан келмейди, сонлықтан да мен сизлерден жәрдем сорамадым. Егер мен сәтсизликке ушырасағойсам жиберген қәтелигим ушын өзим айыпкер боламан хәм жууапкершиликке тартылуға таярман. Хәзирше өз планларымның қәуипсиз екенине исенгеннен кейин ғана мен сизлерге хәммесин қалдырмай айтып бериуге уәде ете аламан.

Грегсон менен Лестрейдтің түр-түсинен бул уәдеге кеули толмай турғаны хәм из кесип ізлеуши полиция жөнинде астарлап айтылған сөзлерге иренжиіп турғаны анық белгили болды. Грегсонның қысыңғаны соншелли, хәттеки өлпен шашларының түбине дейін қызарып кетти, ал Лестрейдтің моншақтай жылтыраған көзлеринен ғәзепленгени хәм соның менен бирге қызықсынғаны да көринип турды. Бирақ олар тилегин айтып үлгермей атырып-ақ есик тықылдады хәм бирдей босағада көше балаларының сықылсыз уәкили пайда болды.

— Сэр, — деди ол әскерий адамларша қолын шеке-
сине апарып, — көшеде пайтон арба күтип тур.

— Бәрекалла! — деп хошеметледі оны Холмс. —
Скотленд — ярд усы жаңа усылдан неге пайдалан-
байды? — деп ол сөйлеп отырып столдың тартпасын
ашып, оннан қолға салатуғын бір жуп кисен сууырып
алды. — Мынаған қара, пружинасы жақсы ислеп тур
және тез жабылады.

— Қолына салынғандай адам болса биз ески усыл
менен-ақ илажлар едик, — деди Лестрейд.

— Дурыс, дурыс айтасаң! — деп күлімсиреди Хол-
мс — Арбакеш мениң затларымды төменге апара бер-
син, Уиггинс, шақыр оны.

Холмс маған бір ауыз айтпастан-ақ кетип баратыр-
ған шығар деп мен аң-таң қалдым. Ол жууырып ба-
рып, үлкен чемоданын алып ортаға шығарып қойды
хәм дизерлеп туырып оның қайысларын жөнлей баслады.

— Мына қайыстың бір жағын тартысып жибер-өс,
— деп басын бурмастан өтиниш етті ол ишке кирип
келген арбакешке.

Арбакеш аң-таң қалып барды да қайысқа қолын
созды. Сол замат көз ашып-жумғанша кисеннің шың-
ғырлысы хәм оның бирден шырт еткени еситилди және
Шерлок Холмс тез бойын тикледі. Оның көзлери
қууанышқа толы еді.

— Ұрметли мырзалар, — деди ол салтанатлы түр-
де, — сизлерди Енох Дреббер менен Джозеф Стонджер-
сонды өлтирген Джефферсон Хоуп мырза менен таныс-
тыруға рухсат етиңіз!

Истин шаққан исленгени соншама, хәттеки не ис
болып өткенин мен аңламай да қалдым. Бирақ усы
ұақытта Холмстың салтанатлы түрде күле шырай берип
туыуы, оның жанға жағымлы дауысы, қолларын
сыйқырлық пенен матап таслаған жылтыр жаңа кисен-
ди көрген ұақытта арбакештин бет-әлпетинде пайда
болған қорқынышлы сезимлер мениң ядымда мәңгиге
сақланып қалды.

Бизлер азғана ұақыт жансыз тас сүүреттей қатып
қалдық. Бир ұақытта тутқын бирден қатты бақырып
жиберип, Холмстың қолынан жырылып шыға сала
терезеге умтылды. Терезени қағып жиберип оның
айнасын сындырды, бирақ оннан шығып кете алмады,
Грегсон, Лестрейд хәм Холмс оны тарпа бас салып

услалды хәм терезеден берман қарай сүйреди. Қатан жаға тартыспа басланды. Қәхәрине минген тутқын жауыры жерге тиймеген палұан күшине ийе екен. жығыуға қаншама умтылсақ та күшимиз жетпеди, ол хәр қайсысымызды хәр жаққа ылақтырды. Усындай тәбияттан тыс күш тек тутпалы кеселликке ушыраған адамда ғана болыуы мүмкин. Оның бетин хәм қолларын терезениң шийшелери кесип кетти, бирақ ол қанының атлығып ағыуына қарамастан қәхәрге минип қарсылық көрсетти. Тек Лестрейд шаққанлық етип оның шарфынан услап, қылғындырып, бууып өлтириуге сәл қалған ўақытта барып ол қарсыласуудың пайдасыз екенин түсинди, бәри бир бизлер оның аяқларын байлап тасламағанша өзлеримизди қәуипсизбиз деп сезе алмадық. Ақыр аяғында зордан зорға нийетимизге жетип хәм қаплығымызды басып бизлер тик аяққа турдық.

— Сыртта арба турыпты, — деди Шерлок Холмс. — Биз буны соған салып Скотленд — Ярдқа жеткеремиз. Хау мырзалар, неге қарап тұрсыз, болың, — деп күлимсиреди ол, — енди жасырғандай сыр жоқ. Маған қәлеген сорауыңызды бериуиңизге болады, жууап қайтарыудан бас тартар-ау деп қорықпаңыз.

II БӨЛИМ

ШАРАПАТЛЫ ЕЛ

I Бан

КЕҢ КЕБИРЛИК ШӨЛИСТАНЫНДА

Арқа Америка материгиниң орайлық бөлегинде әййемги заманлардан берли цивилизация жолына кедерги болып жатқан меңиреу шөлистанлық бар. Адам аяқ баспаған меңиреу далаңлықтан ибарат бул үлке Сьерра-Невададан Небраскаға дейин, арқа тәрептен Иеллоустон дәрьясынан баслап қубла тәрептеги Колорадоға дейинги аралықта көсип жатыр. Бирақ тәбият усы шөлистанлыққа да өзиниң таңланарлық минезин көрсеткен. Бул жерде төбесине қардан таж кийген бийик таулар да, үстине күн түспеген ушы

қыйыры жоқ. ойпатлықтар да бар. Бул жерде гик жарлықтан сарқырап ағып турған жыралар да, қыста-қар, жазда-дузлы шаң-тозаң жамылып жатқан кең жазық тегисликтер де бар. Бирақ хәммеси бирдей жалаңаш меңіреу далаңлық.

Бул ел адам мекенласып жасайтуғынынан үміт үзбеген. Бир уақыттарда ол жерге аң аулау үшін жаңа жайлаулар ізлеп поути ямаса жалаңаш қара денелилер қәуиминиң индеецтер, бирақ олардың да оғада дәу жүрек батырлары адасып келип, бул қәуетерли тегисликтен шығып, тезирек тууылған саваннасына қайтыуға умтылған. Бул жерде бир уақыттарда путалықтар арасында шағал-қасқырлар гезип, қузғын-қырғылар аспанда қанат қағып ушып, қоныр айыу — напақа ізлеп сай-салалар, жыраларда әсте ақырын аўданлап жүрген. Сонлықтан да бул саңырау мекенды жайлаушылар усылар ғана болғаны шығар, деп ойлайсан.

Сьерре-Бланконың арқа ететинде көзге тасланатуғын көринистен қорқынышлырақ көринис жер жүзинде жоқ болыуы итимал. Айлана дөгерек дузлы шаң-тозаң жамылып, ушы-қыйыры жоқ көсип жатқан кең жазық тегислик: тек анда-санда қарауытқан пәскелтек (аласа бойлы) чаппараль путалықтары ушырасады. Алыс-аспан жийегинде төбеси тис-тис тау дизбеклери көринеди. олардың үстинде ағарып қар жатады. Усы мүлгип жатқан үлкен кең далаңлықта тиришиликтің нышаны да, тири мақлуқтың қалдырған излери де жоқ. Қәгилдир аспанда ушып жүрген құстар да көринбейди, кеуилсиз далаңлықта хеш нәрсе селт етпейди хәмме жер жым-жыртлыққа бөленген. Қулағыңды қаншама тоссаң да бул кең жазық далаңлықта селт еткен сести есите алмайсаң, бул жерде жым-жыртлық беккем, ауыр жым-жыртлық үстемлик сүрип тур..

Бул тегисликте тиришиликтің хеш қандай нышаны жоқ деп жоқарыда айтылды. Сер салып қарағанда бул пикир дурыс болмайды да, бәлким. Сьерра-Бланко бийиклигинен нәзер тасласаң ийрек-ийрек жатқан жол көринеди, ол далаңлық пенен алыс түпкірге барып көзге көринбей кетеди. Оны көп ғана бахыт излеуши адамлардың аяқтары, арбаларының дегершиклери гүзар жолға айландырған. Жолдың жағалығын-

дағы кебирликте қуяшқа күйіп ағарып жатқан қандайда бір затлар көринеді. Оларға жақынырақ барып қараң. Бул кеуіп жатқан сүйеклер-биреулері ири, үлкен, ал екінші биреулері кишкене, жуқа сүйеклер. Ирилери-қара маллардың-өгізлердин, кишилери-адамлардың сүйеклери. Кебир шөлистанлықтағы өликлер жатқан қорқынышлы кәрұан жолын бир ярым мың мильге созылады, деп айтыуға болады.

Жолдың жанында тұрған жалғыз жолаушы бир мың сегіз жүз қырқ жетинши жылы май айының төрти күни усының хәммесин өз көзи менен көрди. Түрине қарағанда оны адам хұрейи ямаса бул жердегилердин периси, деп ойлауға болатуғың еди. Дәслеппәзерин түскеннен-ақ оның жасын қырқта ямаса алпыста деп болжау қыйын еди... Оның арық денесин қаплаган сары қоңыр терисинен дене ағзаларының барлық сүйеклери хәм маңлайындағы жыйрық пенен бетиндеги әжим, узын қара шашларының хәм сақал-муртының қырау түскендей болып ағарғаны, жылтыраған көзлеринин хәдден тыс уясына кирип кеткени айқын көринип турар еди, ал мылтықты қысып услап тұрған тарамыс қоллары тек скелет-сүлдер еди. Тик аяғына турыу ушын ол мылтығына сүйениуине тууры келди, узын бойлылығына хәм әидию дене қурылысына қарағанда ол күшли және шыдамлы организмге ийе болуы керек еди, былайынша айтқанда оның жақларының қуусыйыуы хәм арық денесине қолпылдап илинип тұрған кийими мәпилик ғаррының дәл өзін аңлатар еди. Ол-ашлықтан, шөллегенликтен халдан кетип баратыр еди.

Ең соңғы бар күшин салып ол сайға түсти, кейин бул жердеги сай-саладан бир тамшы болса да суу табыу үмитинин жетегинде және бир төбешиктен жылыслап асып өтти, бирақ өзинин алдында тұрған Кебир шөлистанлықты хәм ушы-қыйыры жоқ созылып жатқан бийик тау дизбеклерин ғана көрди. Хеш жерде бир түп дарақ та, бир түп путалық та, бир тамшы суу дәреги де көринбеди! Усы көсилип жатқан шексиз кеңисликте ол ушын үмитленерли хеш нәрсе болмады.

Ол муңлы қорқынышлы түрде арқа, шығыс және батыс тәреплерге нәзер таслады хәм бул жер өзинин сандалуының соңы екенин, өз әжелин усы сырдаңдай далада күтип алыуға тууры келип тұрғанын түсинди.

«Усы жерде ҳәзир ямаса жигирма бес жылдан кейин пәр) төсекте жатып өлгенде не, бәри бир өлим емес пе» деп гүбирленип, ол жанындағы үлкен бир жар тастың көлеңкесине келип отырды.

Бирақ, отырмастан бурын ол енди кереги болмай қалған мылтығын хәм оң ийinine салып арқалап кия-тырған сур орамалға ораулы үлкен түйиншикти жерге қойды. Бул түйиншик ол ушын оғада зилдей болып көринди: оны қолына ушлап тура алмады хәм ол жерге түсип кетти. Сол заматта түйиншиктен ашынар-лы дауыс шықты хәм сур орамалдың астынан жылтыраған қара көзли нәресте дәслеп басын, кейин кир-кир кишкене еки жудырығын шығарды.

— Сен мени урып жибердің-ғой! — деген нәрестенің дауысы шықты.

— Солай болды ма? — Мен айыплыман, — деп жу-уап қайтарды оның қәуендершиси. — Кеширегөр, мен билмей қалыппан..

Ол орамалды шешти хәм оның ишинен аяқларына тап-таза туфли кийген, үстине гезлемеден алжапқышы бар көйлек кийген, жасы бес шамасындағы суп-сулыу қызды шығарып алды. Кийимлериниң хәммеси бул қызды пухта хәм ғамхор аяның кийиндиргенин дәлийл-леп көрсетер еди. Бет әлпетинен азып кеткени билинип турса да қыздың қол аяқлары ғамхоршысына қараған-да қыйыншылық көрмегенин аңлатар еди.

— Бир жериң ауырды ма? — деп тынышсызланып сорады ол. Усы уақытта қыз уйпа-туйна болып буйра-ланған өлпең шашына қолын суғып, желкесин қасып отырды.

— Сүйип жибер, дәрриу ауырғанын қояды, — деп үлкен адамдай сөйледі қыз хәм ауырған жерин оның аузына тутты, — Мениң мамам мудамы сөйтеди. Ал, мениң мамам қайда?

— Ол кетип қалды. Енди сен оны тез арада көре алмассан, — деп ойлайман.

— Ырастан-ақ кетип қалды ма? — деп қыз қайта сорады — «До свидания» деп айтпастан, қалай ол кетип қалды екен? Қоңсылас апайлардың үйлерине чай ишип отырысуға кеткенде де мамам мениң менен мудамы усылай хошласатуғын еди, ал оның көрин-бегенине ҳәзир үш күн болды. Суу ишким келип тур,

дурыс емес пе? Бул жерде бир уртлам суу ямаса бир тислем нан жоқ па екен?

— Айланайып қарағым, бул жерде ҳеш нәрсе жоқ. Азмаз шыда, еле ҳәммеси жақсы болып кетеди. Мына жерге жатып азырақ дем ала ғой. Таңлайы кеуип турған адамға сөйлеу де аңсат болмайды, сонда да болған истиң ҳәммесин саған айтып бергеним жақсы болады. Хау, мынау не, қолындағы?

— Мине, көре ғой, қандай суп-сулыу! Қандай әжайып! — деп қууаныштаи жүзи гүл-гүл жайнаған қыз қолындағы еки шақпақ слюданы көрсетти. — Үйге қайтып барғанда буны Бобаның үкесине сауғаға беремен.

— Тез ара сен буннан да бетер сулыу көп затларды көресен, — деп жолаушы қызды исендирди. — Тек азырақ шыдай тур. Мениң саған айтажақ сөзім бар, бизлер дәрьяның жағасынан жүрип кеткен уақыт адында бар ма?

— Умытқаным жоқ, билемен.

— Билсең болыпты, бизлер ол жерден қолайлырақ басқа бир дәрьяға жолығармыз, деген нийетте жүрип кеттик. Билмедим, компас ямаса карта дурыс көрсетпеди ме, яки басқа бир себеп болды ма бизлер жолдан адастық. Суымыз пүткіл таусылды, тек сизлер, балалар ҳәм... ушын ғана сууды гизнеп сақладық...

— Саған да жууынғандай суу қалмады ма? — деп исенбегендей болып қыз оның муң-қайғыға толы бетине қарады.

— Ауа, бир уртлам да қалмады. Солай етип дәслеп Бендер мырза өлди. кейнинен индеең Пит, ал оның кейнинен Мак — Грегор, Джонтин Хоунс ханымлар ҳәм ақыр аяғында сениң мамаң өлди.

— Мамам да сөйтип өлди ме? — деп бақырып жиберди қыз ҳәм алжалқышы менен бетин басып, өкирип жылады.

— Ауа, қарағым, ҳәммеси өлди, тек сениң менен екеуимиз ғана қалдық. Сол уақытта бул жақта суу табылмас па екен, барып көрейин деп сени қағып ийниме салып жүрип келип, жеткен жеримиз усы. Ал, бул жер және де жаманырақ болып шықты. Енди үмитленер ҳеш илаж қалмады.

— Демек, сөйтип бизлер де өлеміз бе? — деп сорады қыз жасқа толы көзлерин ашып.

— Аһа, солай болатуғын көринеди.

— Сен неге маған бурынырақ айтпадың? — деп қыздың жүзінде қуаныш сезими пайда болды. — Мен сондай қорқып едим! Ал, бизлер қашан өлеміз өлсек мамама барамыз-ғой!

— Әлбетте, сен мамаңа барсаң, айланайын, шырағым.

— Сен де барсаң ғой. Сениң қандай мийирбан — жақсы адам екенінди мен мамама айтып беремен. Мамам бизлерди сууға толы шелеги, жаңа ғана жабылған ып-ыссы нанға толы дәстурханы менен аспанның дәруазасы алдында күтип алады, — бизлер Боба екеумиз сондай нанды жақсы көремиз. Ал, енди қашан өлемиз, көп күтеміз бе?

— Билмей турман, бөлким, жақынласқан шығар. — Жолаушы көзин тигип арқа тәрепке қарады, ол жақта аспан гүмбезиниң барып турған шетинде қарауытқан үш ноқат көринди.

Ол ноқатлар ҳәр бир секунд өткен сайын кем-кемнен жақынласып, усы тәрепке қарай ушып келеберди: хәм демнің арасында үлкен қоңыр қусқа айланды, олар жолаушылардың үстинен айланып ушып өтип; олардан сәл бийигиректеги жартасқа келип қонды. Олар Батыс далаңлығының жыртқыш-қузғын қуслары екен. Олардың бул жерде пайда болуы өлимнің жақынласқанын аңлатар еди.

— Хау, мыңа тауықлар неғып жүр! — деп қуанышлы түрде бақырып қыз жыртқыш қусларды көрсетти хәм оларды арманырақ ушырып жибермекши болып қолларын шаппатлады. — Бираз ойланып турып: «бул жерде де қудай бар ма?» — деп сорады ол.

Күтилмеген сорау жолаушының ойына қобалжыу салды.

— Әлбетте, қудай бар!

— Олай болса Иллинойсты да, Миссуриди де қудай жаратқан ғой, — деп сөзин дауам еттирди қыз. — Ал, бул жерди мүмкин басқа бир қудай жаратып, сууды, тереклерди жаратыуды умытып кеткен шығар. Бул жер бизлер бурын жасаған жерден жақсы емес.

— Қудайға сыйынамыз ба? — деп жолаушы исенимсіз түрде қызға усыныс жасады.

— Бирақ жататуғын уақыт еле болған жоқ ғой, — деп қыз қарсы пикир билдирди.

— Оның зәлели жоқ. Дурыс, құдайға сыйыныу мез-
тилі ел болған жоқ, бірақ мезгилсиз-ақ сыйынғанға
құдайдң ашыуы келмейтуғынына мен исенемен. Би-
лер жолда киятырған уақытта, кеште жатар алдында,
арбада отырып мұдамы айтып жүрген сөзлерінди ай-
тып құдайға сыйына бер.

Қыз таңланған түрде көзлерін ашты.

— Ал, сен өзің неге сыйынғың келмейді?

— Мен сыйыныуды ұмытып кеттім, — деди ол. —
Мен сеннен сәл үлкенірек едим, соннан қазіргі уақыт-
қа дейін құдайға сыйынған жоқпан. Сен сыйына бер,
мен сениң айтқан сөзлерінди тәкирарлай берейін.

— Онда сениң саққа жүгиніп отыруың керек **хәм**
мен де сөйтіп отыраман, — деп қыз жерге орамалын
жайды. — Қолыңды былайынша тутсаң саған жақсы
болады.

Бұл тиришиликтің әжайып бір көринісі еді, оны
қузғын-құстардан басқа хеш ким көрмеді. Екі жо-
лаушы, шінкилдеп сөйлеген нәресте хәм турмыс іскен-
жесінде шыныққан қайсар гезенде бір-бирине жақын-
ласып, жайылған орамалдың үстине саққа жүгиніп
отырды. Оның сықылы қашқан қуу сүйек ийеги хәм
нәресте-қыздың жумалақ жүзі жоқары көтеріліп
турды: ұсылай жүздерін ашық аспанға қаратып,
екеуі қосыла жаратқан жалғыз құдайына жалбары-
нып сыйынды. Екі дауыс-биреуі жиңишке, сыңыр-
лаған, екіншиси-әсте дарылдаған дауыстар қосыла
— құдайдан мийрим-шәпәт тилеп соранды. Сыйынып
болғаннан кейін олар тик жардың саясына барып
отырды. Қыз өз қәуендеринің көкірегіне басын қойып
тез ара уйқалап қалды. Жолаушы қыздың уйқысын
узақ уақыт бақылап отырды, бірақ харып-шаршағаны
оны халдан кетірді. Ол үш күннен берлі күні-түні
көзі илинбей хәм тынбастан жүрген еді. Оның ауыр
тартқан мойны төмен түсіп, ал басы болса кем-кем-
нен ийилип, ағарған сақалы қыздың тулымшағына
тийип турды. Ұсылай етип екеуі де қатты уйқыға кетті.

Егер жолаушы уйқысын аша алғанда ярым сааттан
кейін әжайып бір көрніске оның көзі түскен болар
еді. Кебірлік тегісликтің ең алыс түпкіринен көзге
илинер-илинбес булт-шаң көрінди, дәслеп жийектен
көринер-көринбес түтін сыяқлы бір нәрсе әсте ақырын
аспанды қаппап келе берді хәм ақыр аяғында қойыу

бултқа айланды. Ол жақынласқан сайын қойыулана берди және оның жүріп киятырған есап-сансыз жанлы мақлуқлардың аяғынан көтерілген шаң екені анық болды. Егер бул жерлер хасыл өнімдарлы жерлер болғанда, жылжып киятырған аламанды отлақлы кең жайлауда жайылып киятырған жабайы бизонлар пада-сы деп ойлау мүмкин еди. Бирақ, бул қуу-тақыр далаңлыққа бизонлардың жолауы мүмкин емес. Еки бийшара уйқлап жатырған тик жарға булт кем-кемнен жақынласа берди. Түтиндей шаңның арасынан бөгенеклеп, үсти қалың бөз гезлеме менен жабылған арбалар хәм қуралланған атлы адамлардың сүлдері көринди-бул таң қаларлық көринис батыстан киятырған көруан екен! Бирақ бул қайда баратырған көруан! Оның алды тик жарға жақынлаған уақытта арт бети аспан жийегиниң аржағында көринбей қалатуғын еди. Кең жазық далаңлықты кесип өтип, узын шубай созылған үсти бастырыулы хәм жадағай арбалар, атлы хәм пияда адамлар, түйиншиклерин арқалаған көп ғана ҳаял-қызлар, үсти бастырыулы арбаларға илесип пияда хәм арбалардан басларын шығарып киятырған балалар еди. Бул қәдимгидей посқан бир топар адамлар емес, ал қандай да бир жағдайлар жаңа мөкан излеуге мәжбүр еткен тутас бир көшпели қәуим еди. Усы топарласқан адамлар аламанының хәр қыйлы ҳауазлары, жылқылардың аяқларының тақылдысы аралас киснегенлери хәм арба дегершиклериниң шый-қылдысы ашық аспан астында жаңлап еситилер еди. Бирақ бул шауқым қаншама күшли болса да тик жардың саясында уйқлап жатырған ҳәлден кеткен жолаушыларды баята алмады.

Үстине қолдан тоқылып тигилген кийим кийинген хәм ийинлерине мылтық асынған бир қанша салт атлылар колоннаның басында киятырған еди. Олардың бетлери түнерген еди. Олар тик жарлықтың алдында тоқтады хәм кеңес өткерди.

— Ағайнлер, булақ оң тәрепте, — деди сақал муртын жылтыр етип қырған, шашлары толық ағарған салт атлы.

— Сьерра-Бланкодан оң тәрепте болса, демек, биз Рио-Грандеге шығамыз, — деп сөзге араласты еккинши бир салт атлы.

— Суусыз қаламыз деп қорықпаңыз,—деді үшінші биреу.

— Тастан суу шығара билген адам өзін сайлап қойған халықты таслап кете алмайды!

— Аумийин, аумийин, айтқаның келсин! — деп оның сөзін қоллап қууатлады-қалғанлары.

Олар жолына қайтадан түспекші болып атырған уақытта өзлерінің ишіндегі қырағы көзлі бір жас жигит таңланғаннан шыдамай бақырып жиберді хәм қапталындағы тастың үстінде жатырған нәрсени көрсетті. Жоқарырақта тас үстінде қызарған шүберектің жатқаны айқын көрінді. Салт атлылар сол замат атларын иркти хәм ийніндегі мылтықтарын алдына түсирді.

Бір топар салт атлылар ол жерге баруы үшін колоннадан бөлиніп шықты. Олардың хәммесінің айтатуғыны тек бір ғана «Қызыл денели адамлар» деген сөз болды.

— Бул жерде индеецлердің көп болуы мүмкін емес, — деді жүрис-турысына қарағанда отрядтың баслығы ақ шашлы адам. — Бизлер пауни қәуминен өтип кеттик, ал таудың бул тәрепинде басқа қәуimler жоқ.

— Стэнджерсон аға, мен барып ол жердегінің не екенін көріп келейін, — деп салт атлылардан бір жигит бөлиніп алға шықты.

— Мен де барайын, мен де! — деген дауыстар жаңлап еситилді.

— Атларыңызды бул жерде қалдырып пиядалап кетің, ал бизлер сизлерди былайрақта күтип турамыз, — деп бұйрық берді отрядтың басшысы.

Жас жигитлер сол заматта атларынан секиріп түсе сала оларды байлап-тусап, өзлерін қызықсындырған қызыл затқа қарай жоқары өрмелей баслады. Олар тәжірийбелі тыңшылардай шаққан хәм исенимлі тез хәрекет етип тауға өрмелей берді. Төменде тұрған адамлар олардың төбеси аспан жигітінен көрінбей кеткенше тастан-тасқа қалай секиріп өткенін бақлап тұрды. Бул жаңалықты бирінші болып хабарлаған жигит қалғанларының алдына түсті. Изинен киятырған адамлар оның қол көтергенин көріп оған жетіп барды хәм өзлерінің көз алдында әжайып таң қаларлық көриністі көрді.

Гидиман төбешик тастың саясындағы кишкене май-даншада ұзын ақ сақалы көринип әудийген, бірақ териси тырысқан арық ер адам жатырған екен. Қаншама селт етпестен жатса да оның жүзinen шаршап-жабыққаны, бир бап дем алыуынан қатты уйқлап атырғаны билинип турды. Қапталында оның күнге күйип қарауытқан мойнынан аппақ жиңишке қоллары менен қушақлап, көкирегине басын қойып кишкене бир қыз уйқлап жатырған екен. Қыздың алтындай жылтыраған шашлары ғаррының тозыуы жетип түгі-қалмаған мақпал курткасының жағасына жайылып, қызарған еринлери күлимсиреп, сәл-пәл ашылып, аузындағы аппақ тислериниң хәммеси көринип жатырған екен. Аяқларына ақ носки хәм жылтырақ бауы бар суп-сулыу туфли кийген қызды аяқлары уп-ұзын қуу сүйек ғарры менен салыстырғанда адамның көз алдына қарама қарсылықлы қорқынышлы сүүрет елеслер еди. Олардың тас төбесиндеги тик жарлықтың шетиндеги үш қузғын қус гәрдийисип қонып отырған екен: адамларды көриуден-ақ олар ашыулы түрде ғарқылдасып әсте-ақырын диң аспанға ушып кетти.

Усы қузғын қуслардың ғарқылдысы уйқлап жатырғанларды оятып жиберди. Олар ҳаулыққан түрде дөгерекке нәзер таслап басларын көтерди. «Ғарры» тентиреклеп барып-зордан-зорға тик аяғына турды хәм өзи уйқламастан бурынғы шөлистан дала хәзир төменде быжнаған адамға хәм малға толып турғанын көрди. Өзиниң көзлерине де исенбестен ол алақаның жайып құдайға сыйынды.

— Өлер алдында естен айрылуу деген усы шығар, — деп өз-өзинен гүбирленип сөйледі ол.

Ал, кишкене қыз қапталындағы адамның курткасының шалғайына жабысып турды хәм көзлери адырайып ашылған түрінде айнала дөгерекке қарады.

Келген жигитлер еки ғәрипти өзлериниң бул жердеги қуры елес емес екенине исендирди. Олардың биреуи қызды көтерип өзиниң ийinine отырғызды, ал және бир екеуи хәлден кеткен жолаушыға қолтығынан көтерип, төмен түсиуге хәм кәруанға барып жетиуге жәрдемлесті

— Мениң исмим Джон Ферье деген, — деди ол. — Бизлер жигирма еки адам едик, солардан мынау нәресте қыз бенен екеуимиз ғана тири қалдық. Басқа қал-

ғанлары ашлықтан, шөлден еле құблада киятырған-
да-ақ жолда өлип қалды.

— Бул өзиниң қызың ба? — деп сорады көпши-
ликтен биреуі.

— Ұзыр енди меники! — деди жолаушы ашыуы
келип, өзимниң қызым, себеби, оны мен аман сақ-
лап қалдым. Оны хеш кимге бермеймен! Ендигиден
былай оның исми Люси Ферье болады. Ал, сизлер ким
боласыз? — деп сорады ол өзиниң узын бойлы, дене-
лери күнге күйип қарауытқан қайырхомларының ким-
лер екенін билиуге қызықсынып. — Сизлер бул жер-
де көп көринесиз!

— Дурыс, оң мыңға шамаласпыз! — деди жас
жигитлерден биреуі. — Бизлер Аллаталаның сүргинге
ушыраған бендесимиз, динимиз-халық таңлаған Ме-
рон пайғамбарымыздың дини болады.

— Бундай динниң бар екенін биринши ирет еси-
тип турыппан, — деди жолаушы. — Халықтың таңлаған
пайғамбарлары көп ғой, мениң билдигимше!

— Динге тил тийгизбе, заңғар! — деп қатты жеки-
ринди сол жерде турғанлардан биреуі. — Бизлер Паль-
майрде қазиретимиз Джозеф Смитке инам етилген
алтын тақтаға Египет иероглифи менен жазылған кәра-
матлы ұәсият сөзлерге садық диндеги адамлармыз.
Бизлер өз мешит-медреселеримизге ийе болған Илли-
нойс штатындағы Новудан киятырмыз. Бизлер аса
кеткен жауызлықтан, қудайдан безгенлерден қутыл-
мақшымыз хәм хәттеки шөлистанлықтың ортасынан
болса да баспана-мәкан излеп таппақшымыз.

«Нову» деген атама сөзди Джон Ферьениң бурын-
лары да еситкени ядына түсті.

— Ал, сизлерди енди мен билдим, — деди ол. —
Сизлер мормонлар екенсиз.¹

— Ауа, бизлер мормонлармыз, — деп тастыйықлады
олардың хәммеси дауыс қоса дабырласып.

— Сизлер қайда жол тартып баратырсыз? — деп
сорады жолаушы.

— Бизлер билмеймиз. Бизлерди өзлеримиздің Кәзи-
ашық исимли уллы дәрежелі басшымыз баслап кия-

¹ Мормонлар-тийкарын 1830 (1805-1844) жылы Д. Смит
салған диний секта. Мормон тәлиятаты-христиан, мусылман,
будда хәм басқа да динлердің өзінше бир әжайып жыйынтығы.

тыр. Ҳазир сени соның алдына алып барамыз. Ол сениң тәғдийринди шешеди.

Усы Ұақытта олар төменге таудың етегине түсти, оларды жат журттың топар-топар адамлары-шырайы қууарып кеткен мүлайым ҳаял-қызлар, зийрек кеуилли балалар, қабақларын үйип ғамхорлық етип жүрген ер адамлар күтип турған екен. Ҳәли қурыған жолаушыны хәм оның менен бирге киятырған кишкене қызды көрип олар ғауырласып таңлануу және аяныш сезимлерин билдирди. Бирақ оларды алып киятырған адамлар бул жерде тоқтамастан басқаларына қарағанда әдеуир үлкенирек хәм шырайлырақ етип боялған аржағындағы арбаға жақын алып барды. Бул арбаға алты ат, екінши биреулерине еки аттан, ал үшінши бир азырағына төрт аттан жегилген екен. Арбакеш пенен бир қатарда жасы отызларға барған адам арбаның ишинде отырған екен, оның көсем екенин үлкен геллесине хәм отырысына қарап-ақ билиу мүмкин еди. Ол муқабасы қоныр гезлеме менен түпленген үлкен бир китапты оқып отырған екен, топарласқан адамлар жетип келген Ұақытта ол китабын бир шетке қойды хәм болып өткен хәдийсе хаққындағы гүрринди дыққат қойып тыңлады. Кейнинен ол бурылып жолаушыларға қарады.

— Биз сизлерди өзимизге тек сонда ғана қосып аламыз, — деди ол салтанатлы түрде, — бир шәрт қоямыз: бизиң динимизге киресиз. Бизлер падамыздың ишинде қасқырдың жүриуине жол қоймаймыз. Егер сизлер мийуени ишинен кемирип әсте-ақырын қуртатуғын қурт болсаңыз, онда сүйеклериңизди қула дүзде қалғаны жақсы. Усы шәртлерди орынлауға келисим бересиз бе?

— Келисим беремен, мен сизлерге қосылуу ушын қандай шәртиниз болса да орынлауға таярман, — деди хәммеге еситтирип, қууанышқа толып тасқан Ферье, усы Ұақытта қәхәрли ақсақаллар шыдамастан күлип жиберди. Тек көсемнің ғана қатаң тутымы сол қалпинен айнымады.

— Стәнджерсон аға, оны өзиңе қосып ал, — деди ол, — оған хәм нәрестеге ауқат, суу бер. Сондай-ақ саған оларды бизиң әдиули динимизге үйретиуди тапсыраман. Ал енди, биз узақ иркилип қалдық. Алға, ағайинлер! Сионға!

— Сионға! Сионға!—деп бақырысты жақын турған мормонлар, хәммесн дауыс қосып сүренлеген бул уран пүткил кәруанды бойлап жаңлап еситиле берди хәм гүңирениу менен оның көз жетпес ақырына барып өшти. Қамшылар иске түсти, арбалардың дегершиклери шыйқылдап, орынларынан қозғалды, кәруан шөлистанлықты бойлап қайтадан жолға рәуана болды. Еки жолаушы көзиашық қәуендерлигине тапсырған кәтқуда оларды өзиниң үсти жабық төлеген арбасына алып барды хәм аұқатландырды, суу берди.

— Сизлер усы жерде жасайсыз,—деди ол.— Бир неше күн өткеннен кейин пүткиллей сауалып кетесен. Бирақ, буннан былайғы жағында бизиң динимизге исенетуғыныңды мудамы ядында сақла. Джозеф Смиттиң тәнха өзиниң сөзи менен буны бизге ҳазирги пайғамбарымыз Бригем Янг¹усылай уәсият етип айтқан.

II Бап

ЮТА ГҮЛИ

Посқан мормонлылар өзлерине тыныш мәкан тауып алғанша олардың басынан кеширген аш-әптадалықты, жәбир-жапаны бул жерде еске түсириудиң кереги де жоқ. Олар Миссисипи жағалықларынан баслап батыстағы Жыралы тау тармақларына дейинги аралықты тарийхта теңи-тайы жоқ қайсарлық пенен басып өтти. Жабайы қус-қузғынлар, жыртқыш хайуанлар, аш-әптадалық, шөлlep шаршау, хәлден кетиу хәм кеселлик-бир сөз бенен айтқанда өзлериниң жолына тәбият кесесине қойған барлық тосқынлықларды олар нағыз англичан саксонларға ғана тән табанлылық пенен жеңип шықты. Солай болса да узақ жол азабы хәм бириниң изинен бири жолыққан бахытсызлық хәтте е мәрт адамларды да сасқалақлаттырды. Төменде олардың көз алдында Қуаш мол нурын шашып турған кең жазық Юта ой-

¹ Бригем Янг — (1801—1877) Мормонлардың Дж. Смит өлгеннен кейинги көсемі.

патлығы көрінген уақытта, Алла-тааланың бизлерге ықрар еткен жери усы хәм ендигиден былай усы адам аяқ баспаған хасыл жер мәңгиге өзлеримиздики болады деген сөзлерди өз көсеминиң аўзынан еситкен уақытта олар хәммеси бир адамдай болып жапырыла дизе бүкти және құдайына сыйынған алғыс сөзлерин қардай боратты.

Янг тек халықтың дәу жүрек жетекшиси болып ғана қалмастан, ал оның хожалығын ақылға мууапық басқарыу уқыбына да ийе екен. Тез уақыттишинде жерлердин карталары, келешектеги қала жайларының сызылмалары пайда болды. Қаланың дөгеригинен Фермалар ушын хәр бириниң шамасына қарай жер участкалары ажыратып берилди. Саудагерлерге сауда иси менен, өнерментшилерге өнерментшилик иси менен шуғылланыуға мүмкиншилик туұдырылды. Қала көшелери менен майданлары сыйқырлық пенен салынғандай қысқа мүддет ишинде бой тикледі. Ойпатлықта ушырасқан батпақлықлар құрғатылды, тыңнан жер ашылды; қоралар менен қоршалды, бағлар тигилди, туқым себилди хәм келеси жылы жазда ойпатлықта алтын бийдай ырғалысып турды. Усы әжайып жаңа қоныс елатта хәмме нәрсе бирден ғаулап өсе берди. Қаланың орайында салынған ширкеу бәринен де тезирек бой тикледі,—күннен-күнге ол бийиклей берди хәм кенейе берди. Оған жақын өзлерин есап-саны жоқ қәуип-қәтерден аман-есен алып шыққанлардың естелиги ушын елат халқы тиклеп атырған монумент жанында таң азаннан баслап, кеш қарайып, ымырт жабылғанша шөккишлердин тоқылдысы, жарғылардың сести тынбай шығып турды.

Жат журтлы еки жолаушы — Джон-Ферье хәм асырауға алған қызы сыпатында тәғдийрине ортақлас болған кишкене қыз мормонлар жол-жөнекей басынан кеширген қыйыншылықтың хәммесин ақырына дейин бирге көрди. Кишкене Люси Стэнджерсонның қолайлы арбасында саяхат жасады, мормонлардың үш хаялы хәм оның он еки жасар шаққан, хәуейи баласы қыз бенен бирге болды. Бала руухы хәр қандай қыйыншылыққа бейимлесиу уқыбына ийе. Сонлықтан да Люси анасының өлиуине байланысly қайғы-қапашылығын тез умытты: тез күнде-ақ хаяллардың

сүйикли қызы болды хәм арба шатырының ишиндеги жаңа турмысқа үйренисти. Ал, Ферьениң машақатлы жол азабы умыт болып, ден саулығы тиклене баслады хәм ол өзиниң тәжирийбели жол баслаушы және мерген аңшы екенин көрсетти. Ол тез уақытта-ақ мормонлардың хұрмет-иззетине бөленди хәм ақыр аяғында сондай дәрежеге барып жетти: «Ол хәр қандай қонысланыушылар сыяқлы хасылдар тыңнан үлкен көлемде жер участкасын алыуға ылайық» деп олар бир ауыздан қарар қабыл етти. Әлбетте, бул есапқа Янг пенен төрт басшы кәт-қуда Стэнджерсон, Кемболл, Джонстон, Дреббер кирмейтуғыны түсиникли, оларға айрықша жағдай туудырылған.

Ферье өзине ажыратып берилген жер участкасын ағашлар менен қоршалап алды, ал келеси жылы оның ишине жай салды, солай етип оның баспана имараты ақыр аяғында қала сыртындағы үлкен кең жайға айланды. Ферье зейинли, қолына алған хәр қандай жумысты толық питкермегенше тынбайтуғын мийнет сүйгиш адам еди, ал бунда оған қажымас беккем ден саулығы таңның атыуынан күнниң батыуына дейин жумыс ислеуге мүмкиншилик берди, сонлықтан да фермадағы барлық жумыс айрықша хәуиж алды. Үш жылдан кейин оның хожалығы хәмме қонсыларына қарағанда артықмаш құрғынласты, алты жылдан кейин өз бетиншеликке ийе, он жылдан кейин бирден бир бай адам болды, ал он еки жыл өткенде Солт-Лейк Ситиде өзи менен теңлестиріуге болатуғын он адамның қатарына кирди. Солт-Лейк-Ситиден баслап алыстағы Уосатыч тауына дейин атағы Джон Ферьеден асқан адам болмады.

Бир исенимдегилер оның жалғыз ғана ис хәрекетине иренжиди және өкпеледи. Олар басқалардай бир неше хаялға ийе болуға хеш қандай дәлиллер хәм көндириу менен оны мәжбүрлей алмады. Ол хаял алыудан бас тартыуының себебин де ашық айтпады, бирақ қайсарлық пенен хәм табанлы түрде өз сөзинде беккем турып алды. Биреулер оны өзи динге толық исенбейди деп айыплады, ал екинши биреулер оны қатты сықмар, артықмаш шығын шығарыуды жақтырмайтуғын киси деп санады. Гейпаралар буның бәріне Атлантик океанының жағалықларында ашық-

лық ышқында сағынып жүрген сүйикли ярының мәңгилик мөлдір мұхаббаты себепкер болып жүрген шығар, деп тастыйықлады. Бірақ қалай болса да Ферье бойдақлық қалында қала берді. Ал, басқа жағынан олардың динин қатаң тутты хәм усы жаңа мекан басқанлардың арасында қудайға беккем сыйынатуғын хәм хақ нийетли адам иретинде Ферьениң данқы жайылды.

Люси Ферье ағаштан тикленген жайда өсип үлкейди хәм асырауға алған әкесиниң барлық ислерине жәрдемлесті. Таудың таза ҳауасы менен қарағайлардың жанға шыпа жупар ийиси оған мәпелеп тәрбиялаушы ғамхор ана болды. Солай етип, ўақыт зымырап өте берди хәм жылдан-жылға бойы өсип, күшине толыса берди, күннен-күнге шырайланып, жүрис-турысы шаққанласып, бой жеткени анық билине баслады. Сын-сымбаты келискен сулыў қыздың бийдай егислиги атызында жәулан урып, жұмыс ислеп атырғанына ямаса әкесиниң мустангине ҳақыйқат Батыс қызларынша қонып дизгинин жеңил услап отырғанына Ферьениң фермасының жанындағы жолдан өткен-кеткен бир де жолаушы қызықсынып қарамай өте алмайтуғын болды. Ғумша гүлге айланды хәм Джон Ферье Фермерлердиң ишиндеги ең бай фермер болған жылы оның қызы пүткил Ютада теңи-тайы жоқ сулыў қыз болып саналды.

Қызда ер жеткенлик белгилердиң қәлиплесип киятырғанын биринши болып сезген әлбетте, әкеси емес. Әсиресе, әке оны онша сезе бермейди. Ондай өзгерис-белгилер соншама әсте-ақырын болып өтеди, хәттеки сезбей қаласан, сонлықтан да ол ўақытты саррас анықлаў мүмкин емес. Биреулердиң дауысынан ямаса биреулердиң қоллары денесине тийип кетип, жүреги дир етпегенше хәм сол замат бойында жаңа, үлкен бир нәрсениң көмалына жетип киятырғанын сезбегенше оны қыздың өзи де билмей қалады. Жаңа турмыстың таңы атқанын хабарлаған әпиўайы жағдайды пүткил өмир бойы умытпайтуғын ҳаял жеке сийрек ушырасады. Люси Ферье ушын бұл жағдай өзиниң тәғдийрине хәм басқа да көп адамлардың тәғдийрине тәсийр жасағанын айтпағанның өзінде ҳеш қандай әпиўайы жағдай болған жоқ.

Ыссы июнь айының азанғы мәхәли еди. Мормонлар пал хәррелериндей болып мийнет етти-олар пал хәрре уясын өзиниң эмблемасы етип мәзи таңлап алмаған. Атызларда, көшелерде қызғын мийнет шауқымы жаңлап еситилип турды. Ауыр жүк артылып шубырысқан ғашырлар дизбеги шаңғытлы жолды бойлап жүре берди, олар Батысқа жол тартты, өйткени Калифорнияда жылтырақ алтын деген бәле пайда болған еди, ал оған құрғақлық бойынша баратуғын жол таңлағанлар қаласы арқалы өтетұғын еди. Алыс жайлаулардан қора-қора қойлар, пада-пада қара маллар, қонысланыушылардың шаршаған кәруәнлары да сол жаққа шубырысты: ушы-қыйырсыз жол азабы адамлардың да, маллардың да димарын құртты.

Усы аламанның арасында Люси Ферье өзиниң мустангине минип шебер шабандозларша жортып жүрип отырды. Оның жүзлери гүл-гүл жанып, қара қоңыр иреңкиндеги узын шашлары жауырнында желбиреп турды. Бир ис пенен хәм оны қалай орынлайтуғынын тексерип көриу нийетинде ғана қандай да бир тапсырма берип, әкеси қызын қалаға жиберген еди, жаслық жүреги толып тасыған қыз жүрип баратырған аламанның арасына сиңип кетти. Ұзақ жол азабы шаршатқан алтын қумарлар оның сыртынан таңланысып қарады. Хәтте, ийинлерине хайуан терилерин илдирип алған хәм хеш нәрседен қорықпайтуғын индееңлер де өзлерине пүткиллей жат көринис—қыздың сулыұлығына ауызларын ашып қалды.

Қаланың ең шетинде мйримсиз бес-алты шопан үлкен бир пада малды ийирип, гүзар жолға бөгет жасап турған екен. Маллар сйреклескендей болып көринген уақытта Люси шыдамастан паданың арасынан тикке өтип кетпекши болды. Бирақ, паданың ишине кириу бойына қыз маллардың дәл ортасында қалды, көзлери қанталасқан, мүйизлери найзадай буғалар оны қоршап алды. Қыз малдан хасла қорықпауға әдетленген еди, сонлықтан да хеш қандай албырап-саспастан мүмкиншилик пайда болған хәр бир пайытта алға өтиу нийетинде атын қамшылады. Қасақана буғалардан биреуи тосаттан ба ямаса билқастан ба қыздың атының бүйирине дүгип алды, сол

замат аттың қәхәри келди. Қәхәрли түрде пысқырынып ол артқы аяғында турып, тикке аспанға шапшыды. Егер Люси усы ўақытта шебер шабандоз болмағанда аттың еринең сыпырылып сөзсиз төмен түсіп қалар еди. Ауҳал қәуипли бола баслады. Қутырынған мустанг алдыңғы аяқлары менен тарпып шапшып малларды астына басса да, мүйизлерге дус келе берди, сонлықтан да бурынғыдан бетер тик аспанға шапшып ат қайтадан қәхәрге минди. Қыз бар күшин салып ерде зорға отырды егер қыз аттан жығылып қалғанда, үрккен бугалардың аяқларының астында қалып өлиуи мүмкин еди. Қыз не ислерин билмей ҳайран болды: Оның басы мең-зең болып мийи айланды, атының дизгинин беккем ушлауға қолларының күши жетпеди. Шанға ҳәм қутырынған маллардың ашшы ийисине туншыққан қыз атының дизгини қолынан шығып кетейин деп турған ўақытта өзиниң руўхын көтерген биреудің дауысын еситти, сонда барып ол адамның өзине жәрдемге келгенин түсинди. Сол заматта қуяш нуры қараўытқан биреудің қоллары қорқып-үрккен мустангтың суўлығынан тарпа ушлады, және аты-жөни биймәлим шабандоз бугалардың арасынан жетелеп өтип, тез арада оны шетке шығарды.

— Сизиң жәбирленбегениңизге исенсек бола ма? —деди Люсиге әдеплилик көрсетип оның ғамхоршысы.

Оның қара пәрең жүзине нәзер салып қыз шақалақлап күлди.

— Мен қатты қорықтым,—деди садалық пенен ол. —Ал, мениң Пончом бугалар падасынан қорқады, деп ҳасла ойламаған едим.

— Қудайға шүкир, сиз аттан қуламай қалдыңыз,—деп шын аяныш сезимин билдирди үстине әпиуайы аңшының курткасын кийген, ийinine узын мылтық асынған салт атлы, узын бойлы жас жигит. Оның астындағы үлкен буурыл ат еди.—Сиз Джон Ферьениң қызы болатуғын шығарсыз?—деп сорады ол.—Оның фермасының дәруазасынан сизиң қалай шыққаныңызды мен көрип турдым. Сиз әкениң көрген ўақытта оның Сейт-Луиста бирге жүрген Джефферсон Хоуп исимли адамды танытуғынын ямаса танымай-

туғынын сораңыз. Егер ол сол Ферьениң өзи болса, онда ол мениң әкемнің жақын досты болғаны.

— Не себеп сиз өзиңиз бармайсыз хәм буны өзине айтпайсыз?—деп албырамастан сорады қыз.

Жас жигитке бул усыныс унағандай көринди—жөзлери күлимсиреп қояберди.

— Жаным менен барар едим,—деди ол,—бірақ бизлер еки айдан берли дүзде тауда жүрмиз, сонлықтан да мен усы түримде барыуды қолайсыз көрип турыппан. Усы түримизде-ақ барыуға туура келип тур енди.

— Ол сизди терең алғыс сөзлери менен күтип алады, сондай-ақ мен де сизге алғыс айтар едим,—деп өз сезимин билдирди Люси.

— Ол мени жанынан да бетер жақсы көреді. Егер мынау бұғалар мени басып өлтиргенде ол өмир бойы қайғы-хәсиретте қалар еди.

— Сондай-ақ мен де,—деп өз сезимин билдирди аңшы жигит.

— Сизде ме? Сизің мен ушын неликтен жаныңыз ашыйды? Бизлер хәтте бир-биреуимизге таныс та емеспіз ғой.

Бул сөзге аңшы жигит қатты қапа болды, ал усы уақытта қыз шықылықлап қатты күлип жиберди.

— Бул кеулиндізге келмей-ақ қойсын,—деди ол.—Әлбетте, сиз ендигиден былай бизге дос болдыңыз. Бизің үйге иркилмей барабериніз! Ал енди, мен хәзир асығып турыппан, тез жетиуім керек, болмаса әкем маған хеш қандай жумыс буйырмайтуғын болып қалады! Көрискенше хош!

— Көрискенше хош!—Ол басындағы қаснағы кең үлкен қалпағын шешти де еңкейип қыздың сүйрикттей қолынан сүйді.

Люси атын бирден бурды да гүзар жолға түсіп, мустангине қамшы басып шапқылап кете берди, ал оның изинде шаңғыт булттай болып қала берди.

Киши Джефферсон Хоуп өзинің жолдасларына қайтып келди. Ол қатаң қапалықта еди. Олар Невада тауларынан гүмис излеп өзлери тауып алған дүньяларын қайта ислеу ушын жеткиликли қаржы топлау нийети менен Салт Лейк-Ситиге қайтып киятырған еди. Болып өткен усы уақыя оның ой-пикирин пүт-

киллей басқа тәрепке аударғанға дейін ол усы испенен басқалардан көбірек шуғылланатуғын еди.

Сьераның самалындай пәк хәм таза сулыұ қыздың сын-сымбаты дәкки көрмеген жигиттің жан дүнясы шырмап алып көз алдынан кетней турды. Қыз көзден ғайып болған уақытта барып ол өзи ушын жаңа турмыстың басланғанын түсинди, ендигиден былай гүмиспенен саудагершилик етиұ де, хәр қандай басқа исте ол ушың усы күтилмегенде дус келген хәм тула бойын бийлеп алған ашықлық сезиминен әхмийетлирек болып көринбеди. Бул жаслықтың хәсеринен пайда болған өткинши сүйиспеншилик емес, ал адамды бийтақатлыққа ушырататуғын қыздың күшли еркименен минез құлқының ер адамларша қаталлығына болған қумарлылық еди. Ол барлық нийетине жетиуге әдетленген жигит еди. Ендигиден былай ол қалай болмасын бойындағы бар күш-жигерин, уқыплығын жумсап барлық мақсетине ерисиуге ант етти.

Сол күни кеште ол Джон Ферьениң үйіне келди, кейін ала келиұин жийилетти. солай етип бул үйдин өз адамындай болып кетти. Джон тутас он еки жыл бойына өзиниң ойпатлығынан тысқарыға шығып көрмеген еди және буған қосымша өз фермасындағы жумысларға қуныққаны соншама, хәтте дөгерегинде, дүньяда не хәдийсе, қандай жаңалық ашылып атырғаны хәққында хеш нәрсе билмеди. Джефферсон Хоуп көп қызық жаңалықларды айтып берди, ал ол гүрриншил адам еди, сонлықтан да әке менен қыз оның айтқанларын уйып тыңлады. Ол Калифорнияда ең биринши мәкан басқан адам екен, сол алыс өтмишке кеткен садалық және бахытлы күнлерде көп дүньябайлықтың табылғаны хәм набыт болғаны хәққында таң қаларлы тарийх етип айтып берди. Ол адам аяқ баспаған жерлерди барлаұшы болған. таұлардың арасынан гүмис рудаларын тапқан, ан аұлаұды үрдис еткен, мал фермаларында жумыс ислеген адам еди. Егер пайда түсетуғын жерге қаншама қәуипли болса да Джефферсон Хоуп тәуекелге баратуғын еди. Тез ара ол ғарры фермерге унап қалды, сонлықтан да оны барлық жерде мақтап жүретуғын болды. Усындай уақытта Люси әкесиниң мақтаған сөзлерин үндеместен тыңлап туратуғын еди, бірақ оның жүзи

қызыл шырайланып, көзлери күлимсиреп қууанғандай болып, өз жүрегі өзіне тийисли еместей шәўкилдеп сезетуғын еди. Ангөдек фермер қызының жүрис турысындағы, тула бойындағы усындай айқын өзгерис белгилерди көрмеген болуы мүмкин, ал қыздың мухаббатын оятқан жигит бул өзгерис-белгилерди сезбей қалмады.

Жаздың бир күни кешқурын ол фермаға келип, дәрүазаның алдында атынан түсти. Үйинен шығып, есиктің алдында тұрған Люси оны күтип алыуға барды. Ол атын қораға байлады да сол жерде арман-берман жүрди.

— Люси, мен кетип баратырман,—деди ол хәм қолларынан услап турып, күле шырай менен қыздың жүзіне қарады.—Мен Сизден ҳазир мениң менен жүреғой деп өтиниш етип тұрған жоқпан, бирақ мен қайтып келген ўақытта мениң менен кетиўге келисим бересиз бе, деп сорайжақпан.

— Ал, сиз қашан қайтып келесиз?—деп күлди қызарып кеткен қыз.

— Ең көп дегенде еки айдан кейин. Келиў бойыма сизди алып кетемен, сүйиклим мениң. Бизлердин арамызға ҳеш ким қарсы тура алмайды.

— Ал, әкем не айтар екен?

— Егер рудниктеги ислер пайдалы болса ол келисим береді. Ал, мен оған исеменемен.

— Егер сизлер әкем менен бул тууралы сөйлескен болсаңыз мен келисим бермей не қыламан,—деди қыз сыбырлап ғана хәм оның кең қушағына кирип турды.

— Құдай ҳаққында, саған алғыс айтаман!—деп сыбырланып сөйледі ол хәм еңкейип қыздың бетинен сүиді.—Демек, ўәделестик. Сениң менен қаншама көбирек тұрған сайын мениң кетиўим соншама қыйынырақ бола береді. Мени жолда адамларым күтип тур. Хош, көрискенше сүйиклим мениң, хош көрискенше! Еки айдан кейин көрисемиз.

Ақыр аяғында ол қыздан жаздырылып, атына ғарғып минип шапқылай жөнелди. Егер қызға және бир ирет нәзери түсеғойса, бул жерден кетиўге дәти шыдамайтуғындай көринип ҳәттеки артына бурылып та қарамады. Ол көзге көринбей кеткенше Люси дәрүазаның алдында оның изинен көзин жаздырмастан

қарап турды. Пүткіл Ютада өзімнен бахытлы хеш ким жоқ деген сөзім менен ол үйіне кирди.

III Бап

ДЖОН ФЕРЬЕ КӨЗИ АШЫҚ ПЕНЕН СӨЙЛЕСТИ

Джеффорсон Хоуп пенен оның жолдаслары Солт-Лейк-Ситиден кеткели берли үш хәпте ўақыт өтти. Жас жигиттиң қайтып келетуғыны хәм асыраўға алған қызынан сөзсиз ажырасатуғыны Джон Ферьениң ядына түскен ўақытта жүреги сызлап сала беретуғын болды. Бирақ қызының бет әлпетиндеги қуўаныш сезимлери хәр қандай дәлийллеуден де бетер оған тәсийр жасады хәм оның сөзсиз кететуғынына қайыл болды. Мәртлерше жүрек төринде ол, «қызымды мормонға берйўге мени хеш қандай күш мәжбүрлей алмайды» деген беккем қарарға келди. Мормон менен некелесиў бул уят хәм масқарашылық, деп санады ол. Қалай догма болмасын мормон динине исенсе де ол неке хәққындағы мәселеде өз пикиринен қайтпай турды. Әлбетте, оған өз исенимин жасырыўына туўры келгени түсиникли, өйткени ол заманда әулийе адамлар елинде ширкеўдиң салт дәстүрлерине қарсы пикир айтыў қәўипли болды.

Дурыс, олай ислеў қәўипли болды, қәўипли болғаны соншама, хәттеки ең хәқ нийетли адамлар да бир сөзім болмаса бир сөзім жаңылыс еситилип, гүнакар болып қаламан ба деп қорқып, дин хәққында хәр қандай пикир жүритиўге батына алмайтуғын еди. Жазықлы қуўдалаўшылардың өзлери қуўдалаўшылар сыпатында айрықша мийримсизлиги менен көзге түсетуғын еди. Қара думан тақилетте пүткіл Юта штатына тарап кеткен хәм хәзир күшине минип турған бундай құдиретли диний шөлкемди севиль инквизациясы да, герман фемгерихти де, Италиядағы астыртын жәмийет те дүзе алмады.

Бул сырлы шырмаўыққа оранған, көзге көринбейтуғын шөлкем еди, сонлықтан да ол қорқынышлы болды. Ол кәраматлы күш-қууатқа ийе болды, бирақ көзге көринбестен, қулаққа еситтирместен хәрекет етти. Мормон ширкеўиниң жаңылыспайтуғынына кийтай да болса гүман туўдырған адам сол замат то-

сыннан жоқ болып кететуғын еди және оның қайда барып, қандай ауқалға ұшырағанын хеш ким билмейтуғын еди. Оның хаялы, бала-шағалары қаншама күтсе де жасырын судтың қолында қандай мүшкілге түскенин көриу ямаса билиу оларға буйырмады. Абайламай ауыздан шыққан сөз, ойланылмай исленген ис-хәрекет айыплының сөзсиз жоқ болып кетиуіне сазыуар етти, ал оны ауыр мүсий, бетке дуушакер ететуғын кәраматлы күшти хеш ким билмеди. Адамлардың мудама қорқынышта жасауы тәбийғый қубылысқа айланды, хәттеки олар саңырау құла дүзде де өзлериниң хәқыйқат гүманланыуын ишинен билдиріуге де батына алмады.

Усы жасырын кәраматлы күш дәслеп мормон динине кирип, оның режелерин толық қатаң сақламаған ямаса оның догмаларын бұзған, бенделерин жазалады. Бирақ бул күшти тез ара сезген адамлар кем-кемнен көбейе берди. Солай етип көшип-қоныушылар арасында адам өлтириу хәққында, хеш қандай индеецлер жүрмейтуғын жерлерде де олардың лагерьерин тонап кетиу хәққында сыпсың гәплер тарала баслады. Ал, уламалардың есиклеринде жүзлеринен ұайым-қайғы мудама арылмай, зарығып жылап-сықлаған хаяллар барған сайын көбейе берди. Иңиркеште таудан асып түскен жолаушылар бетлеринен ықлап кийген қураллы уры-қарақшылардың қараңғыда тап түбинен өтип кеткенин айтып жүрди. Сыпсың гәплер хәм тымсаллар хәқыйқат фактке айланды, жаңа дәлийллер менен тастыйықланды, және беккемленди хәм бул қара күш өзиниң анық атамасына ийе болды. Сонлықтанда «данитлер ауқамы» ямаса «өш алыушы эзирейиллер» деген сөзлер Батыстың алыс түпкирлеринде хәзирге дейин ески ырымшыл қорқыныш сезимлерин пайда етеди.

Бирақ олардың қандай уйым екенин билген адамлар да басқаларға қарағанда олардан көбірек қорқатуғын болды. Усы мийримсиз уйымға қандай адамлар киретуғынын хеш ким билмеди. Дин уйымға қандай адамлар киретуғынын хеш ким билмеди. Динниң сый хұрметі ушын исленип атырған қанлы жазалауларға қатнасыушылардың исимлери қатаң жасырын сақланды. Көзи ашық хәм оның атқаратуғын ұазыйпасы туұралы өз гүманланыуыңызды исенип айтқан

достыңыз да өш алыў ушын түнде сизге оқлаўлы мылтығы ҳәм жүзинен қан тамған қылышы менен келетуғынлардың бири болыўы мүмкин. Сонлықтан да ҳәр бир адам өзиниң жақын қонсысынан да қорқып, ҳеш ким өзлериниң әдиўли ой-пикирлерин есигтирип айта алмайтуғын болды.

Бир күпи ерте азанда Джон Ферье атызға жұмысқа кетиўге таярланып атырған еди, бирден тәмбиниң тарс етип ашылғанын еситти. Айнадан сыртқа қарап турып ол үйге қарай жүрип киятырған орта жаслардағы толық денели, үпик сары ер адамды көрди. Бул адамның уллы дәрежели Бригем Янгтан басқа ҳеш ким емес екенин билип қорыққанынан Ферьениң жүреги суўлап қоя берди.

Бул адамның ҳәзирги келиўи ҳеш қандай жақсылық емес екенин билген Ферьениң тула бедени қалтырап кетти ҳәм ол мормонлардың көсемин күтип алыў ушын есикке умтылды. Янг оның сәлемине кеўилсиз жуўап қайтарды ҳәм қабағын үйиўи менен Ферьениң изин ала мийманханаға кирди.

— Ферье ағайиним,—деди ол төсекке отырып ҳәм көзиниң астынан нәзерин оған қаратып-құдайдың ҳақыйқат бендеси болған бизлер құдай ушын саған жақсылық етип дос болдық. Сени аштан өлейин деп жатырған жериннен таўып алдық, бир тислем нанымызға шерик еттик. Бизлер сени өз әруағымыз маңлайымызға жазған ойпатлығымызға алып келдик, жақсы жерден саған үлес бердик, сениң қурғынласып, байлық топлаўына мүмкиншилик туўдырдық. Усылар дурыс емес пе?

— Бәри де дурыс,—деди Джон Ферье.

— Дурыс болса бизлер сеннен бир ғана нәрсени: бизиң динимизге ҳақыйқат исениўинди, оның барлық ызымларын булжытпай, толық сақлаўынды талап еттик. Сен ант еттиң, бирақ сен туўралы айтылып атырған сөзлер дурыс болса, онда сен демек антыңды бузғансаң.

— Қалай мен оны буздым екен?—деп Ферье қарсылық билдирип қолын көтерди.—Улыўма фондқа өз үлесимди қоспай атырман ба? Шоқынуўға ширкеўге бармай атырман ба? Басқа да үрп-әдетлериниң изди мен...

— Сениң ҳаялларың қайда?—деп Янг оны сөзден

иркип дөгерегине қарады.—Шақыр берман оларды, мен олар менен сәлемлеспекшимен.

—Бул дурыс, мен ҳаял алған жоқпан. Бирақ ҳаяллар аз, меннен де бетер ҳаял керек болып жүргенлер арамызда көп. Мен жеке баслы емеспен ғой,—қудайға шүкір, қызым бар.

—Мине, мен сениң менен сол қызың туұралы сәлемеспекшимен,—деди мормонлар көсемі.—Ол қыз хәзир ержеткен, Юта гүлі деген даңқы шығып отыр, ол гейпара ылайықлы абырайға ийе адамлардың жүрек төринен орын алмақта.

Джон Ферье ишинен гүрсинип дем алды.

—Қызың туұралы көп сөз болып атыр, оларға мениң исенгим келмейди. Қандайда бір басқа динге сыйынатуғын күйеуі бар деген де гәплер таралып атыр. Бул әлбетте, өтирик—өсек болуы керек. Пайғамбарымыз Джозеф Смит он үшінши уәсиятында: «Хәр бир ержеткен қыз өз дининиң дәстүрлерин бузбастан таңлаған биреуге ҳаял болуы тийис, егер ол басқа диндеги биреуге ҳаял болса ауыр гүнаға белшеринен батады», деп айтқанын билесең бе? Қудайға ҳақыйқат құлшылық еткен сени өз қызына усы әдиули уәсиятты бузыуға жол қояды, дегенге мен исене алмайман.

Джон Ферье қәхәрли түрде қолындағы қамшысын қатты қысып үндемей турды.

—Мине, бул сениң динге садықлығыңды сынақтан өткеріу болады. Төрт Әулийе кеңесінде усылай шешилди. Қызыңыз жас, бизлер оны ақ сақаллы ғаррыға бермекши емеспиз, және оны жигит таңлау ҳуқықынан да айырмақшы емеспиз. Ел басшысы болған бизлердиң балаларымыздың өзлериниң де қалыңлықлары жеткиликли, бирақ бизлер балаларымызға қызды өзлеримиз сайлап алып бериуимиз тийис. Стэнджерсонның баласы бар, сондай-ақ Дребберде де бала бар, олардың қайсысы болса да сениң қызыңды келинликке қууана-қууана алады. Мейли, қызыңыз қәлеген биреуін айтсын. Екеуі де жас, байдың баллары хәм үрп-әдетимизди, динимизди беккем тутып жүр. Буған сен не айтасан?

Ферье қабағын үйіп үндемей турды.

—Бизлерге ойланыуға уақыт бериңиз,—деди ол

ақыр аяғында...—Мениң қызымның жасы жеткен жоқ, оның турмысқа шығыуына еле ерте.

— Қызыңыз өзинің қәлеуін бир айдың ишінде айтыуы тийис,—деди Янг хәм орнынан түргелди.— Қызыңыз саррас бир айдан кейин жууап қайтарыуы керек.

Есикке барып турып ол кейнине бурылды қанта-ласқан көзлеринен қәхәринің қатты келгени билінип турды.

Джон Ферье, егер сен болар-болмас күшін менен Төрт әулиенің бұйрығына қарсылық көрсететуғын болсаң,—деп қатты бақырды ол,—онда өзинің хәм қызыңның сүйеклери Сьерра Бланкода ширийтуғынына өкинессең!

Оған жудырығын көрсетиу менен абай етип, ол қапыдан сыртқа шықты. Соқпақтағы шағал тастың үстинен оның ауыр етиги қалай сықырлатып баратырғанын Ферье үндеместен тыңлап турды.

Буның хәммесін қызына қалай айтыудың есабын таба алмай ол ауыр ойға шүмип шығанақтарын дizesине тиреп, еки қолы менен басын қысып отырды, ал сол заматта мийирман қоллардың басынан сый-палағанын сезді және басын көтеріп қараса жанында Люсидің турғанын көрді.

— Мен айыплы емеспен,—деди қыз оның таңланып қарағанына жууап иретінде—Оның дауысы үйди басына көтеріп атыр екен.—Ағажан-ау, ендіги күниміз қалай кешеди?

— Сен тек қорықпа!—деп ол қызын өзине тартты хәм жабадай қолларының қабарған әлпайым алақаны менен оның шашларынан сыйпады.—Қалай болса да жолын табармыз. Қалай, түнәу күнги жигит келер, деп сен еле ойлайсаң ба?

Қыз жылап жиберип, сөзсиз келетуғынын тасты-йықлап, әкесинің қолларын қысты.

— Демек, солай болғай. Құдайдың өзи сақласын, қайтып келмейди, деп айтпағаның ушын құдайға мың қәтле шүкир. Ол мәрт жигит, диний исеними де нағыз христиан дини, үрп-әдети де бул жердеги диндарлардай емес. Өзлеримиздің басымызға түскен қыйын аұхал туұралы, ертең Невадаға баратуғын саудагерлер арқалы қалай болмасын оны хабардар етемен,

хәм мениң пәмлеуимше ол телеграф қағазынан да тез бул жерге жетип келеди!

Бул тенеуге Люсидиң кеўли толғаны соншелли, жылап турып-ақ күлип жиберди.

— Оның дәрхал келетуғынына хәм бизлерге ис жүзинде жәрдем ететуғынына мен исенемен,—деди ол. —Бирақ мен сени қайғыраман, аңжан. Кимде ким Көзи ашыққа қарсылық көрсетсе, ол бәри бир бәлеге ушырайды...—деп журт көп айтып жүр...

— Бирақ бизлер еле оған қарсылық көрсеткен жоқпыз,—деп өз пикирин айтты Ферье.—Ал, буннан былайғы жағында сақланып көреберермиз. Алдымызда тутас бир ай бар, бәринен бурын бизге ең жақсысы Ютадан қашып кетиу керек, деп ойлайман.

— Ютаны таслап кетемиз бе?

— Аўа, солай ислеуге тууры келип тур.

— Ал, ферманы не қыламыз?

— Сатылғандайын азы кем ақшаға сатамыз, ал қалғанлары қала берсин. Ҳақыйқатлығын айтқанда Люси, мен көп уақыттан берли усыны ойлап жүр едим. Усы жердеги халықтың шайтан Көзи ашық алдында жарамсақланып жүргениндей хеш кимнің адында мениң жарамсақланғаным келмейди. Мен еркин америкалыман, буның хәммеси маған жараспайды. Усы минез-құлқымды қайта өзгерте алмайман. Егер ол ферманың дөгерегинде көринеғойса, онда меннен жақсылық күтпейди оған жақсылап оқланған жалғыз оқ жалынсын?

— Олар бизлерди шығарып жибермейди-ғой!

— Тоқтай тур, еле Джефферсон келе берсин, бизлер буның хәммесиниң илажын табамыз. Ал хәзирше, қызым, сен хеш нәрсе тууралы ойлама, көзиниң жасын булап жылама, сениң көзлериңниң исип баратырғаны маған қатты батып тур! Хеш қандай қорықпа, бизге хеш кимнен қәуип дөнип турған жоқ.

Джон Ферье қызын оғада беккем исеним менен жубатып тынышландырды, ал Люси әкесиниң усы күни кеште барлық есиклерди пухталық пенен бекиткенин, және кейнинен кроватиның үстінде тот басып илиули турған ғөне аў мылтығын тазалап хәм оқлап қойғанын сезбей турмады.

IV Бап

ҚАШЫҰ

Мормон Көзашығы менен сөйлескеннен кейін ертеніне азанда Джон Ферье Солт-Лейк-Ситиге сапар шегіп барды хәм ол жерден Невада тауларына баратуғын танысын тауып алып Джефферсон Хоуп ушын оған хат жазып тапсырды. Ол хатта қызы менен екеуіне сөзсіз қәуіп тууып тұрғанын, оның тезирек келиуі оғада зәрүр екенін айтып жазды. Хатты жаңағы адамға тапсырған уақытта барып Ферьениң жаны жай тапты хәм үйіне қууанышлы түрде қайтып келди.

Фермаға жақынлағанда дәрүазаның жақлауына байлаулы тұрған еки атты көріп ол аң-таң болды. Үйіне кирген уақытта зәрреси қалмады, ол мийман-ханада пәрұайы пәнсері болып жайласқан еки жас жигитті көрді. Ат жақлы, бетінде қан жоқ биреуі печьке қарата аяғын созып жиберіп әткөншек креслода отырған екен, ал мойны бұғаның мойнындай гүжірейген, бети домбығып кеткен екіншиси қолларын кисесіне тығып, ширкеуде айтылатуғын хәммеге белгили гимнің намасына салып терезенің алдында ысқырып тұрған екен. Екеуі де кирип келген Ферьеге қарады.

— Бизлерди сизің билмеуіңиз итімал,—деп баслады сөзди әткөншек креслода отырған.—Мынау—Дреббер ақсақалдың баласы, ал мен Алла-таала сизди өз қолынан хақыйқат ширкеу қушағына жиберген уақытта өзіңиз бенен шөлистанда гезген Джозеф Стэнджерсонның баласыман.

— Мезгили болған уақытта ол жақты дүньядағы барлық адамларды жибереди,—деп жөпледи оның сөзін маңқалау сөйлеген екіншиси,—Жарылқаған адамлары ушын Алла-таалада орың көп.

Джон Ферье жақтырмай ийилип сәлемлесті. Бул мийманлардың кимлер екенін ол билди.

— Бизлер өзіңиз бенен қызыңыз бизлердің қайсысымызды унататуғыныңызды айтыу ушын сизің қызыңызды көриуге келдик,—деп сөзін дауам еттирди Стэнджерсон.—Дурысын айтқанда мениң хаялым төр-

теу, ал Дреббер ағайинимизде—жетеу, демек, менде бирқанша мүмкиншилик бар.

— Ҳер қандай шатақ шығарма, Стэнджерсон ағайним!—деп қарсы сөйледи оған Дреббер— Мәселе пүткиллей бизлердің ҳаялларымыздың аз-көплигинде емес, ал тийкарғы ис оларды бизлердің асырап сақлай алыуымызда. Әкем маған өзиниң фабрикасын берди, демек, енди мен сеннен байырақпан.

— Келешекте мен сеннен жақсы боламан!— деп ашыуданғанын билдирди Стэнджерсон.—Алла—таала мениң әкемди өзине шақырып алған ўақытта оның былғары заводы менен постын тигетуғын устаханасы маған тийисли болады. Буннан тысқары мениң жасым үлкен және хызмет орным да сеннен жоқары!

— Мейли, қыздың өзи таңлап алсын,—деди күлм-сиреген Дреббер айнадағы өзиниң сын-сымбатына сүйсине қарап турып.—Былайғы жағын шешиўди қыздың ықтыярына беремиз.

Джон Ферье қамшысы менен мийманлардың жауырнынан тартып жибережақ болып ҳәм өзін зордан зорға услап, бул сөзлерди қапының алдында тыңлап тур еди.

— Мине, былай болсын,—деп ол алға қарата бир қәдем таслады.

— Мениң қызым сизлерди шақырған ўақытта ғана келесизлер, ал сол ўақытқа дейин сизлердің сықылыңызды мениң көргим келмейди!

Мормон жигитлери хожейнге мелшийип қарады. Қыз себепли дау-жәнжел олардың түсиниўи бойынша қыз ушын да ҳәм оның әкеси ушын да ең жоқары ҳүрмет болып саналды.

— Бул жайдан шығыўдың еки жолы бар,—деди тағы да Ферье,—биреўи есик арқалы, екіншиси терезе арқалы. Сизлерге қайсысы қолайлы?

Ферьениң тисленип турған қатты қәҳәринен ҳәм тигинип көтерген жудырығынан қорыққаннан мийманлар тик аяғына турыўға ҳәм бул жерден тез қашыўға мәжбүр болды. Ғарры фермер олардың изинен жүрип есиктен шығарып салды.

— Қайсысыңыз маған күйеў бала болатуғыныңызды алды менен өзлериңиз келисип алың, оннан кейин маған хабар берин,—деди ол астарлы мәниде.

— Бул ушын сен еле жууап бересен!—деп бақыр-

ды ашыуланған Стэнджерсон—Сен Көзиашық хәм Төрт әулийеге гүнакәр болдың, бул ушын өлгениңше өкинип өтесең!

— Құдайдың қылышы мойныңа түседі!—деп ғарады кишкене Дреббер.—Бизлер сени бу дүньяда тири қоймаймыз.

— Қимнің кимди тири қоймайтуғынын еле көреберермиз!—деп Ферье түбирленип, мылтығына қарата жууыражақ болып еді, бірақ Люси оны қолынан услап жибермей иркіп қалды!

Ал, дәруазаның арғы жағынан шауып баратырған атлардың туяғының тасырлысы еситилді, сонлықтан да Ферье енді олардың изинен жете алмайтуғынын түсинді.

— Әх, оңбаған суұпылардың төллери!—деп сөгинді Ферье, маңлайынан аққан терин сүртип турып.—Ауа, оларға хаял болғаннан гөре сениң өлигинди көргеним жақсырақ болады маған.

— Аға, мен де өлгеним жақсы деп турман,—деді хәммесине қайыл болған қыз.—Бирақ тез ара Джефферсон келеді ғой.

— Ауа. Енді ол тез келеді. Тезирек келеғойса бизлерге жақсырақ болады: ол хәммесинің жолын табады.

Хақыйқаттан да мәрт ғарры фермерге хәм оның асырауға алған қызына хәзир кеңес беретуғын, жәрдем ететуғын адам керек еді. Ақсақалларға қимнің де болмасын бирде бир адамның ашықтан ашық бағынбаған жағдайы мормонлар арасында хеш қашан болмаған еді. Егер азғана қәтелик жасағаны ушын соншама ауыр жазалап турған уақытта Ферье усаған атайы өжетнің күни қалай кешеді? Өзин хеш қандай қарыу-күш те, мал-дүнья, байлық та аман сақлап қала алмайтуғынын ол билді. Өзине қарағанда атақ жағынан да, байлық жағынан да төменирек адамлар топа-торыста мәңгиге көзден ғайып болып, олардың мал-дүньялары ширкеуге тапсырылмақта. Ферье қорқақлар қатарына жатпайтуғын еді, солай болса да ол өз басына дөнип турған жасырын хәм түсиниксиз қәуипти ойлап албырақлайын деди. Ол хәр қандай көзге көринип келген қорқынышлы қәуипти хеш қандай тайсалмастан күтип алар еді, бірақ жасырын қәуип оның динкесин құртты. Ол усы өзиниң қорқы-

ныш-қәуипин қызынан жасырған болып дөгеректегі хәдийселердің хәммеси хеш бир әхмийетке ийе емес дегендей түр билдирди, бирақ әкесине болған сүйіспеншилик қызда аяныш сезимін пайда етті хәм ол әкесинің қандай аухалға түскенин айқын көріп турды.

Ол өзинің ис-хәрекеті, минез-құлқы менен ашыуландырып алған Янгтің тәртіпке шақыратуғынын күтті және күткеніндей-ақ қәтелеспепті: күткени қәпелімде тосыннан пайда болды. Ертеңине азанда уйқыдан ояңған уақытта ол жамылған көрпешенің тиккелей көкірек тусына илгек пенен қыстырылған төрт мүйеш кишкене бир жапырақ қағазды көріп аң-таң қалды. Қағазға: «Гүнаңды ақлауың ушын саған жигирма тоғыз күн бериледи, ал кейін—» деген сөзлер ири хәриплер менен бадырайтып жазылған екен.

Бул жазыудағы тире белгиси хәммесинен де қорқынышлырақ болып көрінди. Ферье өзи жатқан жайға бул қағаздың қалай кирип келгенин ойлап босқа бас қатырды. Есигіндегі малайлары бөлек жайда жататуғын еді хәм жайдың барлық терезелери менен қапылары бекем етип жабылған еді. Ол қағазды жыртып жоқ етті хәм ол тууралы қызына хеш нәрсе айтпады, бирақ оның жүрегін қорқыныш сезими бийлеп алды. Бир айдың, яғнай Янг тәрәпинен белгіленген мүддеттің жигирма тоғыз күні қалды. Усыншама қупыя үстемликке ийе душпан менен гүресиу ушын қандай мәртлик, қаншама күш керек? Оның көрпесине қағаз қыстырып кеткен қол жүрегіне де салыныуы мүмкин хәм ол өзін өлтирген адамды хеш қашан билмеген болар еді.

Ертеңине азанда ол кешегиден бетер қорықты. Азанда бирге чай ишип отырып Люси бирден шоршынып бақырып жиберди хәм жайдың төбесін көрсетті. Қараса төбенің дәл ортасында шыбықтан шыйратып салынған «28» саны турыпты. Люси ушын бул жумбақ еді, ал Ферье бул жөнінде хеш нәрсе айтпады. Сол күні кеште ол өзинің жайында қолына мылтығын алып дөгеректі тың-тынлап уйықламастан түні бойы қақайып отырды. Ол хеш нәрсені көрмеді де, еситпеді де, бирақ азанда сыртқа шығып қараса қапыда «27» санын көрді.

Усылай күн артынан күн өте берди хәм Ферье белгиленген мәүлеттиң питиуине дейин қанша күнниң қалғанын көзге көринерли жерге миннетли түрде ескертиу ушын саррас есап жүргизип отырған, көзге көринбейтуғын душпанлардың бар екенин хәр күни азанда беккем исенди. Гейпара ўақытта қәуетерли цифр дийўалға да, еденге де, гейде бағдың ергенегине де ямаса қоршауына да жабыстырылып тура беретуғын болды. Қаншама қырағы болса да Джон Ферье усы хәр күнги ескертиулердиң қандай жол менен пайда болып атырғанын таба алмай-ақ қойды. Күн сайын усы цифрларды көрген ўақытта оны диний қорқыныш сезими бийлеп алатуғын болды. Ол тыныш жатып уйқлай алмады, азып кетти, көзлери де қутырынған жыртқыш ҳайуанның көзлериндей қатаң қызарып кетти. Аңшы жигит Невададан ертең, болмаса арғы күни тез жетип келер-аў, деген бирден бир үмит ғана оған күш-қууат берди.

Жигирма саны әсте ақырын он беске дейин, ал кейин он бес-онға дейин қысқарды, бирақ Джефферсон Хоуптан хеш қандай хабар-атар болмады. Қалған күнлердиң саны азая берди, ал Хоуп көринбей-ақ қойды. Сыртта ат туяғының тасырлысын ямаса арбакешлердиң атларына бақырысқан сестин еситсе ғарры фермер ақыр аяғында жәрдем келди ғой деген үмит пенен дәруазаға қарай жууыратуғын болды. Бирақ бес цифры төрт пенен, төрт цифры үш пенен алмасқан ўақытта оның пүткиллей руўхы түсти хәм аман қалыу үмитинен гүдер үзди. Өзиниң жалғыз екенин, тау жолларын жақсы билмейтуғынын хәм буған хеш бир шара қоллана алмайтуғынын ол түсинди. Барлық өткел жолларға күшли қараўыл қойылған, Төртеу кеңеси рұхсат еткен қағазсыз хеш ким жолдан жүре алмайды. Қайда барсаң да дөнип турған өлим қәупинен жасырынып қутыла алмайсаң. Өз қызын масқара болыуға грилдар еткеннен гөре ол өзи тезирек өле қойыуға беккем бел байлады.

Бир күни усы өзи дуўшакер болған қыйын жағдайдан қалай шығыу жолын пүткил түн бойы ойлау менен таң атты. Азанда қараса дийўалда 2 цифр көрсетиули тур екен, ертең-белгиленген мәүлеттиң соңғы күни. Кейни қалай болар екен? Оның көз алдында хәр қандай қорқыныш елеслеп турды. Ал, мен

Әле қойсам қызым қалай күн кеширеди? Екеуимізді де шырмап алған усы өрмекшинің ауынан шығыудың жолы болмағаны ма? Ол басын столға урып, өзінің хәлсізлігіне қорлығы келип жылап жиберді.

Бұл не екен? Әсте сықырлағандай бір сес тұнтынышлығында оның құлағына анық еситилді. Бұл кнрер ауыз беттен шықты. Ферье еплеп дәлизге өтті хәм тың-тыңлады. Бир, неше секунд өткеннен кейін сол сес еситилер-еситилмес болып қайтадан тәкирарланды. Сирә биреу қапыны бармақлары менен тықылдатып тұрғандай болып еситилді. Жасырын судтың хұкимин орынлауға түнде келип тұрған адам өлтириуши ме екен? Ямаса берилген мәулет бүгін питеди деп ескертип атырма екен? Джон Ферье мұдамы жүрегің суулап, қуйқан жуулап, қыйналып өлгеннен гөре қыйналмай тез өлген жақсырақ деген ойға келді. Алға умтылып, ол тәмбини суұырды хәм қапыны ашты.

Сыртта хәмме тәрәп жым-жырт, тып-тыныш екен. Бұлтсыз ашық аспанда жұлдызлар жымыңласып тұр. Фермер өз жайының алдындағы тор менен қоршалған кишкене бағ тәрәпке нәзер таслады,—ол жерде де, көшеде де тири бенде көринбеди. Азырақ хаулығыуын басып Ферье оң хәм шеп тәрәплерге қарады хәм сол замат тап аяғының түбинде бүккесине жерге жабысып жатқан адамға көзі түсті.

Хүрейи ушып кетип Ферье дийуалға жабысты хәм бақырып жибермеу үшін өзінің өзи алқымын қысты. Биринши болып оның басына: «жерде жатырған адам жарадар болған ямаса өлген» деген ой келді, бірақ ол кәпелимде тым-тырыс, сес шығармастан жерге жабысуы менен жылаңдай жылыслап тиккелей жайға кирди. Дәлизде ол тик аяғына тұрды және қапыны жапты. Кейнинен оның батыл бет келбетинен Джефферсон Хоуп екенін танып ғарры фермер аң-таң қалды.

— Құдайға шүкир!—деди қаплығып сөйлеп Джон Ферье.

— Мени сен қорқытып жибердің-ғой!—деди Не себеп еңбеклеп келдің?

— Маған жегендей бир зат берін,—деп сыбырлады Хоуп. Еки суткадан берли аузыма нан қыйқымы түспеди,—деп ол кешки ауқаттан столдың үстінде

сууып қалған гөш пенен нанды аузына тығып **жута** берди.

— Люси қалай?—деп сорады ол ауқатқа тойғаннан кейін.

— Хәзирше жаман емес. Бизлерге қандай **қәуип** дөнип турғанын ол билмейди,—деди Ферье.

— Билмегени жақсы. Жайдың сыртын барлық **тәреп**тен бақылап тұрыпты. Сонлықтан да мениң **жер** бауырлап жүриуіме тууры келди. Бірақ қаншама уқыплы хйилекер болса да Уошоудың аңшысын **ушлап** ала алмайды?

Өзиниң садық ауқамласының бар екенін сезіп Джон Ферье қайта тууылғандай болды. Хоуптың **жабадай** қолларын ушлап тұрып ол қатты қысты.

— Сен қусағанларды мақтаныш етиуге болады,—деди ол кеули толып.—Бизлердің басымызға түскен қайғыны сеннен басқа хеш ким ортақласуға **тәуекел**—шилик ете алмас еди!

— Дурыс, дурыстың дурыслығын айтыу керек,—деди аңшы жигит.

— Мениң сизлерге қатты жаным ашыйды, бірақ сизиң бір өзиниз болғанда бул хәррениң уясына **бас** суқпастан бурын қайта-қайта ойланған болар **едим**. Мен Люси ушын келдим, Джефферсон Хоуп бу дүньяда тири болып жүрсе оған хеш бир қәуип **туумайды!**

— Бизлердің не ислеуимиз керек?

— Ертең ақырғы күн, егер бизлер бүгин тасаланбасақ сизлер набыт боласыз. Бүркит жырасында **биз**лерди еки ат, бир ғашыр күтип тур. Қанша **ақшаңыз** бар?

— Еки мың долларлық алтын, бес мың доллар қағаз ақша бар.

— Жетеди, шама менен менде де соншама. Карсон-Сити таулары арқалы өтиуимиз керек. Сиз Люсиди оятыңыз. Хызметкерлериниздің үйде жатпағаны **жақсы** болды.

Ферье жолға таярланыуда қызына көмеклескенше Джефферсон Хоуп үйдеги жеуге болатуғын **барлық** нәрсени түйиншикке түйди, гүзени сууға толтырды,—тауларда **булақтың** онша ушыраса бермейтуғынын және олардың бир-биринен оғада алыста жайласатуғынын ол өз тәжірийбеси бойынша билетугын **еди**. Ол керек-жарақтың хәммесин зорға жыйнастырып

болған уақытта; кийимлерин кийип, жол жүріуге таяр болып қызы менен Фермер де келді. Ашықлар бир-биреуі менен асығыс сәлемлесті: Ұзир бир минут уақытты да зая жиберіуге болмайтуғын хәм алда еле көп ис турған еди.

— Бизлердиң иркилместен тез шығып кетиуимиз керек,—деди Джефферсон Хоуп сыбырлап сөйлеп, қауиптиң қаншама уллы екенин билетуғын, бирақ исти ақырына дейин жеткериуге беккем бел байлаған адам иретинде.—Алдымыздан хәм артымыздан бақлап турыпты, бирақ бизлердиң қапталдағы терезеден еплеп шығып егислик атыз арқалы кетиуимизге болады. Жолға шығып алсақ болды, бул жерден Бүркит жырасына дейин еки миль жерде бизлерди атлар күтип тур. Таң атқанша бизлер тау арқалы жолдың ярымын басып өтемиз.

— Ал, егер бизлерди услап алағойса не ислеймиз? —деп сорады Ферье.

Джефферсон өзиниң курткасының шалғайы астынан томпайып көринип турған револьвериниң тутқасынан услап көрсетти.

— Егер олар оғада көп болса, онда бизлер екеу-үшеуин өзимиз бенен бирге ала кетемиз,—деди ол кеуилсиз түрде жымыя күлип.

Жайдағы шыра өширилди хәм Ферье биротала таслап кетип баратырған өзиниң егислик атызларына қараңғы терезеден нәзер таслады. Ол қашан-ақ өзін бул жоғалтыуы тууралы ойламауға үйреткен еди, өз қызының ар-намысын хәм бахтын таслап кетип баратырған барлық мал-дүньядан қәдирли деп билди. Дөгерек тып-тыныш болып, ағашлардың жапырақлары әсте-ақырын сылдырласып турған, кең егислик атызлар тыныш көсилип жатқан екен, сондай болса да қандай да бир жерлерде әжелдиң жасырынып күтип турғанын көз алдына елеслетиу қыйын еди. Бирақ аңшы жигиттиң еплеп үйге келгениниң өзи хәм оның бет әлпетиндеги исеним бул жерден шығып кетиу итималлығының бар екенинен үмитлендиретуғын еди.

Ферье ақша салынған қапшықты алды, Джефферсон Хоуп азғана жегендей керекли затларды хәм суу, ал Люси түйиншикке түйиули өзиниң ең қәдирли затларын алды. Терезени күтә еплеп хәм абайлап ашып,

олар дөгерекке қулақ түріп, тың-тыңлап турды, кей-
нінен аспандағы қара булт жұлдызларды толық
қаппалап алған уақытта олар биринің изинен бири
бағшаның ишине түсті. Демин шығармастан еңбеклей
жүріп олар мийуе дарақларының тасасы менем
қоршаулы дийуалға жақынлап барды, бул жерде
бийдай атызға шығатуғын қолайлы жер бар еді. Жас
жигит тосыннан өзинің жолдасларын дийуалдың та-
сасына ысырды хәм үшеуі де бирден қалтырап жер
бауырлап қалды.

Мудамы қула дүз жәзийрада жүриуі себепли
Джефферсон Хоуптың еситиу қәбилетинің рауажла-
ныуы қарақулақтың еситиу қәбилетинен кем емес еді.
Өзи хәм жолдаслары жерге жатып үлгерген уақытта
ол бир неше қәдем аралықта жапалақ қустың әсге
бақырған дауысын еситти, оған жууап иретинде жа-
қын жерден сондай екінши бир дауыс еситилди. Сол
уақытта қашқынлар өтип кетежақ болып баратырған
жерде қарауытып адамның көлеңкедей сұлдері пай-
да болды, дәслепки дауыс тағы қайтадан еситилди,
усы уақытта қараңғылықтан екінши адам шықты.

— Ешки емер үш рет бақырған уақытта-ертең
ярым ақшамда,—деди басшысы сыяқлы биринши
адам.

— Жақсы,—деп жууап қайтарды екіншиси.—
Дреббер ағайнимизге айтайын ба?

— Оған сен айт, ал ол басқаларға айтағойсын.
Жетиге-тоғыз!

— Беске-жети!—деди екіншиси хәм олар еки тә-
репке айрылысып кетти.

Кейинги айтылған сөзлер олардың жасырын бел-
гиси ямаса бир-бирине қайтарған жууабы болыуы
мүмкин,—деп ойлады Джефферсон. Олардың жүріп
баратырғаны еситилмей алыслап кеткен уақытта ол
тикке түргелди хәм жолдасларына қоршаудан өтиуге
жәрдемлесті және жаны қалмай қорқып турған қыз-
дың қолынан жетелеп атызды бойлап жууырып кетти.

— Тезирек, тезирек!—деп ол жанындағыларды
асықтырды.—Қарауыллардың жолынан өттік. Енди
хәммеси шаққанлыққа байланыслы. Тезирек жүриң!

Ақырсында жолға түсиу менен бирге қаплығын
басып алып қашқынлар шаққанырақ жүре баслады.
Олардың алдында тек бир адам ғана гезлесті, бирақ

өз уақытында тасаланып үлгергендіктен бұларды ол сезбей өтіп кетті. Қалаға жетпей тұрып аңшы-жигит тауға алып баратуғын таслақлы тар соқпаққа түсті. Қараңғылықта олардың үстинен екі жыра тәрізлі тис-тис тау шыңы қарауытып көриніп тұрды, бұл атлар қашқынларды күтіп тұрған Бүркіт жырасы еді. Джефферсон Хоуп қатаң сезгірлік пенен үлкен тау жыраларының арасынан өзінің жолдасларын аман-есен алып шықты және жардың ортасындағы исенимлі көліктері байлаулы тұрған тегіс аңғарға келип түсті. Қызды ғашырға мингизді, Ферье ғарры қапшығын қолына алып атлардың бирине минди, Джефферсон Хоуп екінші аттың дизгинін сағағынан қоса услап, тик жанбауырдан төмен түсе берді.

Бұл табиғаттың ең дәслепки ауқалына үйренбесең адамлар үшін қыйын жол еді. Бир тәрәпте бийиклігі мың футқа жететуғын ұзын-шубай кеткен тау-дийуал. Екінші тәрәпте-тұңғыйық, қулап жатқан жар, оннан өту де, жүрі де қыйын. Ал, олардың арасынан ийрек-ийрек тар соқпақтың сүлдері көринеді, бұл соқпақтан тек дизилисіп ғана жүріуге болады және оннан тек тәжрийбелі жолаушы ғана жүре алады. Солай болса да барлық қыйыншылықтарға хәм қәуіпке қарамастан қашқынлар руұхын жыйнап, мийримсиз қәуіпли күш пенен өзлери арасындағы аралықты бир қәдем болса да қашықлатыу хәм сол күштен қутылыу ниетинде олар тәуекелшілікке бел байлады.

Бирақ Әулийелердің бийлигі астынанеле пүткіллей шығып кете алмай атырғанына олардың тез арадақ көзлери жетті. Олар ең қараңғылау қууыслыққа жеткен жерде қыз бирден қорқып бақырып жиберді және тик жарлықтың төбесін көрсетті. Ол жақтан, соқпақтың тап үстінде, бийік төбеде тұрған жалғыз гүзетшиниң сүлдері анық көрінді. Тап усы уақытта гүзетши оларды сезді хәм жыраның төбесинен:

— Киятырған кимлерсиз?—деп бақырған дауыс еситилди.

— Невадаға баратырған жолаушылармыз,—деп Джефферсон Хоуп жууап қайтарды және аттың ері үстіндегі мылтығын қолына алды.

Хоуптың қайтарған жуабына қанаатланбаған тұр-

де гүзетши мылтығының қулағын қайырып, олардың тас төбесінен қарады.

— Ким рухсат етті?— деп сорады ол.

— Төрт Әулийе кеңеси,—деді Ферье. Мормонлардың арасында жасай жүріп ол жоқары власть Төрт Әулийе Кеңесінен ибарат екенін билетуғын еді.

— Жетиге-тоғыз!—деп бақырды гүзетши.

— Беске-жети,—деп бағана бағдың ишінде есиктен пароль есіне түсіп, тез жууап қайтарды. Джефферсон Хоуп.

— Өте берің, жолыңыз болсын,—деген дауыс еститиди төбеден.

Гүзетши турған орыннан өткеннен соң жол кеңейе баслады; сонлықтан атлар да жортып отырды. Жолаушылар артына қарап-мылтығына сүйеніп турған жалғыз адамды көрді хәм сайланды халық елинің шегарасынан аман-есен өткенін түсінді. Алдында оларды азатлық күтіп тұрды.

V Бап

ӨШПЕНЛИ ЭЗИРЕЙИЛЛЕР

Олар ойлы-бәлентли жыраларды бойлап, ийрек-ийрек тас соқпақтан пүткіл түни бойына жүрді. Бір неше ирет олар жолдан да адасты, бірақ тау жолын жақсы билетуғын Хоуп оларды мұдамы дұрыс жолға баслап отырды. Таң атқан уақытта онша унамаса да олардың көз алдында әжайып көриніс пайда болды. Оларды барлық тәрәпинен бийік қар төбешиклери қоршап тур-олардың хәр бири алыс көк жийегін көріу ушын изли-изинен сығалап қарап тұрғандай көринер еді. Олардың етегі тик жарлық болғаны соншама хәтте қарағай хәм шырша ағашлары тас төбеде тикке илинип тұрғандай және самалдың сәл есиуі менен жерге қулап түсетуғындай көринетуғын еді. Бул қазупсінниу толық тийкарлы еді, бийіктен қулап түскен ағашлар хәм тау таслар жыраларда үйилип жатқан еді. Қашқынлар ойпатлық пенен кетип баратырған уақытта жақын жерде бийік төбеден үйдей гидиман тас қулады, оның тау ишин жаңғыртып төмен түсіп баратырған сесті шаршаған атларды үркітип жиберди хәм олар қорыққанынан шапқылай жөнелди.

Көк жийектин үстiнен әсте-ақырын күн шықты, ол қызыл жалынға айланғанша қар шыңлары биринiң изинен бири байрам шыраларындай жылтырап турды. Жолаушылар тәбиаттың усы әжайып көринисине ерик-сиз сүйсинди. Хәтте олар өзлеринде жаңа күш пайда болғандай сезинди. Қандайда бир жырадан ағып турған булақтың басына келип дем алды, нан-пан жеди, атларын суұғарды. Люси өзинiң әкеси менен бул жерде узақ уақытқа қалғысы да келди, бирақ Джефферсон Хоуптың буған қайылшылығы болмады.

— Олар хәзир бизлердин изимизден қууып киятыр, —деди ол.—Енди хәзир хәммеси тезликке байланысly болады. Қарсонға барып жетсек, пүткил өмир бойы дем алыуымызға болады.

Пүткил күни бойы олар жыралардың арасы менен жүрип отырды. хәм кешқурын өзлериниң есаплауларына қарағанда өз душпанларынан отыз миль қашықтықта болды. Олар түнеп шығуға үлкен жар тастың астынан баспана тапты,—бул жерде сууық самалдан қорғаныуға болады екен және усы жерде олар тоңбауы ушын бир-бирине тығылысып жатып, бир-еки саат уйқлап алды, бирақ таң атпастан **бурын-ақ** жолға түсти. Олар қууғыншы киятырған хеш қандай белги сезбеди, сонлықтан да Джефферсон Хоуп өзлери пәнт берип кеткен қорқынышлы шөлкемнен жырылып шықтық-ғой деп ойлай баслады. Бул шөлкемниң темирдей қатаң қолларының қаншама алыс аралықты услап турғанын және тез арада-ақ душпанын алақанына салып езип жиберетуғынын Хоуп билмеди. Екинши күни түсте олардың үйден алып шыққан азғана азық-ауқаты дерлик таусылды. Деген менен аңшыларды бул тынышсызландырған жоқ: тауда аң көп, ал бәринен бурын оларға көбинесе мылтықтың жәрдеми менен азық-ауқат табыуға туұры келди. Қолайлы жер тауып алып Хоуп Люси менен ғарры Ферьениң жылыныуы ушын отыиды үйип лаулатып жақты. Олар турған жер теңиз қаддинен бес мың футқа жақын бийикликте болғандықтан хауа кескин сууытты. Атларды қарағайға байлап, Люси менен хошласып Хоуп мылтығын ийinine асынып аң аулауға шықты. Азырақ жүргеннен кейин артына қарап еди: ғарры менен қыздың отқа жылынып отырғанын хәм олардың арғы жағында байлаулы ат-

лардың тым-тырыс турғанын көрді. Кейнінен олар жар тастың тасасынан көрінбей қалды.

Ол жыралардың арасында адасып еки мильдей жол гезіп жүрді, бірақ хеш қандай аң гезлеспейді, ал ағашлардағы тырнақлардың тырнаған излерине хәм басқа да белгилерге қарап ол жақын жерде айыу көп екен деген жуұмаққа келді. Еки-үш сааттай уақыт қуры босқа сандалып жүріп қатты шаршағанлықтан ол кейніне қайтыуды ойлап турған уақытта қандайда бір аңға көзі түсті хәм қуғанғанынан жүрегі дүрс-дүрс соқты. Өзинің тас төбесінде үш-жүз-төрт жүз фут бийикликтегі тик жар тастың уша басында қойға қусанған, бірақ мүйизлери нәм-наған хайуанды көрді. Бул өз падасын қарауыллап турған қар қошқары деп аталатуғын хайуан еді, оның падасын төменде турған Хоуп көре алмады. Оның бақтына қошқар басқа тәрпке қарады хәм сонлықтан да аңшыны сезбеді. Джефферсон Хоуп секирип жерге түсті де мылтығының аузын қаратып, шүрппесин баспастан бурын қошқарды узақ уақыт нышанаға алып отырды. Ақыр аяғында шыдамастан шүрппени басты,—қошқар секире-жақтай азғана тик турды да жар тастың шетінен төменге құлап түсті.

Қар қошқарының үлкен болғанлығы соншелли, хәтте аңшы жигит оны көтерип ийніне сала алмады хәм артқы санын қуйрығы менен қоса кесіп алды. Олжасын ийніне қағып салып ол изине қайтыуға асықты, себеби геүгим түсе баслаған еді. Азырақ жүргеннен кейін ол қыйын аухалға дус келгенин түсинді. Аң излеудің қызығына түсіп ол таныс емес жерлерге келгенин билмей қалыпты, енді кейніне қарата жол табыу да аңсат емес. Ойпатлықтың биринен бирін ажыратып болмайтуғын уқсаслықтағы тик жарлықлар қоршап алған. Усы тик жарлықлардан бирінің арасы менен бір мильге жақын жол жүргеннен кейін оның алдынан таудан аққан тасқын суу шықты, усы жаққа киятырғанда ол жолда бундай сууды ушыратпаған еді. Өзинің анық адасқанын билген аңшы жигит екінші жыраны бойлап жүрежақ болды бунда да және кейінге қайтыуына тууры келді. Ақыр аяғында өзіне таныстай болып көрінген бір жыраны тауып алған уақытта ол қаранғы түсіп түн болып қалғанын билді. Бірақ бул жерде де жол табыу аңсат болмады, еле ай

тууған жоқ еді хәм бийик тик жарлықтың қула дөгергін қараңғылық толық қаппап алған еді. Ийиндегі ауыр жүк еңкейип жүріуге мәжбүр етті, барып келип адасыу жанын қыйнаған Джефферсон Хоуп хәр бир таслаған қәдеми сайын Люсиге жақынлап қалдым ғой, алып киятырған гөшим жолдың ақырына дейін жетеді ғой, деп ойлап жүріп өзін жубатты.

Ол әкеси менен Люсиди таслап кеткен жыраның алдына жақынлап келді. Ойпатлықты қоршан турған тик жарлықты Хоуп қараңғы болса да таныды. Мениң кешиккеніме олардың тынышсызланып отырған болыуы керек, деп ойлады ол,—өйткени ол бул жерден бунан бес саат бұрын кеткен еді. Оның жүрегине қууаныш сезими уялады: өзинің қайтып келгенин хабарлау нийетінде қолын аузына салып оның құсларша бақырған дауысы таудың ишин жаңғыртып жиберді. Ол жууап күтип дөгерекке қулағын тосты. Жыраларда гүңренип турған өз дауысының жаңғырығынан басқа хеш бир сес еситилмеді. Ол бұрынғысынан қаттырақ және бир ирет бақырды, сонда да өзинен жақында ғана ажыралып қалған досларынан хеш қандай жууап—сес есите алмады.

Оның жүрек төрінде түсиниксиз, себепсиз тынышсызланыу сезими пайда болды: ол ийиндегі жүгін ылақтырып таслай сала албырақлауы менен алға умтылды.

Бир тик жарлықтан айналып өтип ол от жағылған орынды көрді. Оттың күлі еле сууымай да атыр екен, бірақ ол кеткели берли отты хеш кимнің қозғамағаны билинип тур еді. Дөгерекке нәзер таслап тың-тыңлап еді, хәмме жақ тым-тырыс. Оның емески қорқынышы исенимге айланды ол от жанған жерге жууырып барды. Өшип қалған оттың жанында бирде бир тири бенде көринбеді, атлар да, ғарры да, қыз-да хәммеси ушты-күйді жоқ. Өзи адасып жүрген уақытта бул жерде қалғанларға қәуипли бир бәле дус келип оларды өзлери менен бирге алып кеткени, бірақ хеш қандай из қалдырмағаны түсиникли болды.

Тосыннан тәсийр жасаған соққыдан қатты қорыққан Джефферсон Хоуптың мийи айланды, сонлықтанда оған қулап кетпеуі ушын мылтығына сүйениуге тууры келді. Бірақ ол күшли еркке ийе адам еді хәм өзін тез бийлеп алды. Күлдің арасынан еле сөнип үлгере алмай

атырған бир шоқты тауып алып үплей-үплей оннан шырақ жақты хәм усы шырақ пенен кишкене лагерьдин ишин қарап шықты. Жерде атлардың туяқларының излери жатыр,-демек қашқынларға үлкен бир атлы отряд топылыс жасаған, ал атлардың излериниң бағдарына қарағанда бул жерден олардың изине — Солт-Лейк-Сита тәрепке бурылғаны көринип турды. Ғаррыны да, қызды да олар өзлери менен бирге алып кеткен болыуы итимал. Джефферсон Хоуп өзін усылай исендирди, бирақ оның жүрегі бирден дирилдеп кетти хәм тислерин ғышырлатып қатты ашыуға минди. Сәл арманырақта бурын бул жерде болмаған бир нәрсе кишкене етип үйилген қызыл топырақты көрди. Буның жақында ғана үйилген қәбир екенине гүманланыуға болмады. Аңшы-жигит оған жақынлап барды: жерге таяқ шаншылып, оның айрылған басына бир жапырақ қағаз қыстырылыпты. Джефферсон Хоуп бул қағазда қысқаша, бирақ толық түсиникли жазылған төмендегі жазыуды оқыды:

Д Ж О Н Ф Е Р Ъ Е

Солт —Лейк —Ситиде:

1860-жылы 4-августа өлди.

Демек, өзи жақында ғана таслап кеткен мәрт ғарры Фермердин өлгени хәм сонлықтан да оның қәбириниң үстине мына сөзлердин жазылғаны белгили болды. Джефферсон Хоуп екінши қәбирди ізлеп дөгерегине хайуанларша нәзер таслады. Екінши қәбир көринбеди. Ол жауызлар Люсиди өзлери менен бирге алып кеткен. Оның тәғдирниң шешилгенин, мормонларға қарсылық көрсетиуге өзиниң шамасы келмейтуғынын түсинип жас жигит мынау тыныш қәбирде ғарры менен бирге жатпағанына қатты өкінди.

Бирақ ондағы тәбийғый мәртлик ууайым қайғыны женди хәм ол өшпенлиликке айланды. Егер қызға жәрдем етиуге өзиниң күши жетпесе, сонда да өз өмирин қыз ушын кек алыу жолына арнап өлип кеткени жақсы ғой! Джефферсон Хоуптың минез құлқында шексиз шыдамлылық хәм табанлылық пенен бир қатарда өшпенлилик те бар еди-бул өзи мұдамы арасында өскен

индеецлерден өткен мийрас болууы итимал. Өшкен оттың жанында турып ол өзиниң қайғы-хәсиретин тек өз қолы менен душпанынан толық өш алғанда ғана жеңиллететуғынын сезді. Ендигі жағында ол ерикли қууатын, қажымас күш-ғайратын тек бирден бир усы мақсетке ғана арнауға бел байлады. Бет-әлпети қууарып, қайғы-ууайым басқан Джефферсон Хоуп атып алған қойдың гөшин өзи қойып кеткен жерге келди, кейнинен от жақты хәм өзине бир неше күнге жеткендей ауқат таярлады. Ол гөшти қапшығына салды хәм шаршап турғанына қарамастан эзирейил-өш алыушылардың изин қууалап таулар арқалы жолға түсти.

Ол өзи жақында ғана атлы жүрген жырларды бойлап, хәлдимары қурып аяқлары қанағанша бес күн пияда гезді. Түнде ол бир жырада жатып бир неше саат дем алды, бірақ еле таң атпай атырып-ақ жолын қайтадан дауам етті. Алтыншы күни ол өзлериниң сәтсиз қашууы басланған Бүркит жырасына барып жетти. Усы жерден оның көз алдында мормонлар уясы анық көринди. Шаршап хәл-дәрманы қурыған Джефферсон Хоуп мылтығына сүйенип турып төменде кең көсипилп жатқан қалаға гижинип жудырығын көрсетти. Ол қаланың бас қәшелерине қыстырылған жалауларды көрди ол жерде қандай да бир салтанат өткерилип атырғаны мәлим болды. Буның қандай салтанат екені хәққында ойланып турғанда ол ат туяғының тықылдысын еситти хәм өзине қарсы қиятырған атлы адамды көрди. Хоуп оның өзи бир неше ирет жақсылық еткен Қаупер исимли мормон екенін билди. Оннан Люсидиң тәгдийри туұралы бир хабар билиу нийетинде оған жақынласып барды.

— Мен-Джефферсон Хоуппан, — деди ол, — Сиз мени танымадыңыз ба?

Мормон таңланғанын жасырмастан оған тигилип қарады. Хәқыйқатында бул бет жүзи қууарып, көзлери мөлерип кеткен, үсти басы алба-дулба адамның бұрынғы жас, сәтен, аңшы жигит екенін таныу қыйын еді. Бірақ ақыр аяғында өзиниң көз алдында турған адамның Джефферсон Хоуп екеніне исенген уақытта оның бет жүзиндеги таңланыу сезиминиң орнына аяның сезими пайда болды.

— Ақылыңыздан айрылған екенсиз! Сиз бул жақ-

қа неге келдіңіз?—деп ол бақырып жиберді.—Егер мениң сизиң менен сөйлесіп тұрғанымды біреу-миреу көрегойса мениң маңлайым қурайды! Төрт Әулияе Кеңеси Ферьеге хәм оның қызына қашыуға жәрдем еткеніңіз ушын сизди өлтириуге хұким шығарды.

— Сизиң Кеңесиңізден де, оның хұкиминен де мен қорықпайман,—деди хәммесине бел байлаған Хоуп.—Сиз олар туұралы бир хабар билиуиңіз тийис. Сизлердин хәммеңіз ушын не қәдірли екинин билиу мәксе-тинде менің бир қанша сорауларыма жууап қайтарыуыңызды жалбарынып өтиниш етемен. Бизлер дос едиқ-ғой! Құдай ушын, усы өтинишимди орынла!

— Айт, не керек сизге?—деп мормон тынышсыз-ланған түрде жән-жағына қарады.—Тек тезирек айт. Жыраларда қулақ бар, ал дарақларда көз бар.

— Ферьениң Люсии қайда?

— Ол күни кеше киши Дреббер менен некелести. Хау, сизге не болды? Қулап баратырсыз-ғой!

— Хеш гәп,—деп еринлери қууарып кеткен Хоуп зордан зорға сөйледі хәм жанындағы тасқа сылқа отырды.—Некелести дейсиз бе?

— Ауа, күни кеше. Сол себепли ширкеудің жанында жалаулар қыстырыулы тур. Киши Дреббер менен киши Стэнджерсон қыздың үстинде көп дауласты. Олардың екеуі де сизлердин изиңізге түскен қууғыншы отрядтың ишинде болды, артықмашлыққа ийе боламан деген мақсетте қыздың әкесін Стэнджерсон атып өлтирди, бирақ Кеңесте Дребберди қоллап-қууатлаушылар көп болды, сонлықтанда Көзиашық қызды соған берди. Бирақ онда ол қыз узақ турмас деп ойлайман: кешегі оның бет-әлпетинен бул жақты дүньяны тәрк еткени көринип тур еди. Келиншек кийимин кийинген хаял адам емес, ал тек адамның сүлдери ғана көринип тур еди. Сиз не, бир жаққа кетип баратырсыз ба?

— Ауа, кетемен енди бул жерден,—деди Джефферсон Хоуп отырған орнынан түргелип атырып. Оның қатты қәхәрге мингени соншелли, хәтте көзлери шоқтай қызарып кетти.

— Сиз қайда баратырсыз?

— Оның саған пайдасы жоқ,—деди ол хәм мылтығын ийгине қағып салып таудың ең ишкерисине-жырт-

қыш хайуанлар – меканына қарата жыралардың иши менен жүріп кете берди. Сол жыртқыш хайуанлардың арасында буның өзіннен анағурлым қәуипли хәм қә-хәрли хайуан жоқ еди.

Мормонның алдын ала айтқаны келди. Әкесиниң қорқынышлы өлимиме ямаса жийиркенишли зорлап некелесиў тәснйр жасады ма бийшара Люси басын көтере алмай гүлдей солып бир айдап кейин өлди. Тийкарынан алғанда Джон Ферьениң мал-дүнъясы ушын үйленген мудама мәс болып жүретуғын Дреббер ол қызды онша қайғырған жоқ. Мормонлардың дәс-түри бойынша Люсиди Дреббердиң қалған ҳаяллары жылап-сықлап қайғырды хәм олар жерленердиң ал-дында пүткил түни бойы табыттың қасында отырды. Таң жаңа саз берип киятырған уақытта қапы бирден ашылып кетти хәм қорқысқан, таңланған ҳаяллар өз-лериниң алдында пайда болған сақал-мурты өсип кет-кен үсти басы алба-дулба жабайы адамды көрди. То-парласқан ҳаялларға дыққат аўдармастан ол жақында ғана Люси Ферьениң өлип, еле денеси суўымаған өлик денесине жақынлап барды. Ол ийилип хәм ҳұрмет көрсетип еринлери менен маңлайынан сүйди, буннан кейин оның қолларын көтерди хәм бармағынан некеле-сиў жүзигин суўырып алды.

— Бул ҳаял усы жүзик пенен қәбирде жатпайды! — деп ашыўлы түрде бақырды ол хәм ҳаяллар шаў-қым шығарып үлгерместен бурын басқышқа секирип түсип көзден ғайып болды.

Бул ҳәдийселердиң хәммеси көзди ашып жумғанша соншама тез болып өтти хәтте ҳаяллар өз көзлерине де исенбеди хәм өли ҳаялдың бармағындағы некеле-сиў символы-кишкене алтын жүзиктиң жоқ болып кеткени көринип турмағанда олар басқаларды да исен-дире алмас еди.

Джефферсон Хоуп бир неше ай дауамына таў ара-лап сандалып жүрди, хайуанларша турмыс кеширди хәм усы уақыт ишинде оның жүрегинде өшпенлилик сты тутанды. Оғада ишкеридеги таў жыраларын мә-кан еткен хәм қаланың шет-шебирлерине жасырын ки-рип жүрген адамға уқсас мақлуқтың бар экени ҳақ-қында қалада сыпсың гәплер көбейип кетти. Бир күни Стэнджерсонның терезесинен оқ ушып келип, оның геллесине жақын жерден зуўылдап өтип, дийуалға шақ

етип тийди. Және бирде тик жарлықтың астынан өтип баратырған уақытта Дреббердің үстине үлкен тас қулап түсті хәм ол жерге дүс-төменине жатып қалып бул әжелден зорға қутылды. Мормон жигитлериниң екеуі де өзлериниң өмирине кимниң қастыянлық жасап жүргенин тез ара сезді, сонлықтан да өз душпанын услап алыу, ямаса өлтириу нийетинде тауға бир неше ирет атланыс жасады, бирақ, бәри бир табысқа ерисе алмады. Сонда барып олар әсиресе, кеш қурын сақлық жасап жалғыз өзі үйден шықпауға бел байлады және өз үйлериниң жанына қарауыл қойды. Бирақ, кем-кемнен олар сақлық сақлауын тоқтатты, өйткени душпанның хеш қандай ис-хәрекеті сезилмеді, сонлықтан да олар өткен уақыт оның өшпенлилик отын өширди деп ойлады.

Ал, өткен уақыт қайтама оның өшпенлилигин күшейтті. Тәбиятында өжет тууылған хәм қайсар аңшы-жигит басқа хеш нәрсе туұралы ойлағанды қойды хәм өш алыу хәққындағы пикиринен қайтпады.

Бирақ, бәринен бурын ол хәр тәреплеме ақылға ийе еді. Басынан кеширген үзликсиз қыйыншылықларға өзиниң темирдей организми де шыдамайтуғынын ол тез ара түсинди. Ашық аспан астында турмыс кешириу хәм сапалы ауқаттың болмауы оның ден саулығын хәлсиретті. Усыннан ийттей болып тау арасында өлип кетегойсам өш алыу жөни қалай болады?—деп те ойлады ол. Егер ол усылай күн кешире берсе әлбетте, өлиги дүзде қалады. Буған душпанларының қууанысатуғынын ол билди, сонлықтан да ден саулығын қайта тиклеу хәм ақша топлау, ал кейнинен өз мақсетине ерисиу ушын мәжбүрий түрде Невада кәнерине қайтып келди.

Ол Невадада бир жыл ғана жасамақшы болды, бирақ хәрқандай күтилмеген жағдайларға байланыслы оның бул жерде бес жыл жасауына туұры келди. Бирақ, өткен узақ жылларға қарамастан Джон Ферьениң қәбири қасында турған умытылмас түнгидей оның қайғы сезими күшейип жүрегінде өшпенлилик оты тутана берди. Ол кейин ала өзиниң бет келбетин хәм исмин өзгертип Солт-Лейик Ситиге қайтып келди. Ол қалай, болса да әдиллик пенен өш алыу ушын өз жанынан кешиуге де қайыл болды. Усының арасында ол қалада тараған жаман хабарды еситти. Буннан бир

неше ай бурын таңлаулы халықтың арасында жикшиллик пайда болған: ширкеудің киши хызметкерлери ақсақаллардың үстемлигине қарсы көтерілис жасаған. Ақыр аяғында наразы болғанлардың гей-пара бөлеги мормон диний үрп әдетинен бас тартып Ютадан шығып кетипти. Солардың ишинде Дреббер менен Стэнджерсон да бар екен: олардың қайда кеткенин ҳеш ким билмеди. Дреббер өзиниң мал-мүлкин пуллап ақшаға байып кетти, ал оның жолдасы Стэнджерсон оннан жарлылау еди, деген гәплер де таралды. Бирақ, олардың ҳәзир қайда жасап атырғанын ҳеш ким болжап айта алмады.

Қаншама өшпенли болса да усындай қыйыншылықларға ушыраған көпшилик адамлар өш алыу нийетинен гүдер үзген болар еди, бирақ Джефферсон Хоуп бул нийетинен қайтпады. Оның ақшасы онша көп емес еди, солай болса да еплеп-сеплеп күнелтип, қосымша ақша тауып, қала қоймай аралап өз душпанларын изледі. Жыл изинен жыллар өте берди, Хоуптың қарашашлары гүмистей ағарды, ал ол өзиниң пүткйл өмирин бағышлаған бирден бир мақсетине ерисиу ушын ийисшил ийттей қалаларды гезип жүрди. Ақыр аяғында оның табанлылығы өз нәтийжесин берди. Көшеде кетип баратырын оның нәзери терезеде жылт етип көринген бир адамға түсти. Солай етип ол өзи соншама жылдан берли изинен қууып жүрген адамлардың усы жерде, Кливлендте, Огайо штатында болып атырғанын аңғарды. Усы ўақытта ол өш алыуға беккем бел байлап өзиниң жатақ жайына қайтып келди. Бирақ бир күни күтилмеген жағдай пайда болды. Дреббер терезеден сыртқа қарап отырып көшеде тентиреп жүрген бир адамды көрди ҳәм оның көз қарасынан өз әжелин сезді. Сонлықтан да ол өзиниң жеке секретары болған Стэнджерсон менен бирге жәмийетлик судьяға жууырды ҳәм оған қыз себепли ески душпанының өш алыу мақсетинде қуудалап жүргенин ҳәм өзлерине қатаң қауип тууып турғанын айтты. Тап сол күни кешқурын Джефферсон Хоуп қамаққа алынды ҳәм кепиликке ҳеш кимниң табылмауы себепли ол бир неше ҳәпте тюрьмада отырды. Соннан Хоуп еркинликке шығып Дреббердің үйине барса ҳеш ким жоқ, бос турыпты, ол өзиниң секретары менен Европаға кетипти.

Хоуп қайтадан олардың изин жойылтып алды, ал жүректе қайнаған өшпенділік қайтадан қуыуға оны мәжбүрледі де тұрды. Бирақ бұл ушын ақша керек болды, сонлықтан ол жолға шығыу ғамында бир доллар болса да үнемлеп тағы да жұмыс истей баслады. Ақыр аяғында аштан өлмеуге жеткендей ақша жыйнап ол Европаға жол алды хәм **хеш** қандай жұмыстан жийиркенип бас тартпастан қалаларды аралап душпанларын тағы да излей баслады. Бирақ, оларды қуып жетиу қыйын болды. Ол Петербургқа барып жеткен уақытта Дреббер менен Стэнджерсон Парижге кетип қалыпты: Хоуп ол жерге асығып барса, олардың тап хәзир ғана Копенгагенге кеткенін билди. Дания пайтахтына да ол кешлеу барыпты, — олар Лондонға кетипти. Ақыр аяғында Хоуп оларды усы жерден тапты.

Ол жерде қандай хәдийсе болғаны тууралы бизлер онысыз-ақ көп миннетдар болған доктор Уотсонның күнделігінде жазылған аңшы ғаррының айтқанларынан билиу бәрінен жақсы болады.

IV Бан

ДОКТОР ДЖОН УОТСОН ЖАЗҒАН

КҮНДЕЛИКТИҢ ДАҒАМЫ

Былайынша қарағанда бизің тутқынымыздың қатаң қарсылық көрсетиуі бизлерге болған хеш қандай жек көріушиликти аңлатпады, өйткени ол қарсылық көрсетіудің пайдасыз екенін түсиніп, бірден күліп жиберди және жаңағы айқасыу уақытында хеш кимди урып алған жоқ шығарман, деп исенім билдирди.

— Сизлер мени участкаға алып бармақшы шығарсыз, — деди ол Шерлок Холмсқа қарап турып. — Сыртта мениң пайтон арбам турыпты. Егер сизлер мениң қол аяғымды шешсеңіз ол жерге өзім бараман. Мени алып жүриу сизлерге жеңіл болмас: Мен әзелги заманнан берли ауырласып кеткенмен.

Грегсон менен Лестрейд бұны тәуекелшілікке бұл буыу деп есаплап бир бирине қарасты, ал Шерлок Холмс тутқынның сөзине исеніп, оның қол аяғы байланған сүлгини сол замат шешип алды. Ал тутқын болса түргелди де, аяғының қурысын жазыу ушын жайдың ишинде арман-берман жүрди. Оның турпаты-

на қарап турып бундай да батыр адам бул дүньяда бола береді екен деп ойладым, ал оның қуаш қарауытқан бет жүзинен бул дүньяны тәрк етіп хәмме нәрсеге бел байлағаны билинип турды.

— Егер қәпелимде полиция начальнигинде хәзир орын табыла қоймаса, онда менің тәғдиримди өзлеріңиз шешкениңиз жақсы болар еди, — деди ол өзінің таң қалғанын жасырмастан қасында тұрғанларға қарап турып. — Сизлердің қалай менің изиме түскениңиз ақылға уғрас келмейди!

— Сизлердің де менің менен бирге жүриуиңиз керек, — деди Холмс тергеушілерге қарап турып.

— Арбакешлик маған жүкленегойсың, — деди Лестрейд.

— Жүдә мақул, ал Грегсон бизлер менен арбаға минеди, доктор, сиз де бирге жүресиз. Өйткени сиз бул иске қызығасыз, жүрин, хәмме бирге барамыз.

Мен бирден-ақ келисим бердим хәм бизлер сыртқа шықтық. Бизің тутқынымызда қашыуға умтылғандай хеш бир белгі сезилмеди. Ол бизлер менен бирге өзінің пайтон арабасында тыныш отырып бара берди. Алтақтаға минип алып, Лестрейд атларға қамшы басты хәм тез уақыттың ишінде бир жайға алын келди, бул жерде түр-түсі қууарып кеткен, өз миннетін бул-жытпай орынлайтуғын, зеригип отырған полиция инспекторы бар екен, ол тутқынның хәм ол өлтирген адамның исмин жазып алды.

— Тутқын бир хәпте ишінде судья тәрөпинен тергеп-тексериледи, — деди инспектор. — Джефферсон Хоуп сизің судқа дейін бир нәрсе айтқыңыз келе ме? Алдын ала ескертемен: айтатуғын сөзлеріңнің хәммеси өзіне пайда келтирмейди, ал зәлел келтиреді.

— Мен көп нәрсе айтпақшыман, — деди әсте ақырын Хоуп. — Мен мынау джентельменлерге хәммесін айтып бермекшимен.

— Судья-ақ айтпайсыз ба? — деп сорады инспектор.

— Ал, судқа дейін менің тири болмауым итимал Қорықпай-ақ қойыңыз, мен өзимди өзим өлтирмекши емеспен. Сиз докторсыз ғой? — деп сорады ол өзінің шоқтай қызарып тұрған қара көзлерін маған қадап турып.

— Аға, — деп мақуллады мен.

— Онда мына жериме қолыңды қойып көриңіз, —

деп Хоуп күлімсиреди хәм кисенлеулі қоллары менен өзиниң көкирегін көрсетти.

Мен сол замат қолымды қойып көрдим хәм оның жүрегиниң иркилип-иркилип күшлиң соғып турғанын сездим. Ишинде үлкен машина жұмыс ислеп турған жайдың жуқа дийуалы тәкилетте оның көкирегі қалтырап турған еди. Азырақ жым-жыртлықтан кейін оның көкирегіндегі сырылдыны еситтим.

— Дурыс, сиз аорта аневризмасы кеселлигине шатылған екенсиз! — деп бақырып жибердим мен.

— Анық айттыңыз, — деп Хоуп мениң сөзимди мақұллады. Өткен хәптеде мен докторға көринген едим, ол маған: сениң бул кеселлигиң бир неше күннен кейін жарылып кетеди, деди. Бул кеселликке шатылғаныма көп жыл болды. Буған мен ашшы көл тауларында узақ жыл жабайы адамларша ашық аспан астында турмыс кеширип, дус келген нәрсе менен ауқатланыуым себепли шатылдым. Мен ислеменген нәрсе жоқ, енди қашан өлсем де маған бәри бир. Тек бәринен бурын буның хәммеси қалай болғанын мениң айтып бериуім керек. Мениң қәдимги геллекесер деген атақты алғым келмейди.

Оған сөйлеуге рухсат етип «заң қәдесин бузып алған жоқпыз ба» деп инспектор менен еки тергеуши асығыс түрде кеңесип алды.

— Доктор, сиз қалай деп есаплайсыз, оның ауұхалы ҳақыйқаттан да қәуипли ме? — деди маған бурылып инспектор.

— Ауа, күтә қәуипли, — дедим мен.

— Олай болса әдил суд мәплеринде оннан сорау жууап алыу бизлердиң миннетимиз, — деди инспектор. — Енди айтабер Джефферсон Хоуп, бирақ, және бир ирет ескертемен: сизиң айтқанларыңыз протоколға жазып киргизиледи.

— Рухсат етсеңиз мен отырайын, — деп тутқын өтиниш сорап жанындағы стулга отырды. — Усы аневризма кеселлигинен тез шаршап қала беремен, оның үстине буннан ярым саат бурын арамызда қатаң төбелес болды ғой. Мениң хәзир төримнен гөрим жууық болып тур, сонлықтан да сизлерге болмаған — өтирик гәпти айтпақшы емеспен. Сизлерге мениң айтатуғынымның хәммеси-нағыз ҳақыйқат болған уақыт, ал

сизлер өған қандай баға бересиз-ол жағы ҳазир мени қызықсындырмайды.

Джефферсон Хоуп стулға арқасын сүйеп шалқая отырды ҳәм өзиниң басынан кеширген таң қаларлы тарийхын айта баслады. Ол басынан кеширгенлериниң ҳәммесин әпиуайы бир әңгимедей етип әсте-ақырын бастан аяқ қалдырмастан айтып берди. Оның төмендеги айтқанларының дурыс екенлигине мен кепил бола аламан, өйткени Лестрейдтиң қойын дәптерин мен қолға түсирип алған едим, ал онда Хоуптың айтқанлары сөзбе-сөз қалдырмастан жазылған еди.

— Бул адамларды жек көргенимниң себебин билиў сизлер ушын онша әҳмийетке ийе емес, ал еки адамзат-әкеси менен қыздың гүнасыз өлиминен олардың себепкер болғанын ҳәм сол ушын өзлериниң сазайын тартқанын айтыўдың өзи жеткиликли, деп баслады сөзин Джефферсон Хоуп. Сол жынаятты ислеген оларды көп уақыттан берли әдил судқа тартыўдың маған қолайы түспей келди. Ал мен олардың-қанхор екенин билдим, сонлықтан да олардың судьясы да, қорғаушысы да, жазалаушысы да өзим болыўға бел байладым. Егер мениң орнымда болғаныңызда сизлер де ер адамларша тап усылай ислеген болар едиңиз.

Олар қыршын еткен қыз буннан жигирма жыл бурын мениң ҳаялым болыўы тийис еди. Оны мықаў Дребберге зорлап-ерксиз қосты, сонлықтан да ол қайғы ҳәсиретте өлди. Мен өлип жатырған қыздың бармағынан некелесиў жүзигин суўырып алдым ҳәм өлери алдында қанхор жүзикти көрсин және жазаланып атырған жынаяты ҳаққында ойланып өлетуғын болсын, деп ант еттим. Мен бул жүзикти мудары кисемде сақлап жүрдим ҳәм Дреббер менен оның шериклесин қолға түсириў мақсетинде еки континентти гезип олардың изинен қуўдым. Олар мени адастырмақшы да болды, бирақ ол ҳийлесин иске асыра алмады. Егер ертең мен өлегойсам-оның толық итималы бар-онда ислер исимди ислеп әрманыма толық жеттим деген сезимде өлип кетемен. О дүньяға мен оларды өз қолымнан жөнелтип жибердим. Енди маған ҳеш нәрсениң кереги жоқ ҳәм ҳеш нәрседен үмит етпеймен.

Олар бай адамлар еди, ал мен кәмбағал болдым, сонлықтан да дүнья жүзин гезип олардың изинен қал-

май қууы тағы аңсат болмады. Мен Лондонға келип жеткен ұақытта кисемде бир де тыйын ақша қалмады, сонлықтан да қандай болмасын жұмыс ізлеуге туұры келди. Атты шабыу хэм оннан пайдаланыу мен ушын хэммесинен аңсат еди: жалланба арбакешлер кеңсесине жолықтым хэм тез ара жұмыс тауып алдым. Мен хожейинге белгили бир муғдарда ақша төлеп турууға тийис болдым, ал оннан зыят табыстың хэммеси өзимнің кисеме түсетуғын болды. Ол да анда-санда түсетуғын еди, сонда да еппен-сеплеп турмыс кеширдим. Ал, көшелерди ажыратып билиу мен ушын ең қыйын ис болды, Лондонның көшелери сыяқлы шатас быжнаған көшелер жақты дұнъядағы хеш бир қалада жоқ болыуы итимал. Мен қаланың планын қолға түсирдим, тийкарғы ең үлкен мийманханалар менен вокзалларды ядқа билетуғын болдым, солай етип исим оңайласа баслады.

Мениң усы мырзаларымның қайсы жерде жасап атырғанын билиу бирден маған оңайға түспеди: сораптырып бармаған жерим қалмады хэм ақыр яғында оларды ізлеп таптым. Олар Темзаның аржағындағы Камберуэллде жақсы үскенеленген жеке меншик кишкене мийманханада жасап атырған екен. Мен оларды тауып алған екенмен, демек олар мениң қолымда, деп есаплауға болады. Мен сақалымды өсирип қойдым-мени былайғы адамның таныуы мүмкин болмады. Енди оларды тек көзден тасада қалдырмау керек болды. Мен оларды мудама бақлау астында алыу ушын басқан қәдеми сайын изине түсип жүриуге беккем бел байладым.

Ал, олардың хәр қандай пайытта мениң нәзеримнен тасаланыуы мүмкин еди. Қайда барса да олардың өкшесин басып жүриуиме туұры келди. Гейде олардың изинен өз арбам менен, гейде пиядалап қуудым, бирақ мен ушын арба менен қууы қолайлы, ал олар ушын меннен қутылуы қыйын болды. Енди ерте азан менен ямаса түнде табыс тауып жүрдим, әлбетте. Сонда да хожейиниме қарыздар болдым. Бирақ бул мени тынышландырмады, ең тийкарғысы-олардың тәғдийри мениң қолымда болды!

Дурысын айтқанда олар оғада хйилекер екен. Аңлып жүр деп қәуипленген болыуы тийис, жалғыз болып, әсиресе кешқурын көшеге пүткиллей шықпай-

туғын болды. Қатарына еки хәпте дауама, арбам менен олардың изинен қалмастан жүрдим, ал олардың бир биринен ажырасып шетке шыққанын бир де ирет көрмедим. Дреббер жийи-жийи ишип жүретуғын еди, ал Стэнджерсон мудама сақлық етип жүрди. Мен оларды күни-түни бақлап жүрдим, ал мен ушын қалайлы жағдай хәш қандай дуушакерлеспеди, бирақ мен гүдер үзбедим әрманым тез ара иске асатуғындай көринди. Мен тек көкирегимдеги мынау кеселлик жарылып кетип, әрманым иске аспай өлип қаларман-ау, деп қорықтым.

Ақыр аяғында бир күни кешқурын олар жасап атырған Торки-Террас деп аталатуғын көшени бойлап, арман-берман жүрип, мен олардың есигиниң алдына арбаның келип тоқтағанын көрдим. Дәрриу сыртқа багаж шығарылды, кейнинен Стэнджерсон менен Дреббер шықты да арбаға минип жөнөп кетти. Жүрегим бирден суу ете қалды, олар Лондоннан басқа жаққа кетпесе болар еди, деп ойладым. Сонлықтан да мен атыма қамшы басып олардың изине түстим. Олар Юстон вокзалына барып түсти, мен бир кишкене баладан атыма қарап турууды өтиниш етип олардың изинен станцияның залына кирдим. Олар Ливерпульге поездың қашан кететуғынын сорады, де-журный поездың тап хәзир ғана кеткенин, ендигиси бир неше сааттан кейин жөнөп кететуғынын айтты. Стэнджерсон оған өкиниш билдиргендей болды, ал Дреббер оған қуғанды. Вокзалдағы адамлардың арасына суғылысы мен олардың жанына жақынлап бардым хәм ауызларынан шыққан сөздің хәммесин еситип турдым. Дреббер қалада өзиниң азғана жумысының бар екенин, соны питкерип тез қайтып келетуғынын айтты хәм мени усы жерде күтип тур деп Стэнджерсонға бұйрық берди. Өзлериниң хәмме жерде бирге жүриуге қарар еткенин ескертип Стэнжерсон оған қарсылық билдирди. Дреббер жумысының пинхамы екенин хәм ол жерге тек бир өзиниң барыуы тийис екенин айтты. Мен Стэнджерсонның айтқан сөзлерин онша анық есите алмадым, ал Дреббер ашыулы түрде сөгинип Стэнджерсонға өзиниң жалланба хызметкери екенин, сонлықтан да көрсетпе берууге хәкысының жоқ екенин айтты. Стэнджерсонның дауласкысы келмеген болыуы итимал, сол замат: егер сен сон-

ғы поездға кешигіп қалсаң, мен сени «Холлидей» мийманханасында күтіп тураман, деп Дреббер менен уәделесті. Саат он бірден бурын-ақ қайтып келемен, деп Дреббер дәріу кетіп қалды.

Ақыр аяғында мен узақ күткен пайыт келип жетти. Душпанларым жумған жудырығымда болды. Бирге жүріп олар бир-бирин қорғады, ал жекпе-жекте маған қарсылық көрсете алмады. Әлбетте, мен ойланбастан хәрекет еткенім жоқ. Менде алдын ала дүзілген план болды. Қимнің өлтиріп атырғанын хәм не ушын өлтиріп атырғанын түсинбеген жәбирлеушиден өш алып қумарынды қандыра алмайсаң, Мениң планым бойынша маған жаманлық ислеген адам бурын ислеген гүнасы ушын жазаланып атырғанын анық биліуи тийис болды. Буннан бир неше күн бурын Брикстон-Роуд көшесіндеги адам жасамай бос турған жайларды көзден өткерип жүрген бир мырзаны арбама мингизип жүриуіме туұры келген еди, Сол жайлардан биреуиниң гилти мениң арбамда оның кисесинен түсіп қалыпты. Сол күни кеште гилттиң қалғанын биліп ол маған келди, мен оған гилтин қайтарып бердим. Ал, мен ол гилттиң үлгисин түсирип алып, сондай гилт соғып беріуе күндиз-ақ буйырға беріп үлгерген едим. Енди мен сөйтіп усы үлкен қалада қәуіптен қорқпастан жасырынуға қолайлы бир жайға ийе болдым. Дребберди алдап-суулап ол жерге алып барыу аңсат болмады, сонлықтан да мениң хәзир бир хйіле ойлап табыуым керек болды.

Дреббер көшени бойлап пияда жүре берди. Жол-жөнекей бир пивоханаға, ал кейнинен екінши пивоханаға кирди, екіншисинде ол ярым сааттан көбирек уақыт иркилди. Бул жерден ол теңселип шықты, көбирек ишкени билинип турды. Мениң алдымда бир арба турған еди, ол соған минди де жүріп кетти. Ал, мен де иркилип турмастан оның изине түстім. Жақын тақап жүргеним соншелли, хәтте мениң атымның тумсығы оның арабасының артына тирелип жүрди. Бизлер сөйтіп Ватерлоо көпиринен өттік, кейін көшелерди бойлап жүрдик, ақыр аяғында ол өзи бурын шығып кеткен жайға келип тоқтады. Буған мен хайран қалдым: бул жерге ол не ушын қайтып келди-ол жағын бир қудайдың өзи билсин, солай болса да мен сақлық жасап, ол жайдан жүз ярд қашықтықта тоқ-

тадым. Ол арбакешке рухсат берип жиберди хэм маған жақынлап келди... Маған бир стакан суу берсеңиз жақсы болар еди. Мениң таңлайым кеуип баратыр, деп ол меннен өтиниш етти.

Мен оған бир стакан суу бердим, ол оны бирден симирип ишип жиберди.

— Енди шөлим қанды, — деди ол хэм жайға кирип кетти... — Солай етип мен шама менен он бес минуттай күтип турдым, бир ўақытта жайдың ишинен төбелесип атырғандай шаўқым еситилди. Кейин ала есик бирден ашылып, жайдан еки адам Дреббер менен бурын мен көрмеген және бир жас жигит ыртқа жууырып шықты. Ол жағасынан қылғындыра ушлап үстинги басқыштан шырыштырып артына бир тепкен ўақытта Дреббер тротуарға барып жалп етти. «Атаңа нәлет, сумырай! — деп бақырды жас жигит хэм оған келтекти көрсетти. — Жас қыздың абырайын төгиў қандай болатуғынын көрсетемен саған!» Оның қатты гижинип ашыўланғанынан Дребберди келтеги менен урып жибермесе болар еди, деп мен қорқын турдым. Бирақ ҳарамзада қорқақ Дреббер тура сала алды-артына қарамай қашты. Соннан жууырып келип мениң арбама секирип минди. «Халлидей» мийман-ханасына» — деп қышқырды ол.

Солай етип ол ҳәзир мениң арбамда отыр! Қууанғанымнан жүрегим қанасына сыймай кетти және аневризмам тутып өлип қаларманба деп қорықтым. Мен әсте ақырын жүрдим, буннан былай енди не ислеў керек екенлигин ойладым. Оны қаланың қандайда бир сыртына шығарып, адам жүрмей турған жолда жазалаўға болатуғындай көринди маған. Басқа жол жоқ, деп солай ислемекши болып турған ўақытта бул пикиримнен бас тартыўға оның өзи жәрдем етти. Оның және арақ ишкиси келди ол арақхананың алдында тоқтатып, өзи шыққанша күтип турыўды маған буйырды. Бул жерде ол арақхана жабылғанша отырды хэм оннан қатты мәс болып шыққан ўақытта ендиги бийликтің хәммеси, өзимнің қолымда екенін түсиндим.

Оны былайынша ушлап алып өлтирмекши болғансаң деп ойламаңыз. Әлбетте, бул тек кепиллик ғана болар еди, бирақ олай өлтириўге мениң қолым бармады. Мен өлимди ойыншық етиў қалай болатуғынын

өзиниң көриүине мүмкиншилик туўдырыуды қашан-ақ нийет етип жүрген едим. Американы бойлап гезген уақытта мен ислеменген жұмыс қалмады хәм усы жұмыстардың арасында Нью-Йорк университетиниң жанындағы лабораторияда да жұмыс ислеүме туўры келген еди. Усы лабораторияда бир күни профессор зәхәр ҳаққында лекция оқыды хәм студентлерге алко-лоид деп аталатуғын затты көрсетти. Бул затты ол Кубла Америкада оқ жайдың оғына жалататуғын зәхәрден алған екен. Бул алкалоид сондай күшли тәсийр жасайды хәтте оның кирттай бир қыйқымы адамды сол замат өлтиреди, деди ол. Мен усы дәри қайсы шийшеге қуйыулы турғанына сер салып отыр-дым және хәмме тарқасқан уақытта қереги болып қалар, деп өзим кишкене бир шийшеге азғана қуйып алдым. Мен дәри-дармақ ислеу исин де бир адамдай билетуғын едим хәм усы алкалойдтан ерийтуғын еки жумалақ дәри таярлап алдым және оның хәр қайсысын түрине қарағанда оларға уқсас, бирақ хеш қандай зыянсыз дәри менен қоса кишкене еки қутышаға салып қой-ған едим. Мен утыры келген уақытта қутышадағы еки жумалақ дәриден өзлерине биреуин таңлап алыу-ға душпанларымды мәжбүр етемен, ал қалғанын өзим ишип жиберемен деп ойлаған едим. Алкалоид сес шы-фармастан өлтиреди, ал сүмбесине бет орамал қойып атқанда да шауқым шығыуы мүмкин. Сол күннен баслап мен жумалақ дәри салынған еки қутышаны мұдамы кисеме салып жүретуғын болдым хәм ақыр аяғында мине, олардан пайдаланыу пайты келди.

Түн ярым ақшамнан аўды, уақыт саат бирге жа-қынласты. Аспанды булт басқан айсыз қараңғы түн болды, самал гүилдеп жамғыр шелеклеп қуйды. Би-рақ, сууық хәм қараңғы болыуына қарамастан мениң қууанышым қойныма толғаны соншама, хәтте мен бақырып жибережақ болып та турдым. Мырзалар егер қашанда болмасын алдыңызға бир мақсет қойып, жигирма жыл дауамына тек жалғыз сол мақсетиниз ҳаққында ойлап жүрип, бирден оған ерисиу күтә жақынласып қалғанын көрсеңиз мениң пайыма тий-ген қууанышты сизлердиң қайсысыңыз болса да түсин-ген болар едиңиз. Мен өзимди азғана басыу ушын те-меки шектим, бирақ толып тасқанымнан қолларым қалтырап, жүрегим дүрсилдеп соға берди. Мен көше-

лерди бойлап жүрдим хәм барлық жерде ғарры Джон Ферье менен мениң сүйикли қызым Люси қараңғылық пердесиниң аржағынан маған күлимсиреп қарай берди, мен оларды мырзалар, ҳәзир сизлерди көрип турғанымдай анық көрдим. Олар Брикстон – Роудтағы жайға барып тоқтамағанымша биреуи атымның оң жағында, биреуи шеп жағында пүткил жол бойына мениң алдымда жүрди.

Дөгеректе тири бенде жоқ еди, жамғырдың тысырлысынан басқа селт еткен сес еситилмеди. Арбамның ишине қарап едим, арқалыққа шалқая Дреббердің құрылдап уйықлап жатырғанын көрдим. Мен оның ийнинен тарттым...

— Келдик, арбадан түссеңіз болады, — дедим мен.

— Бопты, ҳәзир, — деп миңгирледі ол.

Ол бизлерди өзиниң мийманханасына алып келди деп ойлаған болыуы тийис — үндеместен арбадан шығып тентиреклеп соқпаққа түсті. Мениң оны қолтығынан ушлап жүриуіме тууры келди, оның мәслиги еле тарқамай атырған екен. Мен гилт пенен есикти аштым хәм оны дәлизге киргиздим. Сизлерге дурысын айтайын: ғарры менен қыз мудары бизлердің алдымызда жүрди.

— Бул қандай дозақый қараңғылық, — деп орнынан қозғалмастан гүбирленип сөйленди ол.

— Ҳәзир шыраны жағамыз, — дедим мен хәм шырыны шағып, өзим алып келген пилте шамды жақтым. — Ал Енох Дреббер, — деп оған бурыла қарап хәм өз бетіме шамның жақтысын түсирип: мен киммен? — деп тағы да сорадым оннан.

Ол маған мәскүнемлерше тигилип қарады. Бирден оның бет-әпшери бузылып, көзлеринде қорқыныш белгилери пайда болды, ол мени таныды! Бет жүзинен қаны қашып ол кейин шегинди, тислерин қышырлаты, оның маңлайынан тер шықты. Ал, мен буның хәм-месин көрип, арқамды есикке сүйеп турып дауысымның барынша қатты уахахалап күлдим. Өш алып құмар тарқатыудың мазалы екенін мен мудары билетуғын едим, бирақ, усыншама ләззетлениу сезимине ийе боламан деп ойламаған едим.

— Нағыз ийт екенсең! — дедим мен. — Солт-Лейк-Ситиден баслап Петербургқа дейін мен сениң изиңнен қуудым хәм сен бәрхама менен қаша бердин. Ҳәзир

енді сениң саяхатың таусылды-екеуимизден биреуимиз ертеңги таңның атыуын көре алмаймыз.

Ол кейин шегине берди, мени ақылынан адасқан-жилли адам екен, деп ойлағанын мен оның бет жүзине қарап турып түсіндим. Дурысында да мен жилли болған адамдай едим. Мениң қан тамырларым-жүрегим темирши устаның шөккиши сыяқлы соғып турды: егер бирден мурнымнан қан атлығып шығып азырақ жеңилдеспегенде мениң ауҳалым қыйын болатуғын еди.

— Қалай, Люси Ферье есиңе түстиме? — деп бақырдым мен хәм есикке иштен қулып урып, гилтти оның тумсығына тақап көрсеттім. — Сен, жазаланыуды узақ уақыт күттиң хәм ақыр аяғында сениң демің таусылды, — дедим мен.

Мен оның қорқақлық етип, ийегиниң кемсеңлеп кеткенин көрдим. Әлбетте, оның кеширим сорауына да болатуғын еди, бірақ буның пайдасыз екенін ол түсінди.

— Сен мени өлтирежақсаңба? — деп былдыұлады ол.

— Неге мен сени өлтиреді екенмен? — дедим мен: — Сениңше қутырған ийтти құртыу-адам өлтирген болып санала ма? Сизлер әкесин өлтирип, қызын алып қашып, өзиңнің пасық ғаремиңе қамап қойған уақытта мениң қадирдан сүйикли бийшара қызымды сен аядың ба?

— Оның әкесин өлтирген мен емес! — деп бажылдады ол.

— Бірақ оның гинасыз пәк жүрегіне жара салған сен! — деп бақырдым мен хәм оған қутышаны ұсындым. — Мейли, бизлердің тәғдийримизди бир алланың өзи шешсин. Мына жумалақ дәриден қелегенинди алып жут. Буның биреуі-әжел, екиншиси-өмир. Мен сеннен қалғанын жутамам. Жақты дүньяда әдилликтің бар екенін ямаса жоқ екенін көзимиз бенен көреміз.

Қорыққанынан жыйрылып бүкленип кеширим сорай баслады, бірақ, мен пышағымды қынынан сууырып алып, оның алқымына тақадым хәм ақыр аяғында ол мениң айтқанымға көнди. Кейин мен қалған дәрини ишип жибердим хәм бизлер қайсысымыздың өлетуғынымызды күтип, бир-биримизге қарсы қарап бир минутқа жақын уақыт үндеместен турдық. Дәриниң дәслепки хазарын сезген уақытта оның бет жүзиниң қандай ауҳалға түскенин хеш қашан ұмытпайман, ол

зәхәр жутқанын түсинди! Мен ғахағалап күлдим хәм оның көз алдына Люсидиң жүзигин көрсеттим. Буның хәммеси бир неше секунд ишинде болып өтти-алкалойд тез тәсийр жасады. Оның бет-жүзи ыржым-тыржым болып кетти, ол қолларын алға созып, тентиреклеп барып, қырылдаған сес шығарып еденге бирден бойын таслады. Мен оны аяғым менен төңкерип шалқасына жатқардым хәм жүрегине қол салып көрдим. Жүрегиниң соғыуы тоқтапты. Ол өлген екен!

Мениң мурным қанап кетти, бирақ мен оған хеш қандай итибар бермедим. Усы қаным менен дийуалға жазыу не ушын ойыма келгенти мен билмеймен. Мүмкин тентеклик етип, дийуалға жазыу жазып, полицияны бағдардан алжастырмақшы болған шығарман. — себеби сол уақытта мениң кеулим қууанышқа толып, жаным жай тауып, жүрегим әдеуир жеңиллескен еди! Нью-Йоркта қандай да бир өликтиң табылғаны, ал оның астына «KACHNE» деген сөз жазылғаны мениң ядыма түсти: буны қандай да бир астыртын жәмийет ислеген болыуы тийис, деп жазған еди, сол уақытта газеталар. Бул Нью – Йоркты астан-кестен еткен еди, енди Лондонды да тап сондай астан-кестен етпекши болып, мен өз қаныма бармағымды батырып алып көзге көринерли жерге усы сөзди жазған едим. Кейин мен арбама бардым, көшеде селт еткен сес жоқ, ал жамғыр бурынғысынша еле қуйып тур. Арбама минип, енди жүрип кетейин деп турған уақытта Люсидиң жүзигин бәрхама салып қоятуғын кисеме қолымды суғып көрип онда жүзиктиң жоқ екенин билдим. Бирден мениң төбеме муздай суу қуйылғандай болды — өйткени ол жүзик менде оннан (Люсиден) қалған жалғыз естелик еди. Оны Дреббердиң денесин услап көриуге еңкейген уақытта түсип кеткен шығар деп ойлап, мен арбамды шетирекке қойып жайға қарата жууырдым-қалай болмасын жүзикти табыу ушын мен хәрқандай тәуекелшиликке таяр турған едим. Бирақ жайдың алдында оннан шығып киятырған полицияның қолына сәл түспей қалдым хәм меннен гуманланбауы ушын мәс адам болып дүс-төмениме жатып алдым.

Мине, солай етип Еңох Дреббердиң әжели усы жерде келди. Енди Стэнджерсонға да сондай шара қолланыуым хәм Джон Ферьениң қаны ушын оннан

өш алыуым керек болды. Оның «Холлидей» мийман-ханасына түскенин билгенликтен мен күни бойы усы жерде сандалып жүрдім, бірақ ол көшеге хеш қандай шықпады. Дреббер вокзалға бармағаннан кейін ол бир нәрседен гүдикленип сыртқа шықпай отырған шығар, деп ойладым мен. Усы Стэнджерсон күтә хий-лекер адам еди, сонлықтан да ол мудама қырағы болып жүрди. Бірақ мийманханадан шықпастан менен жасырынаман, қуулығын асыраман деп ол бийкар ойлады. Тез ара мен оның жатқан жайының терезесін анықладым хәм ертеңине таң жаңа атып киятырған уақытта мийманхананың артында қуры жатырған зәңгілерден биреуін әкеліп оның жайының терезесінен ишке кирдим. Буннан жигирма жыл бурын төккен қан, қыйған жан ушын сениң жазаланатуғын уақтың жетти, дедим мен оны оятып. Мен оған Дреббердің өлгенин айттым хәм жумалақ дәриден биреуін таңлап алыуды усыныс еттим. Өз өмирін сақлап қалыудың бирден бир мүмкиншилигиниң орнына ол төсегинен секирип турып мениң жағамнан ұслап қылғындыра баслады. Қорғанып жүріп мен оның жүрегіне пышақ урдым. Қалай өлсе де оған бәрибир-қанхордың қолының зәхәрсиз дәрини алыуына құдретли әр-уақ жол қоймайтуғын еди.

Қудайға шүкир, мен сөзимди тауыса келдим, деген менен мен күтә шаршадым. Азғана жол ғәрежет тауып алыуды хәм Америкаға қайтыуды нийет етип мен және де бир-еки күн жолаушы тасыдым. Солай етип мине, бүгин хожейинниң шарбағында тұрған уақытта үсти-басы алба-дулба бир кишкене бала бул жерде Джефферсон Хоуп исмли арбакеш бар ма? — деп сорады. Оны Бейкерстриттеги 221-6 номерли жайға келиуге шақырып атырыпты-мыш. Хеш нәрседен гүманланбастан мен ол жерге жетип бардым хәм бул жерде мынау жас жигит қәпелімде мениң қолыма шырт еткізип кисен салды, ал оның шаққан ислегени соншама хәтте мен не екенин абайламай қалдым. Мине, усының менен мырзалар, мен хәммесин айтып болдым. Мени адам өлтириуши-қанхор деп санауыңызда мүмкин. ал мен өзимди әдил судтың сизлер сыяклы хызметкеримен, деп есаплайман..

Бул тарийхты ол соншама қызықтырарлы етип айтып берди, хәтте бизлер оның сөзин бөлместен дық-

қат қойып тыңлады. Оның айтып берген хәм ислеген барлық жынаятларын хәтте қәниге тыңшы-из кесиу-шилер де үлкен қызығушылық пенен тыңлаған болар еди. Ол сөзин тауысқан уақытта жайдың ишитым-тырыс болды, тек өзиниң стенографиялық жазуының соңғы қатарларын жазып атырған Лестрейдтиң қәлеминиң сықырлысы ғана еситилип турды.

— Мен жәнә бир жағдайды анықламақшыман, — деди ең соңында Шерлок Холмс. — Жүзикти алып кетиу ушын келген сизиң шериклесиңиз ким?

Джефферсон Хоуп хәзиллесип мениң достыма көзин қысты.

— Енди мен өз сырымды жасыра алмайман, — деди ол, — бирақ басқаларға да кесиримди тийгизгим келмейди. Мен сизиң жазған дағазанызды оқып көрдим хәм оны мениң ушын қурылған дузақ, ямаса мениң жүзигим хәқыйқаттан да көшеден тауып алынған шығар, деп ойладым. Мениң бир достымның сизлерге барғысы хәм оны тексерип көргиси келди. Оның сизлерге қатты пәнт бергенин сиз бийкарламайтуғын шығарсыз.

— Хақ ис, хәқлығына барады, — деп мақуллады оның сөзин Холмс.

— Мырзалар, — деди дауысын көтерип тәрдийген инспектор, — қалай болса да белгиленген тәртипке бағынуымыз керек. Бул тутқын пийшемби күни суд алдында жууап береді, сондай-ақ судқа сизлер де шақырыласыз. Ал, соған дейин буның жууапкершилиги мениң мойнымда болады.

Ол қоңырау етти: тюрьма хызметкерлеринен екеуи келип Джеффорсон Хоупти алдына салып алып кетти, ал Шерлок Холмс пенен бирге бизлер учасқадан сыртқа шықтық хәм арба шақырып алып Бейкер-стритке жөнөп кеттик.

VII Бан

АҚЫРҒЫ ЖУУМАҚ

Пийшемби күни бизлердиң хәммемиздиң судқа шақырылатуғынымыз ескертип тапсырылды, ал пийшемби таңы атқан күни бизлердиң гүуалығымыздың кереги болмай қалды, өзиниң қатал хәм әдил хүкимин шығаруы ушын жоқары судья Джефферсон Хоупты өзине шақырыпты. Қамалған күни түнде оның

аневризмасы тутыпты, ал азанда барып қараса, ол булдүнъяда бийкарға жасамағанын хәм өз миннетин ылайықлы жақсы атқарғанын ойлап хәм ләззетленгенинен күлимсиреп тюрьма бөлмесиниң еденинде өлип жатырған екен.

— Грегсон менен Лестрейд енди өзлериниң шашын жулып қыйналып атырған шығар, — деди Холмс кеште бизлер усы Ұақыяны талқылап атырған Ұақытта. — Хауп өлип қалды, енди олардың үлкен абырайға ийе болыу үмити үзилди.

— Жынаятшыны услап алыу ушын мениңше олар хеш нәрсе ислеп жарытпады ғой, — деп ескерттим мен.

— Бул дүнъяда қаншама ислесеңиз де баҳаланбайды, — деди Холмс күйинген түрде. — Ең тийкарғысы өзиниң күтә көп ис ислегениңе адамларды исендире билиу. Бирақ, бәри бир мен усы тергеу исинен хеш қашан бас тартпас едим, — деди ол тағы да қуғанышлы түрде азғана үзилиспеден кейин. Мен бундай қызық хәдийсени бул өмиримде ушыратпаған едим. Бул хәдийсе қаншама әпиұайы болса да оннан көп сабақ алыуға болады.

— Әпиұайы дедиңиз бе? — деп таңландым мен.

Мениң таңланғаныма Холмстың күлкіси келди.

— Әлбетте, бул исти хеш бир қыйын деп айтыуға болмайды, — деди ол. — Мине, сизге оның әпиұайы екенлигин дәлийллеп берейин. — хеш кимнен жәрдем сорамастан-ақ қәдимги ақыл жууыртыу арқалы үш күн ишинде мен жынаятшыны услап ала билдим.

— Буның дурыс! — дедим мен.

— Әдеттен тыс хәдийсе иркиниш жасағаннан гөре бизиң исимиздиң аңсатқа түсиуине тезирек жәрдем етеди, деп мен сизге бурынырақта айтқан едим. Усындай Ұазыйпаны шешкен Ұақытта бурын болып өткен хәдийселер көз қарасынан ақыл жууырта билиу оғада үлкен әхмийетке ийе. Бул айрықша әхмийетке ийе уқыпшылық, оны рауажландыру қыйын емес, бирақ хәзир бул ис пенен шуғылланып атырғанлар неликтен де аз. Алдын ала ойланып ақыл жууыртыу күнделикли турмыста да анағұрлым пайдалырақ, солай болса да кейин ойлап ақыл жууыртыу хәзир әдетке айланбай атыр. Хәзир елиу адамнан тек биреуи хәр тәреп-леме талқылап ақыл жууырта алады, ал қалғанлары тек синтезлеу арқалы ғана ойлайды.

— Сизің сөзіңізге мениң онша түсинбей турғанымды мойынлауым тийис, — дедим мен.

— Мен де солай ойлаған едим. Буны анығырақ етип түсиндирип берейин. Көпшилик адамлар, егер сиз оларға фактлердің хәммесин биринің изинен бирин атпа-ат көрсетип берсеңіз ғана олар сизге алдын ала жууғағын айтып береді. Олар фактлерди иштен салыстырып, мынадай хәдийселер болып өтиуи тийис, деп жууғақ шығара алады. Бирақ оғада аз адамлар сол хәдийсениң нәтийжесин билип алып, ақыл мийнети менен жумыс ислеу уқыбына ийе болады, усы уқып бул нәтийжелерге ерисиуге қандай нәрселер себепкер болғанын бақлап отырыу мүмкиншилигин береді. Мине, усындай уқыплылықты мен бурын болып өткенлер менен салыстырып ямаса хәртәреплеме ақыл жууыртуы деп атайман.

— Енди түсиндим, — дедим мен.

— Бул мәселе атап айтқанда хәр тәреплеме ақыл жууыртуы арқалы шешиледі: бизлер оның нәтийжесин билип алдық хәм оған себепкер болған нәрселердің хәммесин өзлеримиз тауып алыуымыз тийис болды. Мен өз ақыл жууыртуымының хәр қыйлы басқышларын сизге көрсетип бермекшимен. Ең басынан баслайық. Алдын ала хеш қандай идеяларға өзим исенбестен жайға пиядалап барғаным сизге мәлим. Туұрысынан келгенде мен бәринен бурын тас төселген соқпақты тексерип шықтым, ол жерде арба дегершигинің анық билинип турған излерин көрдим, ал сорау-жууап алыу арқалы бул жерге арбаның тек түнде келген болыуы мүмкин екенин анықладым. Арба дегершиклери араларының тар екенлигине қарап отырып, буның көбинесе мырзалар минип жүретуғын Лондонның қәдимги жеке меншик пайтон арбасы емес, ал жалланба арба екенине исендим.

Былайынша айтқанда бул дәсленки бууын болды. Оннан кейин мен соқпақ пенен бағшаның ишинде есте ақырын жүрдим, ол соқпақ ылай екен, яғный ондағы излер анық билинип жатыр екен. Әлбетте, бул соқпақ сизге былайынша жүрип басқыланғандай болып көринди, ал мениң көре-көре шыныққан көзим ушын ылайдың үстиндеги хәр бир белги үлкен әхмийетке ийе болды. Излеу исинде изди таныу хөнеринен әхмийетлирек хеш нәрсе жоқ, соған қарамастан биз-

де оған дыққат дерлік аударылмай отыр. Бахтыма бола мен бул ис пенен көп шұғылландым хәм узақ уақыт ис жүзинде қолланыу нәтижесинде излерди ажыратып таныу уқыбы мениң тәбиятыма сиңди хәм екинши кәсібим болды. Мен көпшилик адамлардың басқыланып қалған излерин көрдим, ал олардың арасында полиция келгенге дейин бағшаның ишинен жүрип өткен еки адамның изин анық ажыратып билдим. Усы еки адамның бурынырақта жүрип өткенин анықлау қыйын болмады айрым жерлерде олардың излерин көпшилик басқылап кеткен еди. Солай етип екинши бууын табылды. Усы еки адамның бул жерге түнде-ақ келгенин мен қашан билдим, аяқларының адымына қарап олардың биреуиниң узын бойлы екенин, ал екиншисиниң сәтең кийингенин аңғардым-буған оның аяқ кийими излериниң жылтырап турғаны дәлийл болды.

Мениң усы болжауларым жайдың ишине кирген уақытта тастыйықланды. Мен бул жерде аяғына сәтең ботинка кийип жатырған адамды ушыраттым. Демек, буны узын бойлы адам өлтирген екен деп ойладым. Өликтиң жарақатланған жери көринбеди, оның бет жүзинде қатып қалған қорқыныш белгилерине қарай отырып, мен оның өз айыбын алдын ала мойынлағанына исендим. Топа-торыстан жүреги жарылып ямаса басқа кеселликлерден өлген адамлардың бет жүзинде хеш қандай қорқыныш белгилери болмайды. Өликтиң аузын ийискелеп көрип мен азғана қышқылтым ийисти сездим хәм оны зәхәр иштиуге мәжбүрлеген екен, деген жуумаққа келдим. Буны онын бет жүзиндеги жийиркениу және қорқыныш белгилери тастыйықлады. Мениң усылай исениуиме өзиме белгили фактлерге сүйенип жуумақ шығарыу усылы жәрдем етти, оны басқаша болжау мүмкин емес еди. Бул жерде адам өлтириудин қандайда бир жаңа усылы қолланған деп ойламаңыз. Зорлап зәхәр иштириу жынаят хроникасында хеш қандай жаңалық болып саналмайды. Зәхәр таярлау тарауында ислеитуғын хәр қандай илимпаз Одессадағы Дольскийдин ямаса Монпольдеги Летюрьдин басына түскен исти дәрхал есине түсирген болар еди.

Енди мениң алдымда тийкаргы мәселе-усындай жынаят ислеуге не себепкер болған?-деген мәселени

шешиу ұазыйпасы турды. Тонаушылық емеслиги көзге айқын көринип тур, өликтің барлық затлары орынлы орнында қалған. Оның сиясат ямаса ҳаял жөнинде өлтирилген болыуы да мүмкин. Мен оны бәрінен бетер ҳаял жөнинде өлтирилген шығар, деп болжамақшы да болдым. Сиясат тууралы адам өлтириушилер өз исин ислеп болып мүмкиншилиги болғанынша ол жерден тезирек кетиуге тырысады. Бул қанхорлық керисинше ҳеш қандай асықтастан исленген, бөлмениң ишинде жынаятшының арман-берман жүрген излери көринип жатыр, демек ол бул жерде әдеуір ұақыт иркилген. Оның өлтирилиуине шамасы сиясий характердеги емес, ал жеке характердеги мақсетлер себепкер болған ҳәм оннан алдың ала ойланылған қатаң өш алыу талап етилген. Дийуалдағы жазыуды көрген ұақытта мен өз пикирме бурынғыдан бетер исендим. Жазыудың көзден тасаланыу-жол таслау ушын исленгенин түсиндим. Жүзик табылған ұақытта мен бул мәселени үзил-кесил иешилди, деп есаплалдым. Қанхордың бурын өлген ямаса ҳәзир алыс бир жерде жасап атырған қандайда бир ҳаял ҳаққында өзи өлтирген адамға ескертпекши болғаны билинип турды. Мине, усы жерде Кливлендке телеграмма жиберген ұақытта Дреббердің өмириндеги қандайда бир айрықша жағдайды билиу сени қызықсындырмады ма? — деп мен Грегсоннан сораған едим. Бул сорауға оның «жоқ» деп жууап қайтарғанын сиз умытпаған болыуыңыз керек.

Буннан кейин мен бөлмениң ишин бирме-бир тексерип шықтым, қанхордың бойы жөниндеги мениң болжауым тастыйықланды, ал соның менен бир ұақытта мен оның трихинополь сигарасын шегетуғынын, тырнақларының өсик екенин билдим. Айқасыу излери-нің көринбегени себепли мен қан зорығу нәтийжесинде қанхордың мурнынан аққан деп жууақ шығардым. Едендеги қан дақлары оның атлаған адымына сәйкес келди. Қаншама суйық қанлы болса да, күшли сезим бийлеген адамның мурнынан қан кетиуи сийрек ушырасады, сонлықтан да мен жынаятшыны узын бойлы, қарыулы ҳәм қызыл шырайлы адам болыуы итимал деп атауға тәуекел еттим. Мениң пикирлерим-нің дурыс екенлигин кейинги ұақыялар дәлийлелп берди.

Жайдан шыға сала мен Грегсонның жиберген қәтеликлерин дүзеттим. Мен Енох Дреббердің неке-лесиүине тийисли болған фактлерди хабарлау қақ-қындағы өтинишлер менен шекленип Кливленд поли-циясының начальнигине телеграмма жибердим. Оннан толық жуап алдым. Мен хәзир Европада болып атыр-ған өзиниң эзелий ески бәсекелеси Джефферсон Хоуп деген биреуден қорғаныуды нызам бойынша Дреббер-дің өтиниш еткенин билдим. Солай етип құпия сыр-ды ашатуғын гилт мениң қолыма тийди, — енди тек қанхорды услап алыу керек болды.

Жайға Дреббер менен бирге кирген адам арбакеш-тен басқа хеш ким болыуы мүмкин емес, деп уйғар-дым мен ишимнен. Егер биреу көз-қулақ болып тур-мағанда аттың өзінше көшеде жүриуи мүмкин емес-лигин оның излери көрсетип турды. Усы уақытта арба-кеш жайда болмай қайда болған? — деп сорауға туу-ры келди. Оның үстине хәр қандай дени дурыс адам өзін әшкара ететуғын үшінши бир адамның көзинше ойындағы жынаятты ислей алады деп болжау да орын-сыз болады. Сонлықтан да ақыр аяғында Лондонда биреуді аңлуйжақ болған адам арбакеш болып аң-лыудан басқа жақсырақ жолды таба алмайтуғынын көз алдымызға келтирейик. Усы пикирлердің хәмме-син улымаластыра отырып мен Джефферсон Хоупты пайтахт арбакешлериниң арасынан излеу керек, деген пикирге келдим.

Егер ол арбакеш болса хәзир бул жумысын таслап кетиуи де мүмкин. Керисинше оның көз қарасы бойын-ша кәсибин тосыннан өзгертиу менен басқалардың дыққатын өзине аудархыуы да итимал. Бәринен дуры-сырағы белгили бир уақытқа дейин ол өз исин ислей береди. Оның өз исмин өзгертиу итималы да бар. Оны хеш ким танымайтуғын елде жүрип өз исмин өзгертиу-дің оған не кереги бар? усыларды ойлап мен көше балаларынан излеуши полиция отрядын дүздим хәм маған керекли адамды излеп таппағанша тынбауды тапсырып, оларды кирейге арба жаллайтуғын барлық мәкемелерге тарқатып жибердим. Бул балалардың оны қалай алып келгенин хәм оннан мениң қалай тез пайдаланғанымды сизлер ис жүзинде көрдиңиз. Стэн-джерсонның өлтирилиуи мен ушын толық күтилмеген жағдай болды, бирақ хәр қандай жағдайда да мениң

усылай ислеуім тийис еди. Ақырғы жуўмағында тири қалыуыма гүманланбайтуғын зәхәрсиз жумалақ дәрини ишип жибергенимди де билесиз. Мине, көрип турғаныңыздай-ақ тергеу тексерилген барлық ис үзликсиз хәм дурыс логикалық жуўмақ шығарыудың өзінше бир шынжырынан ибарат.

— Хақыйқаттан да оғада әжайып ислегенсиз! — деп таңландым мен. Сизиң сиңирген мийнетиңиз пүткил халық алдында мойынланыуы тийис. Усы ис хаққында сизиң мақала жазыуыңыз керек. Егер өзін жазбасаң оны мен жазаман!

— Не ислесеніз де ерик өзинізде, доктор, — деди Холмс. — Бирақ, дәслеп мынаны оқып көриңиз.

Ол мениң қолыма «Эхо» газетасының бүгинги шыққан санын услатты. Газетадағы ол маған көрсеткен кишкене мақала Джефферсон Хоуптың иси туұралы жазылған екен.

«Енох Дреббер мырза менен Джозеф Стэнджерсон мырзаны өлтирип айыпланған Хоуп деген биреудің топа-торыстан өлип қалыуы себепли халық мақтаныш сезимине бөлениу мүмкиншилигинен айрылып қалды. — деп жазылыпты мақалада. — Бул жынаяттың бұрыннан узақ уақыт әрман еткен душпанлық тийкарында исленгени, онда мухаббат пенен мормонизм дининиң үлкен роль атқарғаны жөнинде абырайлы дәреклердің берген мағлыұматларына ийе болыуымызға қарамас-тан бизлер бул истиң бастан аяқ хәммесин енди толық биле алмайтуғын шығармыз. Өлтирилген адамның екеуи де жаслық жылларында «Ақыр заман әулийелери» диний қәуиминиң ағзалары болыпты-мыш, ал тюрьмада қайтыс болған Хоуп та Солт-Лейк-Ситиде жасапты-мыш деген гәплер де бар. Егер бул иске сырттан екінши биреулер араласпаған болса, онда хәр қандай жағдайда бул бизиң излеуши полициямыздың жумсаған күш-жигериниң айқын дәлийли болып табылады және сырт ел адамларының Британия жеринде емес, ал өз уатанында бир-биринен өш алысуы, Британия жерине қайтып жоламауы ушын бул сабақ болар еди. Скотленд-Яртдың белгили излеушилери Грегсон мырза менен Лестрейд мырзаның қанхорды қатаң шеберлик пенен услап алыу хұрметине ийе болғаны хеш ким ушын сыр емес. Жынаятты излеу исинде бир қанша уқыпқа ийе болған хәуескер излеуши

мырза Шерлок Холмс деген биреудің квартирасында ушлап алынған, усындай устазларға ийе бола отырып, келе-келе оның жынаятты әшкаралау хөнерінде үлкен табыстарға ерисетуғынына бизлер исенеміз. Олардың көрсеткен хызметін мойынлау иретінде ізлеушінің екеуі де ылайықлы сыйлық алады, деген гәп бар».

— Ең баста-ақ мен сизге айтпадым ба? — деді күліп Шерлок Холмс. — Солардың ылайықлы сыйлық алыуын тәмийинлеу үшін сизің менен биз усы шым қызыл иреңдегі этюдті ұлги етип ұсындық.

— Хәш гәп, — дедім мен, — фактлердің хәммеси менің күнделигиме жазылды, сонлықтан да олар туу-ралы халық түбінде биледи. Ал, уақытша сиз өзін-издің жеңіске ерискениңіз бенен қанаатланып Рим-дегі бир сымардың төмендегі сөзлерін айтып жүре турасыз:

„Populus me silidat, at mine pleando
Ursob domi simul al nummos —Contem-
plar in arca“¹

¹ «Мейли, олар маған қатты наразы бола берсин, ал мен оның есесіне өз сандығыма сүйсінип, өз үйімде қәлегенімше қолларым-ды шаппатлап отыра беремен депти».

Герацин. Сатары, I., 66-67 бетлер.

Артур Конан Дойл

На каракалпакском языке

КРАСНЫМ ПО БЕЛОМУ

Рассказы о Шерлоке Холмсе

Издательство «Каракалпакстан»

Нукус — 1992.

Редакторы *А. Садықов.*
Қарап шығарған: *З. Ишманова.*
Художниги *И. Қыдыров*
Худ. редакторы *А. Аметов*
Тех. редакторы *К. Бекниязов*
Корректоры *Ж. Алманова.*

ИБ 4094

Тернуге берілген уақты 4. IX. 92-ж. Басыуға рұхсат етилген уақты 7. XII. 92. ж. Қағаз форматы 84 x 108^{1/32} Типографиялық қағаз №2 Әдебий гарнитура, кегль №10 Жоқары баспа усылында басылды. Көлеми 4,5 баспа табақ. 7,56 шәртли баспа табақ, 7,58 есап баспа табақ. Тиражы 4000 Заказы 265 Баҳасы шәртнама бойынша. «Қарақалпақстан» баспасы, Нөкис қаласы, Қ. Маркс көшеси, 9.

Қарақалпақстан республикасы Баспа сөз бойынша Мәмлекетлик комитетиниң «Правда» газетасының 50 жыллығы атындағы Нөкис полиграфкомбинаты. Нөкис қаласы, Қ. Маркс көшеси, 9.